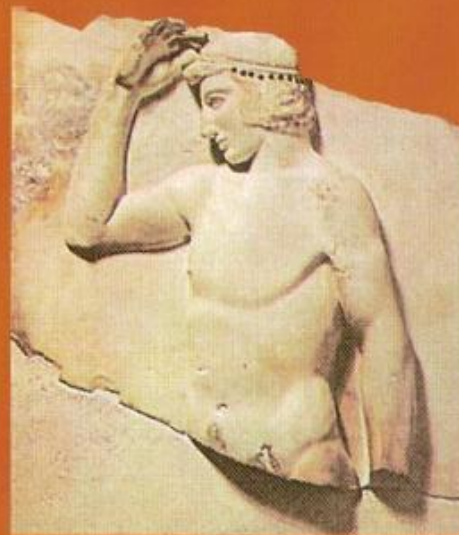

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ**

**Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
(ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)**

Τόμος 3ος

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Τόμος 3ος

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**
Ομάδα Εργασίας Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σκούταρη Σπυριδούλα

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ:

Άγαλμα του Ραμσή Β΄ και ανδριάντας του Αυγούστου
(αριστερά).

Αναθηματικό ανάγλυφο αυτοστεφανούμενου εφήβου
από το ιερό της Αθηνάς στο Σούνιο (κέντρο).

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΣΤΡΑΠΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
(ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)

Τόμος 3ος

Συγγραφέας

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΣΤΡΑΠΑΣ, δ.φ., εκπαιδευτικός Δ. Ε.

Επιτροπή αξιολόγησης

ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ., καθηγήτῆς του Παν/μιου Αθηνών

ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤ., δ.φ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.

ΠΕΡΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ., μ.δ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο:

ΙΩΣΗΦ ΠΕΡΑΚΗΣ, δ.φ., Πάρεδρος του Π.Ι.

Φιλολογική επιμέλεια

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΑΚΚΑ, μ. ιστορίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε.

1.4 Ο πολιτισμός των Ελλήνων της Δύσης

Οι Έλληνες άποικοι στη Δύση αναδείχθηκαν πρωτοπόροι σε πολλούς τομείς των γραμμάτων και των τεχνών. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι νέες πόλεις στη Δύση λειτούργησαν σαν πειραματικά εργαστήρια διαμόρφωσης πολιτικών θεσμών, φιλοσοφικών ιδεών, επιστημονικών και τεχνολογικών γνώσεων αλλά και καλλιτεχνικών έργων.

Η νομοθεσία. Έχουμε αναφέρει ήδη ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ομάδες πολιτών αποχωρούσαν από τη μητρόπολη εξαιτίας κοινωνικών ή πολιτικών συγκρούσεων. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι η παράδοση συνδέει τα ονόματα των πρώτων νομοθετών με αποικίες στη Δύση. Ο Ζάλευκος στους Λοκρούς της Κάτω Ιταλίας και ο Χαρώνδας στην Κατάνη θέσπισαν νόμους που έγιναν υπόδειγμα για όλους τους Έλληνες.

Η φιλοσοφία. Η ελληνική φιλοσοφική σκέψη γεννήθηκε στην περιφέρεια του ελληνικού κόσμου, αφενός στη Μ. Ασία και αφετέρου στη Μ. Ελλάδα και τη Σικελία. Οι πρώτοι φιλόσοφοι τον 6ο αι. π.Χ. τόσο στην Ιωνία όσο και στη Δύση, με γνώμονα τη λογική, αναζητούν τις πραγματικές αιτίες της δημιουργίας του κόσμου. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν σοφοί και διακρίθηκαν παράλληλα στις επιστήμες, τα μαθηματικά, την αστρονομία, την ιατρική κ.ά.

Ο Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος μετά από περιηγήσεις κατέληξε στην Ελέα της Κάτω Ιταλίας. Δεν ήταν αποκλειστικά φιλόσοφος· διακρίθηκε και ως ελεγειακός ποιητής. Έγινε περισσότερο γνωστός από την κριτική που άσκησε στις αντιλήψεις της εποχής του για τον ανθρωπομορφισμό και τις αδυναμίες των θεών. Στην Ελέα γεννήθηκε και ίδρυσε την ομώνυμη Ελεατική φιλοσοφική σχολή ο Παρμενίδης, που είναι πιθανό να

είχε επαφές με τον Ξενοφάνη. Αυτός προέβαλε την άποψη ότι η αλήθεια είναι η μοναδική οδός προς το Ον, δηλαδή εκείνο το οποίο είναι δυνατό να λεχθεί και να νοηθεί πρέπει να θεωρηθεί ως υπάρχον⁷.

7. Ο Ξενοφάνης και η κριτική που ασκεί στην ανθρωπομορφική φύση των θεών

Αλλά αν τα βόδια ή τα λιοντάρια είχαν χέρια ή μπορούσαν να σχεδιάσουν με τα χέρια τους και να κάνουν τα έργα που κάνουν οι άνθρωποι, τα άλογα θα απεικόνιζαν τους θεούς σαν άλογα, τα βόδια σαν βόδια, και θα έκαναν το σώμα τους σαν το δικό τους.

Ξενοφάνης 15 DK.

Ο Παρμενίδης και η αλήθεια

Πρέπει όλα να τα μάθεις, την ατάραχη καρδιά της στρογγυλής Αλήθειας και τις ιδέες των θνητών τις ψεύτικες. Αλλά θα μάθεις και πώς πρέπει να 'ναι οι γνώμες των ανθρώπων για να έχουν βάση και να διαπερνούν τα πάντα.

Παρμενίδης 1. 28-32 DK,
G.S. Kirk. J.I. Raven, M. Schofield. Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι, μετ. Δ. Κούρτοβικ, εκδ. ΜΙΕΤ.

Η Ελεατική σχολή επηρέασε ιδιαίτερα τη σκέψη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.

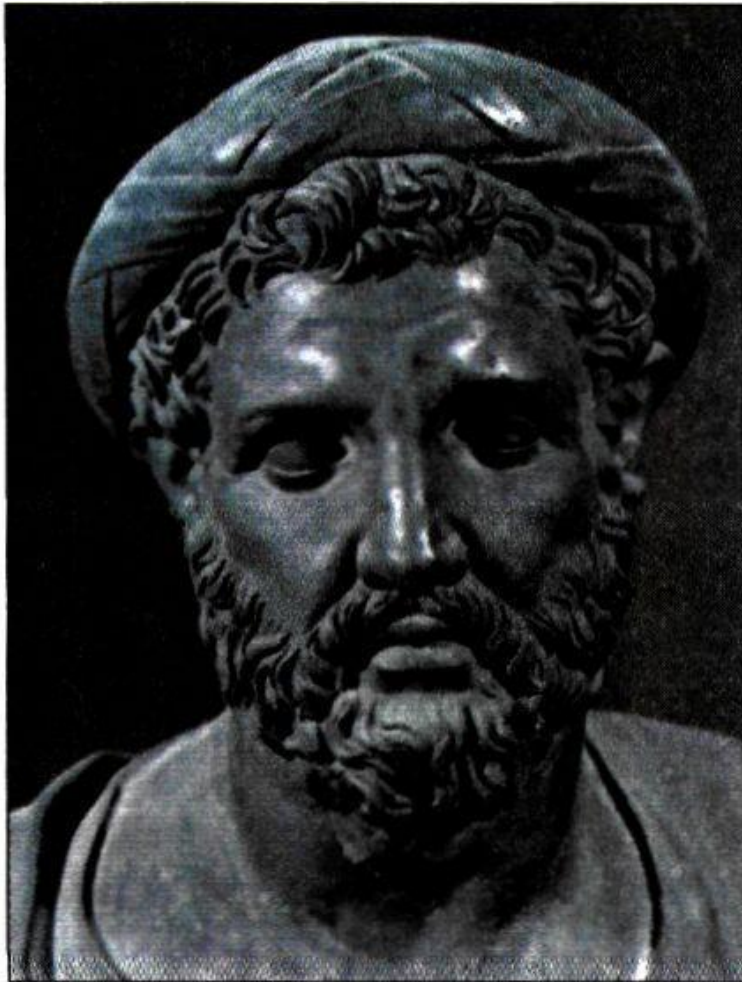
Τον 6ο αι. π.Χ. ο Πυθαγόρας ο Σάμιος εγκαταστάθηκε στον Κρότωνα της Κάτω Ιταλίας, όπου δημιούργησε ένα φιλοσοφικό, αριστοκρατικό σύνδεσμο

με ηθικές και θρησκευτικές αρχές. Ο Πυθαγόρας έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα μαθηματικά. Σύμφωνα με τη θεωρία του, η δημιουργία του κόσμου ανάγεται στους αριθμούς και στην αρμονία τους. Οι μαθητές του, ή οι μεταγενέστεροι οπαδοί του, αποτέλεσαν τον κύκλο των Πυθαγορείων. Εκτός από το φιλοσοφικό στοχασμό οι Πυθαγόρειοι στόχευαν σε θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές.

Τελευταίος χρονικά από τους μεγάλους προσωκρατικούς φιλοσόφους της Δύσης ήταν ο **Εμπεδοκλής**. Έζησε τον 5ο αι. π.Χ. στον Ακράγαντα της Σικελίας και διακρίθηκε ως δάσκαλος της αλήθειας.

Τον 5ο αι. π.Χ., όπως είναι γνωστό, η Αθήνα έγινε ο πόλος έλξης των πνευματικών ανθρώπων εκείνης της εποχής. Ανάμεσα σε αυτούς που ήρθαν και δίδαξαν στην Αθήνα ήταν ο σοφιστής **Γοργίας** από τους Λεοντίους της Σικελίας. Οι Αθηναίοι τον θαύμαζαν ιδιαίτερα για την ευγλωττία του. Δεν είναι τυχαίο ότι τον 5ο αι. π.Χ. γεννήθηκε η ρητορεία στη Σικελία. Ο Γοργίας είναι περισσότερο γνωστός μέσα από τους πλατωνικούς διάλογους, όπου μπορούμε να διακρίνουμε τον έντονο σκεπτικισμό του. Αυτός ο «Σικελός», που έζησε ως μέτοικος* στην Αθήνα, ήταν ο πρώτος που πρότεινε την πανελλήνια ένωση.

Οι επιστήμες. Η μεγάλη ανάπτυξη των επιστημών σημειώθηκε κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους. Η συμβολή των Ελλήνων της Δύσης ήταν μεγάλη. Πρωταγωνιστικός ήταν ο ρόλος του **Αρχιμήδη του Συρακούσιου** στα μαθηματικά, τη φυσική και ιδιαίτερα στην ανάπτυξη των γνώσεων της μηχανικής, της υδροστατικής και της οπτικής.

Αντίγραφο κεφαλής του Πυθαγόρα ρωμαϊκών χρόνων, που κατασκευάστηκε τον 5ο αι. π.Χ. (Νεάπολη, Εθνικό Μουσείο)

Οι τέχνες. Η οικονομική ανάπτυξη των αποικιών της Δύσης αντανakλάται στην κατασκευή ναών, μεγάλων διαστάσεων. Τον 6ο αι. π.Χ. κτίζονται αρκετοί ναοί δωρικού ρυθμού στην Ποσειδώνια, το Μεταπόντιο, τις Συρακούσες, τον Σελινούντα και αλλού. Στους ναούς αυτούς διαπιστώνεται απομάκρυνση από τους παραδοσιακούς αυστηρούς μορφολογικούς κανόνες και προσπάθεια των αρχιτεκτόνων να πειραματιστούν με νέες μορφές μεγάλων διαστάσεων.

Οι άποικοι ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με την

κατασκευή έργων μεταλλοτεχνίας, όπως αγγείων, καθρεπτών κ.ά., αλλά και με τη ζωγραφική. Στη Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία λειτούργησαν εργαστήρια παραγωγής εξαιρετικής τέχνης κεραμικών, τα οποία ήταν ιδιαίτερα δημοφιλή στους γηγενείς πληθυσμούς. Τις επιδόσεις των αποίκων στη ζωγραφική τέχνη αποδεικνύουν οι παραστάσεις που διακοσμούν τους τάφους των Ετρούσκων και των άλλων λαών της ιταλικής χερσονήσου. Ιδιαίτερα σε τάφους των Σαμνιτών, ενός ιταλικού λαού που κατοικούσε στην περιοχή της Καμπανίας, βρίσκουμε θαυμάσια δείγματα ζωγραφικής και αντικείμενα από χρυσό, άργυρο, ορείχαλκο, αλλά και αγγεία κατασκευασμένα από τους ίδιους, σύμφωνα με ελληνικά πρότυπα. Στην περιοχή της Καμπανίας φαίνεται ότι άνθησε ένας πολιτισμός έντονα επηρεασμένος από τον ελληνικό, τον οποίο μπορούμε να ονομάσουμε **ελληνοσαμνιτικό** ή **καμπανικό πολιτισμό**.

Λεπτομέρεια τοιχογραφίας από τάφο της Ποσειδωνίας. Παρουσιάζει πομπή. Είναι χαρακτηριστικό δείγμα της μεγάλης ελληνικής ζωγραφικής του 5ου αι. π. Χ. (Ποσειδώνια, Μουσείο Paestum)

Κρατήρας με εικονογράφηση από θεατρική παράσταση (τέλη του 5ου αι. π.Χ.). Προέρχεται από την Κάτω Ιταλία. Σε ορισμένες αποικίες λειτούργησαν τοπικά εργαστήρια που μιμήθηκαν την αγγειογραφία της Αττικής. Φιλοτέχνησαν μεγάλα αγγεία που εικονίζουν σκηνές από θεατρικές παραστάσεις ή ταφικά έθιμα. (Νεάπολη, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Ασκήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί η μελέτη του παραθέματος 2 σε σχέση με την κοινωνική και πολιτική κατάσταση των αποικιών της Σικελίας;**
- 2. Να προσδιορίσετε τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ των Ελλήνων της Μ. Ελλάδας και των Ετρούσκων.**
- 3. Ποιες πληροφορίες σχετικά με τις σχέσεις Ελλήνων αποίκων και γηγενών Σικελών παρέχουν τα αρχαιολογικά συμπεράσματα που έχουν καταγραφεί στο παράθεμα 3;**
- 4. Αφού μελετήσετε το παράθεμα 1, να εξηγήσετε σε τι διαφέρει η εγκατάσταση των Ελλήνων στις Λιπάρες από το συνήθη τρόπο ίδρυσης μιας αποικίας.**
- 5. Σε ποιους λόγους οφείλεται η διαμόρφωση πρωτοποριακής νομοθεσίας και φιλοσοφικής σκέψης από τους Έλληνες της Δύσης;**
- 6. Να προσέξετε τις εικόνες και τους υπότιτλους τους στις σ. 113, 153,164 και να διατυπώσετε τις απόψεις σας για την ανάπτυξη της ζωγραφικής τέχνης στη Δύση.**

1. Η Καρχηδόνα

Οι Φοίνικες, λαός ναυτικός, εξαπλώθηκαν στη Μεσόγειο και ίδρυσαν αποικίες που εξυπηρετούσαν τα εμπορικά τους συμφέροντα. Η σπουδαιότερη αποικία τους ήταν η Καρχηδόνα στη Β. Αφρική, στη θέση της σημερινής Τύνιδας. Η φοινικική παράδοση τοποθετεί την ίδρυση της στα τέλη του 9ου αι. π.Χ. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές όμως εμφανίζουν κατοίκηση του χώρου από το δεύτερο μισό του 8ου αι. π. Χ.¹ Η γεωγραφική θέση της Καρχηδόνας ευνόησε την οικονομική της ανάπτυξη με αποτέλεσμα να διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στη δυτική λεκάνη της Μεσογείου. Επιβλήθηκε στις φοινικικές αποικίες της Β. Αφρικής, της Ισπανίας, των Βαλεαρίδων, της Σαρδηνίας και της Σικελίας. Η εγκατάσταση των Καρχηδονίων στη Σικελία τους έφερε σε άμεση επαφή με τους Έλληνες αποίκους. Οι επεκτατικές τους όμως βλέψεις σε βάρος των ελληνικών πόλεων συνετέλεσαν ώστε, για μεγάλα διαστήματα, οι σχέσεις των δύο λαών να είναι εχθρικές. Κύριος αντίπαλος στην επεκτατικότητα των Καρχηδονίων αναδείχθηκαν οι Συρακούσιοι.

1. Οι Έλληνες και η Καρχηδόνα

Υπάρχουν τοπωνύμια στην περιοχή της Καρχηδόνας που δείχνουν μια ευβοϊκή επίδραση. Υπάρχει και μια νύξη στην Παλαιά Διαθήκη ότι η Καρχηδών βρισκόταν άλλοτε στην ιωνική (γιαβάν) σφαίρα επιρροής. Οι ανασκαφές κάποια μέρα θα εξηγήσουν αυτές τις μαρτυρίες. Η παλιότερη φοινικική εγκατάσταση υποτίθεται ότι ήταν στην Υτίκη, βορειοδυτικά της Καρχηδόνας, αλλά τα ευρήματα εκεί δεν φαίνονταν αισθητά παλιότερα. Οι παλιότεροι χρονολογήσιμοι αποδέκτες εκεί είναι κρύπτες με αγγεία στο ιερό της Τανίτ, που φαίνεται ότι ήταν ένα από τα παλιότερα κτήρια. Πολλά από τα αγγεία είναι ελληνικά του ύστερου όγδοου αιώνα, κορινθιακά ή απομιμήσεις κορινθιακών, όπως εκείνα που έφτιαχναν οι Ευβοείς.... Για την ώρα φαίνεται απίθανο να κατοικούσαν η πόλη πριν από το δεύτερο ήμισυ του όγδοου αιώνα - την εποχή περίπου των παλιότερων ελληνικών αποικισμών στη Σικελία και τη νότια Ιταλία.

J. Boardman, Οι αρχαίοι Έλληνες στην υπερπόντια εξάπλωση τους, μετ. Ηλ. Ανδρεάδη, εκδ. Καρδαμίτσα, σ. 266-7.

2.1 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση των αποίκων

Αν και τα αποτελέσματα των ανασκαφών στην Καρχηδόνα, εξαιτίας της ολοκληρωτικής καταστροφής της από τους Ρωμαίους, δεν μπορούν να αποδείξουν την εικόνα μιας μεγάλης πόλης που αριθμούσε περίπου εκατό χιλιάδες κατοίκους, ωστόσο οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς αναφέρονται με θαυμασμό στην οικονομική ανάπτυξη και στην οργάνωση των Καρχηδονίων.

Η Καρχηδόνα εξελίχθηκε σε αξιόλογη δύναμη λόγω της δραστηριότητας των εμπόρων και των ναυτικών της. Η θέση της πόλης, που δέσποζε στα δύο τμήματα της Μεσογείου, διευκόλυνε την εμπορική αυτή δραστηριότητα των κατοίκων της. Οι Καρχηδόνιοι ασχολούνταν με το διαμετακομιστικό* εμπόριο αγαθών ανάμεσα στους λαούς της Μεσογείου. Μετέφεραν με τα καράβια τους υφάσματα, πορφύρα*, έργα μικροτεχνίας, αρώματα, πολύτιμους λίθους από τις ακτές της Ανατολής, χρυσό και ελεφαντόδοντο από την Αφρική, σίδηρο, άργυρο και κασσίτερο από την Ισπανία. Είχαν επίσης στη δικαιοδοσία τους το εμπόριο του σιταριού που παραγόταν στην Αίγυπτο και τη Σικελία.

Οι πολίτες της Καρχηδόνας πλούτιζαν από το εμπόριο και αποτελούσαν τα πληρώματα του στόλου της. Ο στόλος είχε εθνικό χαρακτήρα και ήταν πανίσχυρος, ενώ ο στρατός της ήταν μισθοφορικός. Οι αξιωματικοί μόνο ήταν Καρχηδόνιοι, γεγονός που υποδηλώνει ότι δεν υπήρχε ο φόβος επιδρομών. Διέθεταν, παράλληλα, ισχυρό ιππικό από Νουμιδούς, υποτελή γειτονικό τους λαό, και πολεμικούς ελέφαντες.

Την τύχη της πόλης και τη διοίκησή της είχαν στα χέρια τους οι πλούσιοι έμποροι, οι ναυτικοί και οι κάτοχοι μεγάλων εκτάσεων γης. Το πολίτευμα με το οποίο κυβερνήθηκε η Καρχηδόνα ήταν αριστοκρατικό².

2. Το πολίτευμα των Καρχηδονίων

Οι Καρχηδόνιοι φαίνεται ότι έχουν καλό πολίτευμα κατά πολύ καλύτερο από άλλα, σε μερικά σημεία μάλιστα μοιάζει με το πολίτευμα της Σπάρτης... Πολλές διατάξεις του πολιτεύματος των Καρχηδονίων είναι άριστες. Απόδειξη πως το πολίτευμα λειτουργεί καλά. είναι ότι ο λαός διατηρεί τα δικαιώματά του και δεν προχώρησε σε καμία επανάσταση, άξια να αναφέρω, και κανείς δεν έγινε τύραννος ... Από τις διατάξεις του αριστοκρατικού πολιτεύματος (της Καρχηδόνας) άλλες κλίνουν προς τη δημοκρατία και άλλες προς την ολιγαρχία. ... Η παρέκβαση του αριστοκρατικού πολιτεύματος των Καρχηδονίων προς την ολιγαρχία είναι η σκέψη την οποία έχουν πολλοί· γιατί νομίζουν ότι οι άρχοντες πρέπει να εκλέγονται όχι μόνο από τους αρίστους (αριστοκράτες) αλλά και από τους πλούσιους. Είναι αδύνατον εκείνος που δεν έχει τα οικονομικά μέσα να εκτελέσει καλά τα καθήκοντά του ως άρχοντας και να περνάει τον καιρό του εγκαταλείποντας την εργασία του.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1272b, 25, 30-34· 1273a, 4-6,22-27.

Επικεφαλής της πολιτείας ήταν δύο άρχοντες με ετήσια θητεία. Μοιράζονταν την εκτελεστική εξουσία μαζί με τη βουλή, την οποία συγκροτούσαν μόνιμα μέλη από τους αρχηγούς των παλαιών γενών. Η συνέλευση του λαού εξέλεγε μόνο τους διοικητικούς υπαλλήλους και τους στρατηγούς. Αργότερα, όμως, φαίνεται ότι η πολιτική δύναμη της συνέλευσης αυξήθηκε εξαιτίας των αντιθέσεων μεταξύ της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας.

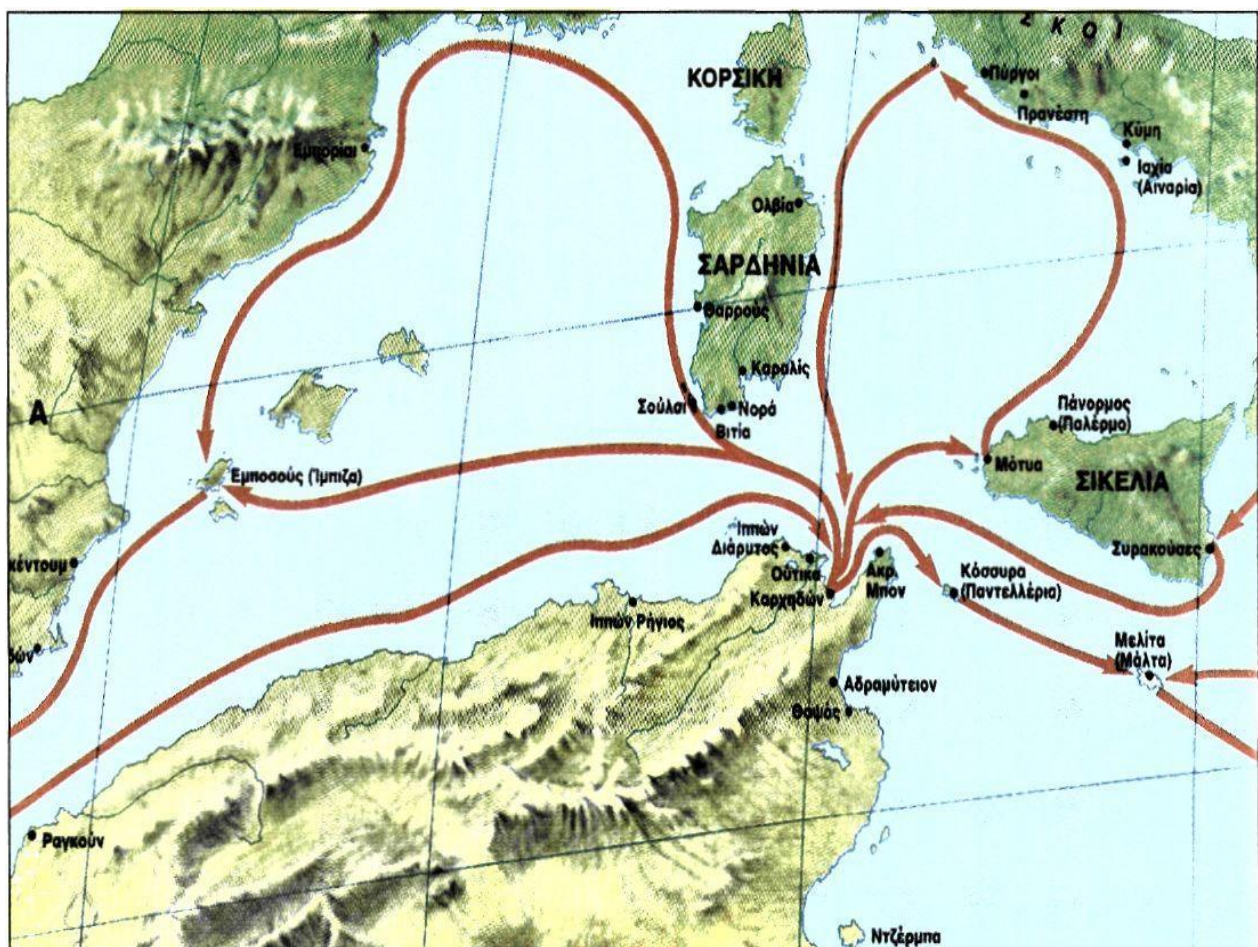
Στατήρας* από ήλεκτρο* της Καρχηδόνας. Οι Καρχηδόνιοι στη νομισματοκοπία τους μιμήθηκαν ελληνικά πρότυπα (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

2.2 Η εξάπλωση των Καρχηδονίων

Οι Καρχηδόνιοι γρήγορα επέκτειναν τα όρια του κράτους τους σε βάρος των άλλων φοινικικών αποικιών. Στις ακτές της Β. Αφρικής η κυριαρχία τους εκτεινόταν από τον κόλπο της Σύρτης στα ανατολικά μέχρι τις ακτές του Ατλαντικού στα δυτικά. Τον 6ο αι.

π.Χ. ήταν κύριοι της Σαρδηνίας, των Βαlearίδων, των νότιων ακτών της Ιβηρικής και σημαντικών θέσεων στις δυτικές ακτές της Σικελίας.

Η εγκατάστασή τους στη Σικελία και η επέκτασή τους στο νησί τους έφερε σε επαφή με τους Έλληνες αποίκους. Οι σχέσεις τους με τους Έλληνες της Δύσης ποτέ δεν ήταν φιλικές. Τις περιόδους που δεν προσπαθούσαν να επεκταθούν εδαφικά στη Σικελία, τους ανταγωνίζονταν σκληρά στο εμπόριο.

Η Καρχηδόνα και οι εμπορικοί της δρόμοι

Ασκήσεις – Δραστηριότητες

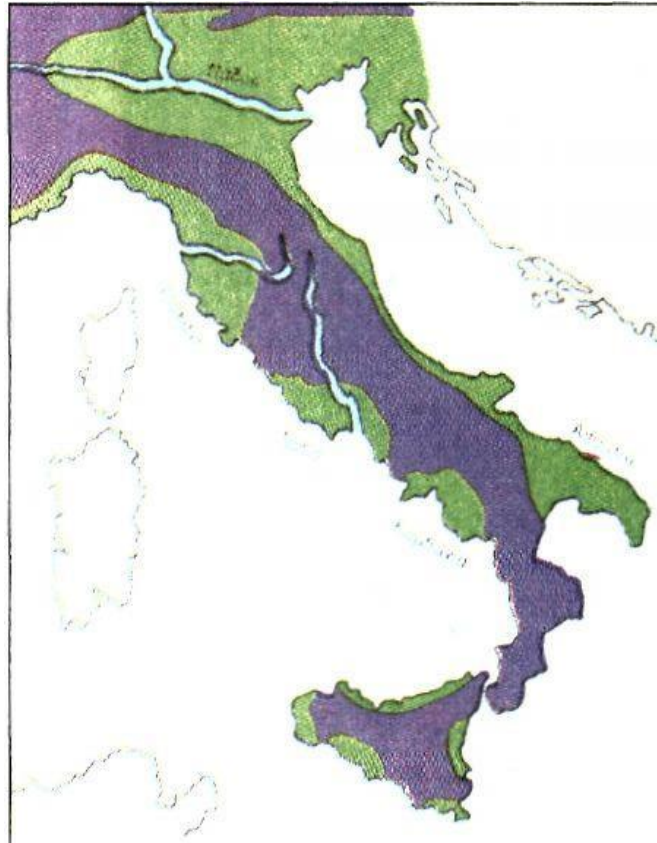
- 1. Να προσδιορίσετε τους λόγους και τα όρια της οικονομικής κυριαρχίας των Καρχηδονίων στη Μεσόγειο.**
- 2. Μελετήστε τα παραθέματα 1 και 2 που αναφέρονται στην Καρχηδόνα. Καταγράψτε τα συμπεράσματά σας σχετικά με την ίδρυση και το πολίτευμά της.**

3. Οι λαοί της ιταλικής χερσονήσου και ο σχηματισμός του Ρωμαϊκού κράτους (8ος - 3ος αι. π.Χ.)

Οι γνώσεις μας για τη ζωή των λαών που κατοίκησαν την Ιταλία πριν από τον 8ο αι. π.Χ. είναι ελάχιστες. Η ιστορική περίοδος αρχίζει ουσιαστικά, όταν ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην ιταλική χερσόνησο δύο ξένοι λαοί, οι Έλληνες και οι Ετρούσκοι, οι οποίοι συνέβαλαν στη διαμόρφωση της ιστορικής της πορείας. Την ίδια εποχή που ο ελληνικός κόσμος άρχισε να εξαπλώνεται στη Δύση, τον 8ο αι. π.Χ., στην κεντρική Ιταλία ένα από τα ιταλικά φύλα - οι μετέπειτα γνωστοί με το όνομα Ρωμαίοι - ίδρυσαν κοντά στον Τίβερη ποταμό μια πόλη (753 π.Χ.). Η Ρώμη έμελλε να αναδειχθεί σε μεγάλη δύναμη στην ιταλική χερσόνησο αρχικά και στη συνέχεια σε όλη τη Μεσόγειο.

Η αυστηρή κοινωνική συγκρότηση σε συνδυασμό με την πολιτική οργάνωση και τη δημιουργία ισχυρού εθνικού στρατού στάθηκαν οι κύριοι παράγοντες προώθησης και σταδιακής επικράτησης των Ρωμαίων μέχρι τον 3ο αι. π.Χ.

Η ιστορική έρευνα, όταν αναφέρεται στους Ρωμαίους πριν από τη δημιουργία της αυτοκρατορίας τους, παρουσιάζει ένα λαό με πολλές αρετές και αγροτική πολιτιστική παράδοση.

Οι ελληνικές αποικίες της Σικελίας

3.1 Η χώρα

Η ιταλική χερσόνησος εμφανίζει αρκετές αναλογίες με την ελληνική σε ό,τι αφορά τη φύση της. Γενικά, μπορούμε να διακρίνουμε στην Ιταλία τρεις διαφορετικές ζώνες. Η βόρεια με ακραίο όριο τις Άλπεις, στο μεγαλύτερο μέρος της είναι πεδινή και διαρρέεται από τον ποταμό Πάδο. Οι Ρωμαίοι την ονόμαζαν «Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατία». Μέχρι τον 3ο αι. π.Χ. την κατοικούσαν κελτικά φύλα, οι γνωστοί μας Γαλάτες.

Η κεντρική ζώνη στο μεγαλύτερο μέρος της είναι ορεινή· διασχίζεται από την οροσειρά των Απεννίνων,

η οποία

εμποδίζει την επικοινωνία μεταξύ των ανατολικών και δυτικών ακτών. Οι ανατολικές ακτές, που βρέχονται από την Αδριατική, είναι απότομες και δε διαθέτουν λιμάνια, ενώ, αντίθετα, στις δυτικές που βρέχονται από το Τυρρηνικό πέλαγος, σχηματίζονται φυσικά καταφύγια για την προσόρμιση των πλοίων. Στην κεντρική ζώνη δυτικά των Απεννίνων διαμορφώνονται τρεις συνεχείς, μικρές πεδιάδες, της Ετρουρίας - πρόκειται για την περιοχή της σημερινής Τοσκάνης - του Λατίου και της Καμπανίας. Το κεντρικό και νότιο τμήμα της χερσονήσου, σύμφωνα με την παράδοση, το κατοικούσαν αρχικά οι Λίγουρες· από τις αρχές όμως της 2ης χιλιετίας π.Χ. εισήλθαν νέα φύλα, γνωστά με το κοινό όνομα Ιταλιώτες. Απ' αυτά άλλα εγκαταστάθηκαν σε πεδινές περιοχές, Λατίνοι και Καμπανοί - και άλλα σε ορεινές - Όμβριοι, Σαμνίτες, Λουκανοί, Βρούτιοι κ.ά.

Η νότια ζώνη είναι ορεινή με μικρές παράλιες πεδινές εκτάσεις. Σ' αυτές από τον 8ο αι. π.Χ., όπως άλλωστε και στη Σικελία, που αποτελεί τη φυσική προέκταση της ιταλικής χερσονήσου, ιδρύθηκαν οι ελληνικές αποικίες.

3.2 Οι Ετρούσκοι

Ήταν ένας από τους πρώτους λαούς που εγκαταστάθηκαν στην ιταλική χερσόνησο. Έφτασαν την ίδια εποχή περίπου με τους Έλληνες, δηλαδή κατά τον 8ο αι. π.Χ. Η καταγωγή τους μας είναι άγνωστη. Προήλθαν πιθανότατα από το βορειοανατολικό Αιγαίο· ίσως κατοικούσαν στα νησιά της περιοχής και στα

απέναντι παράλια της Μ. Ασίας. Οι αρχαίοι Έλληνες τους ονόμαζαν Τυρρηνούς. Οι ανασκαφές που έγιναν στην Ιταλία απέδειξαν ότι από την εποχή της εγκατάστασης τους και για μισή περίπου χιλιετία ανέπτυξαν υψηλού επιπέδου πολιτισμό¹.

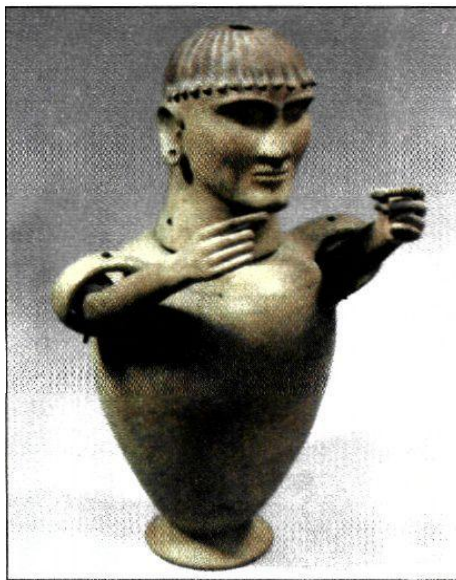
1. Η εξάπλωση των Ετρούσκων στην Ιταλία

Η δύναμη της Ετρουρίας ήταν τόσο μεγάλη ώστε η φήμη του ονόματος της γέμιζε όχι μονάχα τη γη αλλά και τις θάλασσες κατά μήκος της Ιταλίας, από τις Άλπεις ως το στενό της Μεσσήνης... Το μεγαλείο των Ετρούσκων επιβεβαιώνεται από τα ελληνικά ονόματα που οι Ιταλοί δίνουν στις θάλασσες που περιβάλλουν τη χερσόνησο: Λένε τη μια θάλασσα Τοσκάνη (Το Τυρρηνικό πέλαγος), από το όνομα αυτού του έθνους και την άλλη θάλασσα Αδριατική, από το όνομα του Αδρία, μιας αποικίας της Τοσκάνης... Οι Ετρούσκοι εγκαταστάθηκαν σε δύο ομάδες από δώδεκα πόλεις, στην αρχή από τα Απένινα, ύστερα έστειλαν πέρα από τα Απένινα κι έκαμαν αποικίες τις πόλεις που είχαν άλλοτε. Αυτές οι αποικίες έπιασαν ολόκληρη τη χώρα, από τον Πάδο ως τις Άλπεις, εκτός από το τρίγωνο που κατέχουν οι Βενετοί, που κατοικούν ολόγυρα στον κόλπο.

Τίτος Λίβιος, Ι, 2· V,33 απόδοση Α. Καλογεροπούλου, Ιστορία των Αρχαίων χρόνων, εκδ. ΟΕΔΒ, σ. 382.

Με τους Έλληνες, εκτός από τις εμπορικές επαφές, δημιούργησαν και πολιτιστικές σχέσεις. Χαρακτηριστικό είναι ότι υιοθέτησαν τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου για να εκφραστούν γραπτά· ωστόσο, οι ετρουσκικές επιγραφές δεν έχουν διαβαστεί - εκτός από μερικά ονόματα. Ανέπτυξαν ιδιαίτερα τη μεταλλοτεχνία, την πηλοπλαστική - κατασκεύαζαν ωραία αγάλματα, σαρκοφάγους, τεφροδόχα αγγεία* - και τη ζωγραφική. Μεγάλος αριθμός τοιχογραφιών έχει διασωθεί από τη διακόσμηση των υπόγειων θαλάμων όπου έθαβαν τους νεκρούς τους. Στα έργα της ζωγραφικής τους διαφαίνεται έντονη η ελληνική επίδραση.

Οι Ετρούσκοι τον 7ο αι. π.Χ. εξαπλώθηκαν πέρα από τα όρια της πρώτης τους εγκατάστασης, στα βόρεια ως τις Άλπεις και στο νότο στις περιοχές του Λατίου και της Καμπανίας ως τις ελληνικές αποικίες.

Ετρουσκικό τεφροδόχο* αγγείο του β' μισού του 6ου αι. π.Χ. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

Φαίνεται ότι, όταν κυριάρχησαν στο Λάτιο, ίδρυσαν τη Ρώμη, προχώρησαν στην κατασκευή εγγειοβελτιωτικών έργων, αποξήραναν τα έλη των γύρω περιοχών και δημιούργησαν κανάλια άρδευσης των χωραφιών. Στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. όμως εκδιώχθηκαν από το Λάτιο από τους Έλληνες και τους Λατίνους. Τον 5ο αι. π.Χ. άρχισε να μειώνεται η δύναμή τους και μέχρι τον 3ο αι. π.Χ. το κράτος τους διαλύθηκε και υποτάχθηκε στους Ρωμαίους.

Ο ετρουσκικός πολιτισμός αποτέλεσε μαζί με τον ελληνικό και τον προϊταλιωτικό το πολιτιστικό υπόβαθρο, στο οποίο βασίστηκε το ρωμαϊκό κράτος και ο ρωμαϊκός πολιτισμός.

Χάλκινο σύμπλεγμα της λύκαινας που θηλάζει το Ρωμόλο και το Ρέμο. Τον 4ο αι. π.Χ. πήραν την οριστική τους μορφή οι μύθοι που αναφέρονταν στην ίδρυση της Ρώμης. (Ρώμη. Μουσείο Καπιτωλίου)

3.3 Η ίδρυση της Ρώμης και η οργάνωση της

Η ρωμαϊκή παράδοση ανάγει την ίδρυση της Ρώμης στο Ρωμύλο^[1],

[1]. Σύμφωνα με τους ρωμαϊκούς μύθους, αυτόν και τον αδελφό του Ρέμο μεγάλωσε μια λύκαινα.

απόγονο του Αινεία, που ήρθε στην Ιταλία από την Τροία μετά την πυρπόληση και την καταστροφή της από τους Έλληνες. Η ίδρυση της τοποθετείται στο 753 π.Χ. Ωστόσο η αρχαιολογική έρευνα αποκαλύπτει ότι στη θέση όπου ιδρύθηκε η Ρώμη, υπήρχαν μικροί οικισμοί από το 10ο μέχρι τον 8ο αι. π.Χ. Είναι πολύ πιθανό η δημιουργία της να οφείλεται στους Ετρούσκους, οι οποίοι, αφού κατέλαβαν το Λάτιο τον 7ο αι. π.Χ., στη συνέχεια, προχώρησαν σε συνοικισμό των κατοίκων των γύρω περιοχών, όπως είχε συμβεί και στην Αθήνα².

2. Η προέλευση των κατοίκων της Ρώμης

Έτσι από το τέλος του 6ου αιώνα η Ρώμη ζει με ένα πολίτευμα, που δημιουργήθηκε την εποχή της ετρουσκικής κυριαρχίας. Την ηγετική τάξη σχημάτιζε η τοπική αριστοκρατία, Ετρούσκοι και Ρωμαίοι, μερικές εκατοντάδες οικογένειες μεγάλων γαιοκτημόνων, εμπόρων και κτηνοτρόφων. Η αριστοκρατία αυτή δεν ήταν ούτε καθαρά ετρουσκική, ούτε καθαρά ρωμαϊκή. Ανεξάρτητα πάντως από την καταγωγή τους, τα μέλη της μιλούσαν και έγραφαν Λατινικά. Αισθάνονταν πιο στενά δεμένοι με τις λατινικές παρά τις ετρουσκικές πόλεις. Και αν αυτό ισχύει για τους ευγενείς, δεν υπάρχει αμφιβολία πως ο υπόλοιπος πληθυσμός

στο σύνολο του ήταν καθαρά λατινικός, τόσο στην περιοχή της Ρώμης, όσο και στους μικρούς οικισμούς και στα χωριά της λατινικής πεδιάδας, τα οποία είχε προσαρτήσει η Ρώμη πριν, κυρίως όμως μετά την ετρουσκική κυριαρχία.

M. Rostovtzeff, Ρωμαϊκή ιστορία, μετ. Β. Κάλφογλου, εκδ. Παπαζήση, σ. 37.

Την ίδια περίοδο πραγματοποιήθηκαν σπουδαία έργα, όπως η αποξήρανση των ελών της περιοχής, ο κεντρικός αποχετευτικός αγωγός, η αγορά στο κέντρο της πόλης, ο μεγάλος ιππόδρομος και ο ναός του Διός στο λόφο του Καπιτωλίου, έναν από τους επτά λόφους που αποτελούσαν τη φυσική οχύρωση της Ρώμης. Στα τέλη όμως του 6ου αι. π.Χ. οι κάτοικοι της περιοχής επαναστάτησαν και έδιωξαν τους Ετρούσκους από την περιοχή τους. Έκτοτε οι Ρωμαίοι άρχισαν να οργανώνονται συστηματικά, να κυριαρχούν στο Λάτιο και να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά τους κατοίκους των γειτονικών περιοχών.

Η παράδοση αναφέρει ότι από την ίδρυση της Ρώμης και μέχρι τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. κυβέρνησαν έξι βασιλείς, μεταξύ των οποίων φαίνεται ότι κάποιοι ήταν Ετρούσκοι.

Την περίοδο της βασιλείας που διαρκεί ως το 509 π.Χ., η Ρώμη είχε την ακόλουθη κοινωνική και πολιτική οργάνωση:

Η κοινωνική συγκρότηση. Η ρωμαϊκή κοινωνία την περίοδο της βασιλείας συγκροτείται από τρεις τάξεις: τους πατρικίους, τους πελάτες και τους πληβείους.

♦ **Πατρίκιοι** ήταν οι Ρωμαίοι που ανήκαν στις παλαιές

μεγάλες οικογένειες. Οι οικογένειες αυτές με τα άμεσα μέλη και τα παρακλάδια τους αποτελούσαν τα ρωμαϊκά γένη. Όλα τα μέλη ενός γένους ονομάζονταν πατρίκιοι, γιατί κατάγονταν από τον ίδιο πατέρα, τον οποίο αναγνώριζαν και ως αρχηγό.

♦ **Πελάτες** ήταν αυτοί που ζούσαν κοντά στους πατρικίους ως υπήκοοι και δέχονταν την προστασία τους. Επρόκειτο μάλλον για τους προϊταλιώτες κατοίκους, δηλαδή τους Λίγουρες. Σταδιακά αυτοί ήρθαν σε επιμειξίες με τους πατρικίους και συγχωνεύτηκαν σε μια τάξη.

Ένα από τα παλαιότερα ρωμαϊκά νομίσματα. Κόπηκε σε νομισματοκοπείο της Καμπανίας (μέσα 3ου αι. π.Χ.). Εικονίζει τη λύκαινα που θηλάζει το Ρωμύλο και το Ρέμο.

♦ **Πληβείοι** ήταν όλοι οι νεότεροι κάτοικοι της Ρώμης και των γύρω περιοχών. Όταν οι Ρωμαίοι καταλάμβαναν μια πόλη, υποχρέωναν τους κατοίκους της να μετοικήσουν κοντά στη Ρώμη. Πολλοί, εξάλλου, είχαν έρθει μόνοι τους στη Ρώμη σε αναζήτηση καλύτερης τύχης³.

3. Η προέλευση των πληβείων

Οι Αρχαίοι δε μας φωτίζουν και τόσο για τον αρχικό σχηματισμό της τάξης των πληβείων. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι, κατά μεγάλο μέρος, σχηματίστηκε από αρχαίους πληθυσμούς που είχαν κατακτηθεί και υποδουλωθεί. Μας κάνει όμως εντύπωση η διαπίστωση του Τίτου Λίβιου, ο οποίος γνώριζε τα αρχαία έθιμα. πως οι πατρίκιοι κατηγορούσαν τους πληβείους, όχι γιατί προέρχονταν από ηττημένους πληθυσμούς αλλά γιατί δεν είχαν ούτε οικογένεια ούτε θρησκεία. Αυτή λοιπόν η μομφή που ήταν ήδη άδικη κατά την εποχή του Λικίνιου και που οι σύγχρονοι του Τίτου Λίβιου δε συμμαρίζονταν σχεδόν καθόλου, πρέπει να ανάγεται σε μια πολύ παλαιά εποχή και να αναφέρεται στους πρώτους χρόνους της Ρώμης.

Fustel de Coulanges, Η αρχαία πόλη, μετ. Α. Σταματιάδη, εκδ. Ειρμός, σ. 362.

Δεν είχαν κανένα δεσμό με τους πατρικίους και τους πελάτες· γι' αυτό και ονομάστηκαν πλήθος (πληβείοι). Οι πληβείοι δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα και δεν τους επιτρεπόταν να νυμφευτούν με γυναίκες από την τάξη των πατρικίων.

Η πολιτική οργάνωση. Την περίοδο της βασιλείας αρχηγός του κράτους ήταν ο βασιλιάς, ο οποίος ήταν παράλληλα θρησκευτικός αρχηγός, ηγέτης του στρατού και ανώτατος δικαστής. Τις βασιλικές δικαιοδοσίες έλεγχαν δύο σώματα: η σύγκλητος και η εκκλησία του λαού. Τη σύγκλητο, που αποτελούνταν από εκατό και στη συνέχεια από τριακόσια μέλη, τη συγκροτούσαν οι

αρχηγοί των ρωμαϊκών γενών. Η σύγκλητος μαζί με το βασιλιά συγκαλούσαν την εκκλησία του λαού και επικύρωναν τις αποφάσεις της. Η σύγκλητος ήταν ο θεματοφύλακας των εθίμων και των παραδόσεων της Ρώμης⁴.

4. Η ίδρυση της λεγεώνας* και της συγκλήτου

Αφού κτίστηκε η πόλη, στην αρχή (ο Ρωμύλος) διαίρεσε όλο το λαό που είχε ενηλικιωθεί σε στρατιωτικά σώματα. Κάθε σώμα αποτελούνταν από τρεις χιλιάδες πεζούς και τριακόσιους ιππείς. Ονομάστηκε λεγεώνα, γιατί οι μάχιμοι ήταν οι πιο διακεκριμένοι απ' όλους. Στη συνέχεια τους άλλους τους ενέταξε στο δήμο και ονομάστηκε ο λαός ποπούλους. Εκατό ευγενείς έκανε βουλευτές και αυτούς τους ονόμασε πατρικίους και το σώμα αυτών σενάτον. Σενάτος σημαίνει ακριβώς γερουσία. Άλλοι αναφέρουν ότι οι βουλευτές ονομάστηκαν πατρίκιοι γιατί ήταν πατέρες γνησίων παιδιών, άλλοι όμως γιατί οι ίδιοι (οι βουλευτές) είχαν να επιδείξουν τους ίδιους τους πατέρες, πράγμα το οποίο δεν ήταν κοινό σε πολλούς, απ' όσους συγκεντρώθηκαν στην πόλη. Άλλοι πάλι από τη λέξη πατρονία, γιατί έτσι ονόμαζαν την προστασία και συνεχίζουν να την ονομάζουν μέχρι σήμερα...

Πλούταρχος, Ρωμύλος, 13.

Η εκκλησία ήταν η συγκέντρωση όλων των πατρικίων και των πελατών. Η εκκλησία αυτή ονομαζόταν και φρατρική, επειδή οι πατρίκιοι συγκεντρώνονταν σε τμήματα - τις φράτρες, όπως τις ονόμαζαν. Επικύρωνε ή απέρριπτε τις αποφάσεις του βασιλιά «διά βοής». Αποφάσιζε για ειρήνη ή πόλεμο και εξέλεγε το βασιλιά.

Πορτρέτο συγκλητικού (περ. αρχές 1ου αι. π.Χ.). Η σύγκλητος από την εποχή της ίδρυσης της Ρώμης μέχρι και την παρακμή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (τέλη 3ου αι. μ.Χ.) αποτέλεσε το σπουδαιότερο πολιτικό σώμα το οποίο καθόρισε την τύχη του ρωμαϊκού κράτους. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

3.4 Η συγκρότηση της ρωμαϊκής πολιτείας - Res publica

Η περίοδος της βασιλείας τελείωσε το 509 π.Χ. μετά από εξέγερση των πατρικών. Η πολιτειακή μεταβολή συμπίπτει με την απομάκρυνση των Ετρούσκων. Το νέο πολίτευμα που εγκαθιδρύθηκε οι Ρωμαίοι το ονόμαζαν **δημοκρατία (Res publica)**· στην πραγματικότητα όμως επρόκειτο για αριστοκρατικό καθεστώς, αφού την εξουσία είχαν πλέον οι πατρίκιοι.

Για δύο περίπου αιώνες η Ρώμη κλυδωνίστηκε στο εσωτερικό από κοινωνικούς αγώνες μέχρι την εξίσωση των πατρικών με τους πληβείους. Παράλληλα, στο

εξωτερικό εγκαινίασε πολιτική κατακτήσεων. Μέχρι τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. κυριάρχησε στην ιταλική χερσόνησο και αντιμετώπισε νικηφόρα στη δυτική Μεσόγειο τους Καρχηδόνιους.

Οι κοινωνικοί αγώνες. Οι πληβείοι αγωνίστηκαν δύο περίπου αιώνες για να αποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα. Στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. κατόρθωσαν να αναδείξουν μια νέα εξουσία, που εκπροσωπούσαν οι δήμαρχοι. Οι άρχοντες αυτοί που εκλέγονταν για ένα χρόνο είχαν ως κύριο έργο την προστασία των πληβείων από τις αυθαιρεσίες των πατρικίων. Θεωρούνταν πρόσωπα ιερά και απαραβίαστα. Είχαν το δικαίωμα να αρνηθούν την ψήφιση ενός νόμου, όταν αυτός προσέβαλλε τα συμφέροντα των πληβείων (veto)*. Στα μέσα του 5ου αι. π.Χ., οι πληβείοι με τους αγώνες τους πέτυχαν για πρώτη φορά την καταγραφή του εθιμικού δικαίου (**Δωδεκάδελτος**), αποτρέποντας έτσι τις αυθαίρετες δικαστικές αποφάσεις των πατρικίων⁵.

5. Η σημασία της Δωδεκάδελτου

Έχουμε λοιπόν δύο συνέπειες: Πρώτον, ο νόμος δεν παρουσιάζεται πλέον σαν αμετάβλητος και αδιαφιλονίκητος τύπος. Όντας ανθρώπινο έργο, αναγνωρίζεται ότι υπόκειται σε αλλαγές. Η Δωδεκάδελτος λέει: «Το αποτέλεσμα της τελευταίας ψηφοφορίας του λαού αποτελεί νόμο». Είναι το πλέον σημαντικό από τα κείμενα αυτού του κώδικα που έχουν απομείνει, και αυτό που επισημαίνει καλύτερα το χαρακτήρα της μεγάλης επανάστασης που έγινε τότε στο δίκαιο. Ο νόμος δεν είναι πλέον μια ιερή παράδοση. *mos*· είναι ένα απλό κείμενο *lex*, και εφόσον θεσπίστηκε με τη θέληση των

ανθρώπων, η ίδια θέληση μπορεί να τον αλλάξει. Δεύτερη συνέπεια είναι η εξής: Ο νόμος που αποτελούσε προηγουμένως μέρος της θρησκείας, και ήταν κατά συνέπεια πατρική κληρονομιά των οικογενειών, έγινε στο εξής κοινό κτήμα όλων των πολιτών. Ο πληβείος απέκτησε το δικαίωμα να τον επικαλείται και να προσφεύγει στη δικαιοσύνη.

Fustel de Coulanges, Η αρχαία πόλη, μετ. Λ. Σταματιάδη, εκδ. Ειρμός, σ. 466-7.

Σε μικρό χρονικό διάστημα καταργήθηκε ο νόμος που δεν επέτρεπε τους γάμους μεταξύ των δύο τάξεων. Μετά από σκληρούς αγώνες ενός περίπου αιώνα κατόρθωσαν να αποκτήσουν και πολιτική ισότητα. Τον 4ο αι. π.Χ. τους παραχωρήθηκε το δικαίωμα να εκλέγονται στο αξίωμα του υπάτου και αργότερα, στα τέλη του ίδιου αιώνα, το δικαίωμα να εκλέγονται στο αξίωμα του «μεγίστου αρχιερέως».

Η πολιτική οργάνωση. Την περίοδο της δημοκρατίας το ρωμαϊκό κράτος (*Res publica*) οργανώθηκε με τις ακόλουθες εξουσίες: τους άρχοντες, τη σύγκλητο και τις εκκλησίες.

Οι άρχοντες του ρωμαϊκού κράτους ήταν πολλοί. Εκπροσωπούσαν την εκτελεστική εξουσία της πολιτείας. Οι σπουδαιότεροι ήταν: οι δύο ύπατοι, που εκλέγονταν για ένα χρόνο αρχικά, συγκέντρωναν όλες τις εξουσίες που προηγουμένως είχε ο βασιλιάς. Είχαν μεγαλοπρεπή εμφάνιση και ακολουθούνταν από δώδεκα ραβδούχους. Όταν η πολιτεία βρισκόταν σε κρίσιμη κατάσταση, τότε για έξι μήνες όλες οι εξουσίες παραχωρούνταν σε έναν εκλεγμένο άρχοντα από τους υπάτους που ονομαζόταν δικτάτορας.

Μεγάλης σπουδαιότητας αξίωμα ήταν το αξίωμα των τιμητών. Ήταν δύο και εκλέγονταν για δεκαοκτώ μήνες. Ως έργο τους είχαν: 1) την τήρηση των πολιτών, δηλαδή την κατάταξή τους ανάλογα με τα περιουσιακά τους στοιχεία, 2) τη σύνταξη του καταλόγου των συγκλητικών, δηλαδή όριζαν ποιοι από τους άρχοντες είχαν το δικαίωμα να εισέλθουν στη σύγκλητο, 3) την κατάρτιση του προϋπολογισμού του κράτους και 4) την επίβλεψη των ηθών, δηλαδή είχαν τη δικαιοδοσία να στερήσουν τα πολιτικά δικαιώματα σ' όποιον πολίτη επιδείκνυε ανήθικη συμπεριφορά.

Υπήρχαν και άλλοι άρχοντες, όπως οι δήμαρχοι, οι πραίτωρες, οι ταμίες, οι ανθύπατοι, με μικρότερης σημασίας αξιώματα.

Η σύγκλητος εκπροσωπούσε την ιστορική συνέχεια του ρωμαϊκού κράτους. Αποτελούνταν από ισόβια μέλη (τριακόσια στον αριθμό), που προηγουμένως είχαν διατελέσει ανώτατοι άρχοντες. Ήταν σώμα με νομοθετική και εκτελεστική εξουσία και με μεγάλη δύναμη καθ' όλη τη διάρκεια της δημοκρατίας. Σπουδαίο ρόλο, ωστόσο, διαδραμάτισε και κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους. Είχε δικαιοδοσίες σε θέματα οικονομικά, θρησκευτικά και εξωτερικής πολιτικής. Οι αποφάσεις της, τα συγκλητικά δόγματα, είχαν ισχύ νόμου.

Στο ρωμαϊκό κράτος λειτούργησαν προοδευτικά τρεις εκκλησίες. Η φρατρική, που ήταν η συνέλευση των πατρικίων, έχασε τη δύναμή της την περίοδο της δημοκρατίας· διατηρήθηκε μόνο από σεβασμό στην παράδοση. Η λοχίτιδα ήταν η συνέλευση όλων των στρατευμένων πολιτών, πατρικίων και πληβείων. Οι αποφάσεις της παίρνονταν κατά λόχους. Εξέλεγε τους υπάτους, τους τιμητές και τους πραίτωρες. Η φυλετική στην αρχή ήταν η συνέλευση των πληβείων, μετά όμως

την εξίσωση των τάξεων την αποτέλεσαν όλοι οι Ρωμαίοι. Συγκεντρώνονταν κατά φυλές, ανάλογα δηλαδή με τον τόπο της κατοικίας τους. Στη δικαιοδοσία της ήταν η ψήφιση των νόμων και η εκλογή των κατώτερων αρχόντων.

Ναός της Εστίας (2ος α ι. π.Χ.). Είναι ο αρχαιότερος μαρμάρινος ναός της Ρώμης που σώζεται. Η λατρεία της Εστίας ήταν μία από τις αρχαιότερες λατρείες των Ρωμαίων.

3.5 Η ρωμαϊκή εξάπλωση

Η κατάκτηση της Ιταλίας. Οι κατακτητικοί πόλεμοι που επέβαλαν τη ρωμαϊκή κυριαρχία στην Ιταλία και στη Δυτική Μεσόγειο διήρκεσαν περίπου τρεις αιώνες

(5ος-3ος αι. π.Χ.). Οι πρώτοι πόλεμοι των Ρωμαίων έγιναν τον 5ο αι. π.Χ. εναντίον των γειτονικών λαών της κεντρικής Ιταλίας, των Λατίνων, των Σαβίνων, των Αϊκούων, των Ετρούσκων και άλλων. Στις αρχές του 4ου αι. π.Χ., αντιμετώπισαν με καρτερία την πολιορκία της Ρώμης από τους Γαλάτες, που κατοικούσαν στη βόρειο Ιταλία. Στη διάρκεια του δεύτερου μισού του 4ου αι. π.Χ. κατόρθωσαν να επιβληθούν μετά από μακροχρόνιους πολέμους στους Σαμνίτες και να καταλάβουν την περιοχή της Καμπανίας. Παράλληλα, ως τις αρχές του 3ου αι. π.Χ., έκαμψαν οριστικά την αντίσταση των Ετρούσκων. Για την πλήρη κυριαρχία τους στην ιταλική χερσόνησο απέμενε η υποταγή των ελληνικών αποικιών.

Η μόνη προσπάθεια αντίστασης στα επεκτατικά σχέδιά τους εκδηλώθηκε από την πόλη του Τάραντα, η οποία για την αντιμετώπιση του ρωμαϊκού κινδύνου ζήτησε τη συμβολή του Πύρρου, του βασιλιά της Ηπείρου. Η παρέμβαση του Πύρρου αντιμετώπισε πρόσκαιρα το πρόβλημα της επέκτασης των Ρωμαίων. Όταν εκείνος αποχώρησε στην Ελλάδα, οι Ρωμαίοι κατέλαβαν τον Τάραντα (272 π.Χ.) και μετά από λίγο κυριάρχησαν σ' όλες τις αποικίες της Κάτω Ιταλίας.

Η επικράτηση των Ρωμαίων. Οι κατακτητικοί πόλεμοι δεν ήταν πάντοτε νικηφόροι. Οι Ρωμαίοι αρκετές φορές ηττήθηκαν και πολύ αίμα χύθηκε μέχρι την πλήρη υποταγή των λαών της Ιταλίας.

Ποιοι όμως ήταν οι λόγοι που συνέβαλαν στην επικράτησή τους;

♦ Η ακατάβλητη επιμονή, η πειθαρχία και οι προγονικές αρετές (η αφοσίωση στην ιδέα της πατρίδας, ο σεβασμός στους ανώτερους, η υπακοή

στους νόμους) ήταν τα χαρακτηριστικά που κοσμούσαν τους Ρωμαίους. Αν τελικά κατόρθωσαν να επιτύχουν το στόχο τους, αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι οι στρατιώτες της Ρώμης διέθεταν τέτοιες αρετές⁶.

6. Η πειθαρχία ήταν μια από τις αρετές που κοσμούσαν τους Ρωμαίους

Ο γιος του Τουρκουάτου μονομάχησε μ' έναν εχθρό παρά τις αυστηρές διαταγές του πατέρα του, ο οποίος ήταν ύπατος. Γεμάτος λοιπόν από χαρά για τη νίκη έτρεξε στον πατέρα του. «Για να αποδείξω ότι είμαι γνήσιος γιος σου, σου φέρνω τα λάφυρα ενός ιππέα, τον οποίο σκότωσα», είπε. Όταν άκουσε αυτά ο ύπατος γυρίζει το πρόσωπο από το γιο του και χωρίς να καθυστερήσει διατάζει τους σαλπικτές να σαλπίσουν συγκέντρωση του στρατού. «Τίτε Μάνλιε, επειδή χωρίς σεβασμό προς το υπατικό αξίωμα και την προγονική μεγαλειότητα μονομάχησες παρά τις διαταγές μου και, όσο εξαρτιόταν από σένα, κατέστρεψες τη στρατιωτική πειθαρχία, στην οποία μέχρι τώρα η Ρώμη οφείλει τη δύναμή της» είπε στη συνέλευση... «Εμπρός ραβδούχε, δέσε τον στον πάσσαλο και σκότωσέ τον», είπε τελειώνοντας.

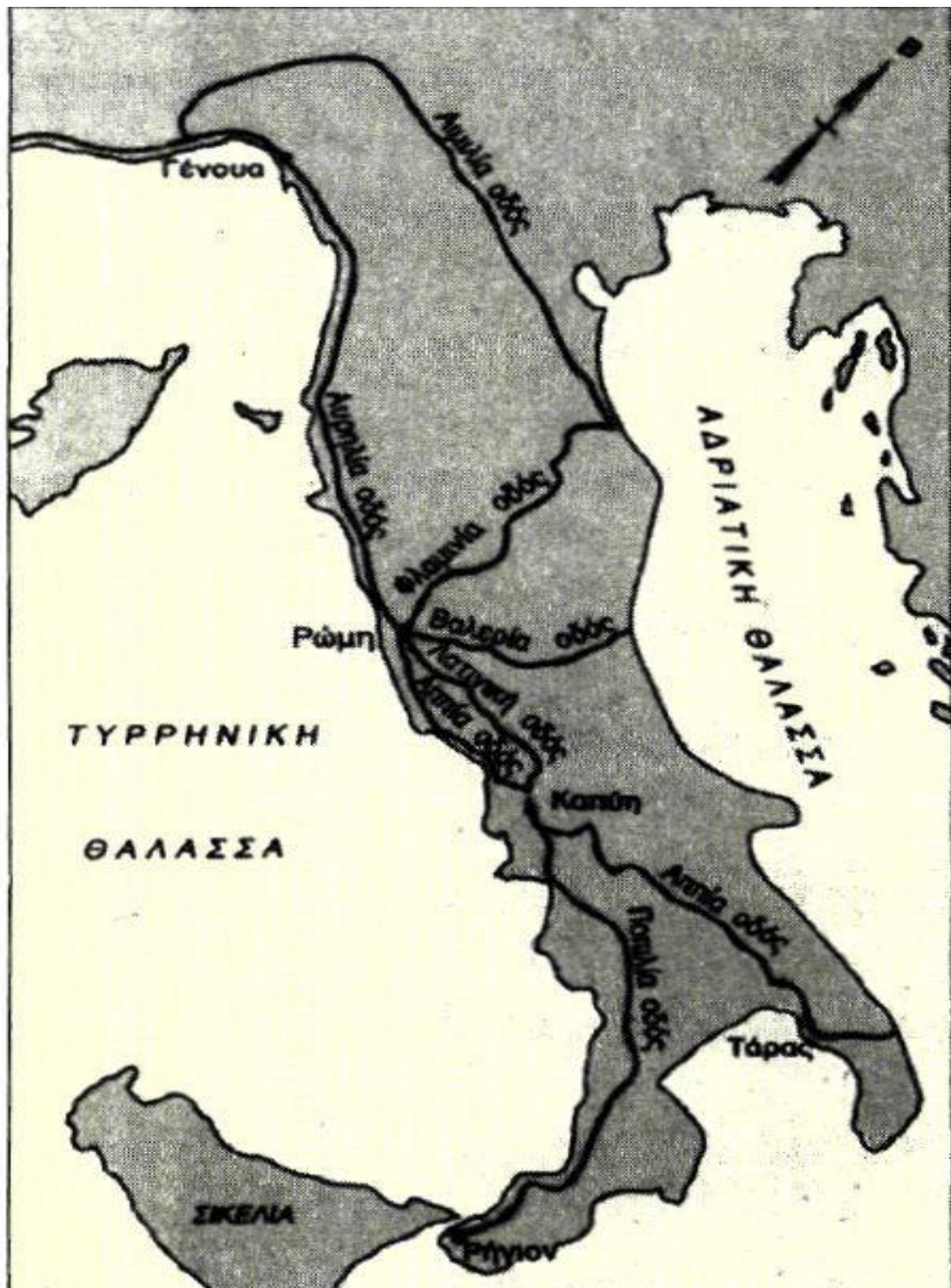
Τίτος Λίβιος, VIII, 7.

♦ Το ρωμαϊκό στρατό συγκροτούσαν όσοι πολίτες είχαν περιουσία. Έτσι υπερασπίζονταν με θάρρος την πατρίδα τους, προστατεύοντας παράλληλα την οικογένεια και την περιουσία τους.

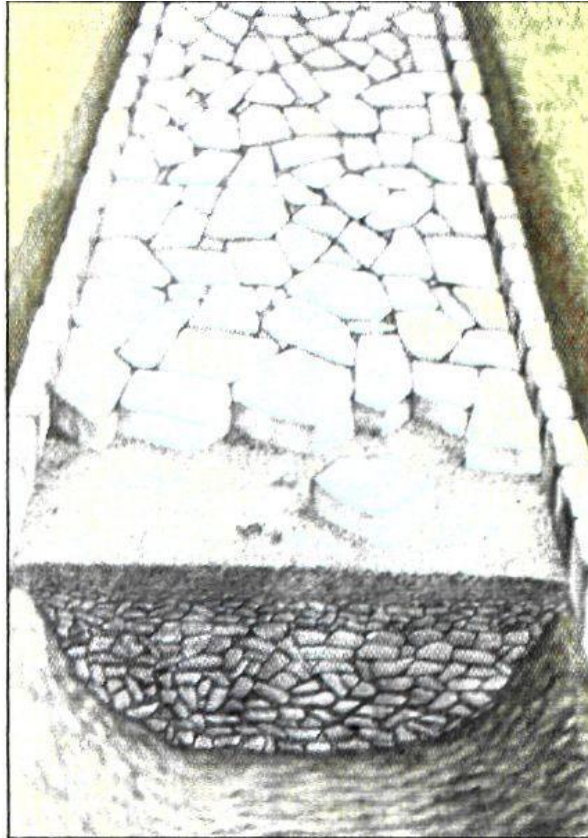
♦ Στην επικράτηση τους συνέβαλαν και τα μέτρα που πήραν για την οργάνωση των κατακτημένων λαών. Είναι χαρακτηριστικό ότι εξ αρχής καθόριζαν τις σχέσεις τους με τους ηττημένους - έτσι εμπόδισαν τη μεταξύ τους συνεννόηση. Δημιουργούσαν σύνδεσμο κάθε πόλης χωριστά με τη Ρώμη. Θεωρούσαν τους λαούς που υπέτασσαν ως συμμάχους. Σε ορισμένες πόλεις παραχώρησαν περισσότερα προνόμια και σε άλλες λιγότερα. Με τον τρόπο αυτό, προκαλούσαν αντιζηλίες που απέτρεπαν τη συνεργασία και την ανάληψη κοινής δράσης.

♦ Οργανώθηκε οδικό δίκτυο στην ιταλική χερσόνησο που διευκόλυνε την επικοινωνία ανάμεσα στις πόλεις. Έτσι, επιτεύχθηκε η άμεση επέμβαση του ρωμαϊκού στρατού, όπου παρουσιαζόταν ανάγκη, και ευνοήθηκαν παράλληλα οι εμπορικές επαφές.

♦ Το σπουδαιότερο μέτρο όμως που παγίωσε την κυριαρχία των Ρωμαίων στους νέους λαούς ήταν η ίδρυση αποικιών στις κατακτημένες περιοχές. Ρωμαίοι χωρικοί, που είχαν πολιτικά δικαιώματα και τη δυνατότητα να στρατεύονται, στέλνονταν ως άποικοι (coloni) σε διάφορα μέρη των νέων χωρών του ρωμαϊκού κράτους. Οι πρώτοι αυτοί άποικοι ουσιαστικά λειτούργησαν ως παράγοντας εκρωμαϊσμού των κατακτημένων.

Οι μεγάλες οδικές αρτηρίες στην Ιταλική χερσόνησο
(περ. στα τέλη του 1ου αι. μ.Χ.)

Αναπαράσταση κατασκευής ρωμαϊκών οδών. Η οδοποιία ήταν ένα από τα επιτεύγματα των Ρωμαίων. Συνέβαλε στη μετακίνηση του στρατού και την ανάπτυξη εμπορικών επαφών στο εσωτερικό της Ιταλικής χερσονήσου.

Καρχηδονιακοί πόλεμοι. Σε χρονικό διάστημα μικρότερο από μια δεκαετία μετά από την κυριαρχία τους στην Ιταλία, οι Ρωμαίοι έστρεψαν τις βλέψεις τους στη Μεσόγειο και, όπως ήταν φυσικό, ήρθαν σε σύγκρουση με τους Καρχηδόνιους. Οι πόλεμοι ήταν σκληροί και μακροχρόνιοι. Οι δύο απ' αυτούς έγιναν τον 3ο αι. π.Χ. και ο τρίτος στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Τελείωσε με την καταστροφή της Καρχηδόνας.

Τα αίτια των Καρχηδονιακών πολέμων εντοπίζονται στην επιθυμία των Ρωμαίων να κυριαρχήσουν στη θάλασσα μετά την κατάκτηση της Ιταλίας. Την αφορμή έδωσε η Σικελία, όπου οι

Καρχηδόνιοι είχαν επεκτείνει το αποικιακό τους κράτος, ενώ οι Ρωμαίοι τη θεωρούσαν φυσική προέκταση της ιταλικής χερσονήσου.

Α' Καρχηδονιακός (264-241 π.Χ.). Στον πόλεμο αυτό, που κράτησε πάνω από είκοσι χρόνια, οι ελληνικές πόλεις της Σικελίας βοήθησαν οικειοθελώς τους Ρωμαίους να περιορίσουν την επεκτατικότητα των Καρχηδονίων στο νησί. Οι Ρωμαίοι για πρώτη φορά ναυπήγησαν στόλο και κατόρθωσαν, παρά την ισχυρή αντίσταση των Καρχηδονίων, να τους αντιμετωπίσουν νικηφόρα. Ο πόλεμος τελείωσε με την υπογραφή ειρήνης (241 π.Χ.) που υποχρέωνε τους Καρχηδόνιους να εγκαταλείψουν τη Σικελία και τα γύρω μικρά νησιά και να πληρώσουν πολεμική αποζημίωση⁷.

7. Μια κρίση για τον Α' Καρχηδονιακό πόλεμο

Δεν είναι εύκολο να βρει κάποιος πιο μακροχρόνιο πόλεμο απ' αυτόν, ούτε πιο ολοκληρωμένες προετοιμασίες, ούτε πιο συντονισμένες ενέργειες, ούτε περισσότερους αγώνες, ούτε μεγαλύτερες περιπέτειες απ' εκείνες που συνέβησαν και στους δύο αντιπάλους κατά τη διάρκεια του προαναφερθέντος πολέμου. Και τα δύο κράτη διατήρησαν άθικτους τους πολιτειακούς τους θεσμούς, περιορισμένα τα μέσα της τύχης και σχεδόν ισόρροπες πολεμικές δυνάμεις. Για το λόγο αυτό, όσοι θέλουν να εννοήσουν τις δυνάμεις των Ρωμαίων και των Καρχηδονίων, είναι σωστό να τις συγκρίνουν μεταξύ τους περισσότερο στη διάρκεια αυτού του πολέμου παρά στις πολεμικές συγκρούσεις που ακολούθησαν.

Πολύβιος, Α, 13,11-13.

Στο χρονικό διάστημα που ακολούθησε μέχρι και την έναρξη του Β' Καρχηδονιακού πολέμου, οι Ρωμαίοι επέκτειναν την κυριαρχία τους στην Κορσική και τη Σαρδηνία. Υπέταξαν ακόμα την Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατία, ξεκαθάρισαν την Αδριατική από τους Ιλλυριούς πειρατές και έκλεισαν συμμαχία με ελληνικές πόλεις της περιοχής, όπως με την Απολλωνία, την Επίδαυρο και την Κέρκυρα.

Β' Καρχηδονιακός (218-201 π.Χ.). Αφορμή αυτή τη φορά στάθηκε η επέκταση των Καρχηδονίων στην Ισπανία. Ο Αννίβας, εξαιρετός στρατηλάτης, κατόρθωσε να επιβάλει την καρχηδονιακή κυριαρχία στο μεγαλύτερο μέρος των παράλιων περιοχών της Ιβηρικής χερσονήσου που βρέχονται από τη Μεσόγειο. Από την Ισπανία ξεκίνησε να θέσει σε εφαρμογή το παράτολμο σχέδιο του, να μεταφέρει τον πόλεμο στην Ιταλία. Ακολούθησε χερσαία πορεία διαμέσου των Πυρηναίων και των χιονισμένων Άλπεων για να εισβάλει στην ιταλική χερσόνησο. Οι συγκρούσεις του Αννίβα με το ρωμαϊκό στρατό στην Ιταλία ήταν μνημειώδεις. Αν και οι απώλειες των Ρωμαίων ήταν πολλές, ωστόσο ο Αννίβας δεν πολιορκήσε τη Ρώμη αντιλαμβανόμενος ότι μια τέτοια επιχείρηση θα ήταν μάταιη. Το τέλος του πολέμου κρίθηκε, όταν οι Ρωμαίοι αποφάσισαν να στραφούν κατά της Καρχηδόνας στη Β. Αφρική. Ο καρχηδονιακός στρατός νικήθηκε στη Ζάμα (202 π.Χ.) και η ειρήνη που επιβλήθηκε ήταν ταπεινωτική για τους Καρχηδόνιους (201 π.Χ.)⁸.

8. Τα αποτελέσματα του Β' Καρχηδονιακού πολέμου

Σύμφωνα με τους όρους της ειρήνης που συνομολογήθηκε το 201 π.Χ. η Καρχηδόνα

υποχρεώθηκε να πληρώσει μεγάλη πολεμική αποζημίωση, να καταστρέψει ολόκληρο τον πολεμικό της στόλο και να δεχθεί περιορισμό της ανεξαρτησίας της στον τομέα των εξωτερικών σχέσεων. Έχασε έτσι το κύρος που είχε ως τότε στη Δύση, η εμπορική της υπεροχή έπαυσε να υπάρχει και η Καρχηδόνα έγινε απλώς ένα από τα κράτη της εποχής εκείνης που στηρίζονταν στη γεωργία και σ' ένα περιορισμένο εξωτερικό εμπόριο. Παράλληλα η πολιτική της δραστηριότητα περιοριζόταν διαρκώς, ώσπου κατέληξε να εκδηλώνεται αποκλειστικά στις συνεχείς αντιδικίες της με τον Μασινίσα, τον Νουμιδό βασιλιά και προστατευόμενο της Ρώμης. Εξάλλου οι καρχηδονιακές κτήσεις της Ισπανίας, όπως και ολόκληρη η Σικελία, μεταβλήθηκαν σε ρωμαϊκές επαρχίες. Η Καρχηδόνα είναι τώρα περικυκλωμένη από ρωμαϊκές κτήσεις και υποτελείς της Ρώμης.

M. Rostovtzeff, Ρωμαϊκή ιστορία, μετ. Β. Κάλφογλου, εκδ. Παπαζήση, σ. 80-81.

Παραχώρησαν στους Ρωμαίους τις κτήσεις τους στην Ισπανία, παρέδωσαν το μεγαλύτερο μέρος του στόλου τους, τους πολεμικούς τους ελέφαντες και, επιπλέον, πλήρωσαν τεράστια πολεμική αποζημίωση. Ο Αννίβας εξορίστηκε και ζήτησε προστασία στον Αντίοχο Γ', το βασιλιά της Συρίας.

Γ' Καρχηδονιακός (149-146 π.Χ.). Στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., ύστερα από τριετείς συγκρούσεις, οι Ρωμαίοι ισοπέδωσαν την ένδοξη φοινικική αποικία και απαγόρευσαν την ανέγερση νέας πόλης στα ερείπιά της. Η κυριαρχία των Ρωμαίων στη θάλασσα ήταν πλέον γεγονός.

Τοιχογραφία με παράσταση δύο πεζών πολεμιστών από τάφο της Ποσειδωνίας (αρχές του 3ου αι. π.Χ.). Από τον οπλισμό τους φαίνεται ότι πρόκειται για Σαμνίτες, μία από τις ιταλικές φυλές της Κάτω Ιταλίας. (Ποσειδώνια, Μουσείο Paestum)

3.6 Ο ρωμαϊκός πολιτισμός

Ο ρωμαϊκός πολιτισμός μέχρι τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. δίνει την εικόνα μιας αγροτικής κοινωνίας πιστής στις παραδόσεις και τις προγονικές αρετές. Τα χαρακτηριστικά αυτού του πολιτισμού μπορούμε να τα ανιχνεύσουμε στην οργάνωση της οικογένειας, τα ήθη και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις.

Η οικογένεια. Μικρογραφία της ρωμαϊκής κοινωνίας αποτελεί η οικογένεια. Ήταν οργανωμένη με αυστηρότητα και τάξη. Αρχηγός με όλες τις εξουσίες στα χέρια του ήταν ο πατέρας. Σ' αυτόν υπάκουαν όλοι. Ακόμη και εάν κάποιο μέλος της οικογένειας διακρινόταν κοινωνικά, ήταν υποχρεωμένο να

υπακούει στον πατέρα. Κύρια ασχολία του αρχηγού της οικογένειας ήταν να επιβλέπει τους δούλους στην καλλιέργεια των κτημάτων. Στις υποχρεώσεις του ήταν η ανατροφή των παιδιών σύμφωνα με τα ρωμαϊκά ήθη, ώστε να γίνουν καλοί πολίτες και ανδρείοι στρατιώτες. Σημαντική ήταν και η θέση της ρωμαίας γυναίκας στην οικογένεια. Επέβλεπε όλες τις οικιακές εργασίες και συμμετείχε ενεργά σ' όλες τις εκδηλώσεις και τις συναναστροφές μέσα και έξω από το σπίτι. Δεν ήταν αποκλεισμένη στο γυναικωνίτη, όπως συνέβαινε στην Ελλάδα.

Μεγάλη ευτυχία για τους Ρωμαίους ήταν η απόκτηση παιδιών. Οι παλαιές οικογένειες ήταν πολύτεκνες. Εάν δεν υπήρχε αρσενικό παιδί, ο πατέρας είχε τη δυνατότητα να υιοθετήσει ξένο. Η αγωγή των παιδιών είχε πρακτικό χαρακτήρα. Τα παιδιά έπρεπε να γίνουν καλοί πολίτες και στρατιώτες. Γενικότερα, η εκπαίδευση των παιδιών, μέχρι τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. και πριν την ελληνική επίδραση, παρέμεινε στοιχειώδης. Οι Ρωμαίοι θεωρούσαν περιττό ό,τι δεν είχε πρακτική ωφέλεια. Έτσι, στην αρχή δεν ασχολήθηκαν με τις τέχνες και την καλλιέργεια των γραμμάτων. Την εκπαίδευση των παιδιών αναλάμβαναν μορφωμένοι δούλοι, οι οποίοι δίδασκαν σε σχολεία γραφή, ανάγνωση και αριθμητική. Σε μεγαλύτερη ηλικία ασχολούνταν με την ερμηνεία κειμένων αρχαίων συγγραφέων και της Δωδεκαδέλτου. Είναι γνωστό ότι, όταν οι Ρωμαίοι κατέκτησαν τον Τάραντα, ο Λίβιος Ανδρόνικος, ένας από τους αιχμαλώτους, χρησιμοποιήθηκε ως οικοδιδάσκαλος και απελευθερώθηκε από τον κύριο του. Αυτός ήταν και ο πρώτος που μετέφρασε στα λατινικά την Οδύσσεια του Ομήρου για να χρησιμεύσει ως σχολικό βιβλίο.

Επιτύμβιο ανάγλυφο που παρουσιάζει ένα ζευγάρι Ρωμαίων (αρχές του 1ου αι. π.Χ.). Ο άνδρας είναι ένας σοβαρός, αξιοπρεπής ρωμαίος πολίτης ενώ η γυναίκα διακρίνεται για τη σεμνότητα της έκφρασης της. (Ρώμη, Μουσείο Καπιτωλίου)

Σαρκοφάγος γυναίκας (1ος αι. π.Χ.). Η κατασκευή και η διακόσμησή της είναι επηρεασμένη από την ετρουσκική παράδοση. Οι Ετρούσκοι συνέβαλαν στη διαμόρφωση των ηθών και των θεσμών της ρωμαϊκής κοινωνίας την πρώτη περίοδο της ιστορικής της πορείας. (Παρίσι. Μουσείο Λούβρου)

Τα ήθη. Η καθημερινή ζωή και η ενασχόληση των Ρωμαίων με τη γεωργία ήταν οι παράγοντες που διαμόρφωσαν τα ήθη και τις ρωμαϊκές αρετές.

Οι Ρωμαίοι ήταν συντηρητικοί, απέφευγαν τις καινοτομίες και δεν άλλαζαν εύκολα τις παλαιές τους συνήθειες. Η έλλειψη βιοτεχνικής παραγωγής και εμπορικών ενασχολήσεων είχαν περιορίσει τα ενδιαφέροντά τους στην καλλιέργεια της γης και στις τελετές που σχετίζονταν με τον αγροτικό τρόπο ζωής. Η απλότητα και η λιτότητα ήταν στοιχεία που χαρακτήριζαν όλες τους τις εκδηλώσεις.

Ανάμεσα στα προτερήματα που χαρακτήριζαν τη ρωμαϊκή κοινωνία και συνέβαλλαν στην ισχυροποίηση του ρωμαϊκού κράτους ήταν ο σεβασμός και η πειθαρχία στους ανωτέρους, η υπακοή στους νόμους και η αφοσίωση στις επιταγές της πατρίδας.

Η θρησκεία. Οι Ρωμαίοι ήταν λαός θρησκευόμενος. Κάθε πράξη τους περιβαλλόταν από θρησκευτική τελετή. Έτσι, εκτός από τους επίσημους θεούς της πολιτείας, υπήρχαν και οι οικογενειακοί θεοί. Τους παλαιότερους χρόνους δεν έδιναν συγκεκριμένη μορφή στους θεούς τους και δεν κατασκεύαζαν αγάλματα και ναούς για να τους λατρεύουν. Φαντάζονταν ότι θεότητες κατοικούσαν σε ορισμένα αντικείμενα, όπως στο κατώφλι της θύρας, στη φλόγα της εστίας και αλλού, και τους παρίσταναν με χόρτα, λίθους, ξύλα κ.ά.⁹

9. Η εξέλιξη της ιδέας της ηθικής και της θρησκείας στους Ρωμαίους

Είναι φυσικό η ιδέα της ηθικής να είχε την αρχή της και την εξέλιξή της, όπως και η ιδέα της θρησκείας. Ο θεός των πρώτων γενεών αυτής της φυλής ήταν πολύ μικρός, αλλά σιγά σιγά οι άνθρωποι τον μεγάλωσαν· έτσι η ηθική, πολύ περιορισμένη και ατελής στην αρχή, διευρύνθηκε ασυναίσθητα, ώσπου προοδευτικά, έφθασε να διακηρύξει το καθήκον της αγάπης προς όλους τους ανθρώπους. Ξεκίνησε μέσα στην οικογένεια και κάτω από την επιρροή της οικογενειακής θρησκείας ανέπτυξε αρχικά ο άνθρωπος το αίσθημα του καθήκοντος.

Ας φαντασθούμε αυτή τη θρησκεία της εστίας και του τάφου κατά την εποχή της απόλυτης κυριαρχίας της. Ο άνθρωπος έχει το θεό κοντά του. Είναι

παρών, σαν άλλη συνείδηση. σε όλες του τις πράξεις. Αυτό το εύθραυστο πλάσμα βρίσκεται κάτω από το βλέμμα ενός μάρτυρα που δεν τον εγκαταλείπει ποτέ. Δεν αισθάνεται ποτέ μόνος. Δίπλα του, μέσα στο σπίτι του, μέσα στο χωράφι του, έχει προστάτες, για να του παρασταθούν στις δυσκολίες της ζωής, και δικαστές, για να τιμωρήσουν τα παραπτώματά του. «Οι Εφέστιοι θεοί(Lares)», λένε οι Ρωμαίοι, «είναι θεοί φοβεροί, που τιμωρούν τους ανθρώπους και επαγρυπνούν για όλα. Όσα γίνονται μέσα στο σπίτι». Λένε ακόμη πως «οι Ερκείοι θεοί (Penates) είναι θεοί ζωοδόχοι, τρέφουν το σώμα μας και καθοδηγούν την ψυχή μας».

Αποκαλούσαν την εστία αγνή και πίστευαν ότι απαιτούσε αγνότητα και από τους ανθρώπους. Καμιά μιαρή σκέψη ή πράξη δεν επιτρεπόταν να γίνει μπροστά της.

Fustel de Coulanges, Η αρχαία πόλη, μετ. Λ. Σταματιάδη, εκδ. Ειρμός, σ. 149-150.

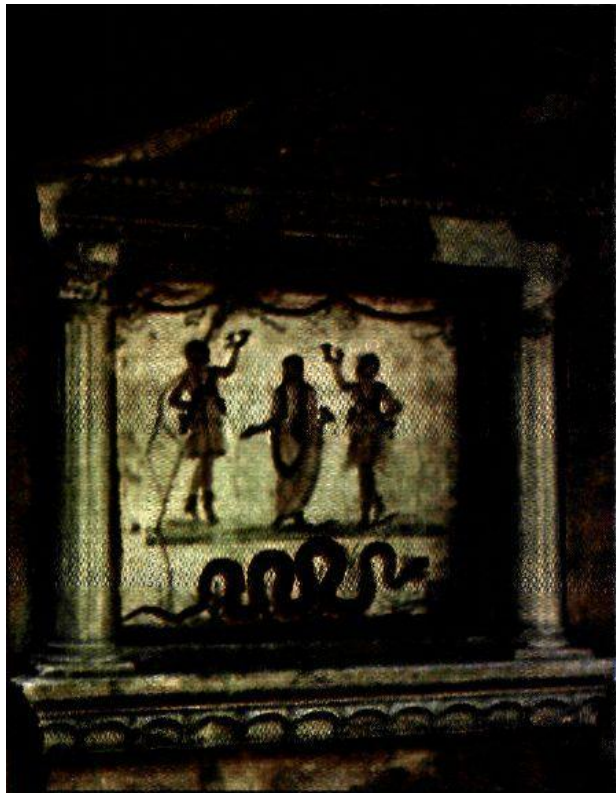
Η ρωμαϊκή Θρησκεία παρουσιάζει σταδιακή εξέλιξη, αποτέλεσμα των επιρροών που δέχτηκε από τους άλλους λαούς. Στην αρχή, ήταν συνδεδεμένη με την αγροτική ζωή των Ρωμαίων, στη συνέχεια όμως υιοθέτησε πολλά στοιχεία από τη θρησκεία των Ετρούσκων και πολύ περισσότερο των Ελλήνων. Όταν οι Ρωμαίοι υπέταξαν τις ελληνικές πόλεις, γνώρισαν τους θεούς των Ελλήνων και την ελληνική μυθολογία, γοητεύτηκαν από τις διηγήσεις που αφορούσαν τη δράση των θεών και σταδιακά ταύτισαν τους παλαιούς τους θεούς με τους ελληνικούς. Κάτι ανάλογο συνέβη και αργότερα, όταν οι Ρωμαίοι υπέταξαν την Ανατολή.

Τότε υιοθέτησαν τη λατρεία νέων θεοτήτων ανατολικής καταγωγής.

Οι σπουδαιότεροι επίσημοι θεοί της ρωμαϊκής πολιτείας ήταν: ο Ιανός, ο θεός της κύριας πύλης της Ρώμης, που αποδιδόταν με δύο πρόσωπα, η Εστία, η θεά της ιερής φωτιάς της πόλης, ο Ζεус με ανάλογες ιδιότητες με αυτές που του απέδιδαν οι Έλληνες και ο Άρης, θεός της βλάβστησης και του πολέμου. Σύμφωνα με τη ρωμαϊκή μυθολογία, ο Άρης ήταν ο πατέρας του ρωμαϊκού γένους γιατί απ' αυτόν γεννήθηκε ο Ρωμύλος, ο ιδρυτής της Ρώμης.

Οι κύριοι τρόποι λατρείας ήταν οι ίδιοι με τους ελληνικούς, δηλαδή οι Ρωμαίοι τιμούσαν τους θεούς τους με προσευχές, Ουσίες, λιτανείες και πανηγύρια.

Όλα τα χαρακτηριστικά στοιχεία που αφορούν την οργάνωση της οικογένειας, τα ήθη και τις θρησκευτικές παραδόσεις, αποδίδουν το χαρακτήρα που παρουσιάζει η ρωμαϊκή κοινωνία και ο πολιτισμός της μέχρι τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. Ωστόσο, τον 3ο αι. π.Χ., όταν οι ταξικοί αγώνες υποχώρησαν και οι Ρωμαίοι κυριάρχησαν στην Ιταλία, ο ρωμαϊκός πολιτισμός διαφοροποιήθηκε.

Μικρό οικογενειακό ιερό, αφιερωμένο στους Λάρητες (Εφέστιους θεούς) από οικία της Πομπηίας (1ος αι. μ.Χ.).

Μέρος ανάγλυφης παράστασης ζωφόρου* που παρουσιάζει σκηνή θυσίας στο θεό Άρη, 1ος αι. π.Χ. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

Ασκήσεις – Δραστηριότητες

- 1. Να εξηγήσετε μέσα από ποιες πολιτικές διαδικασίες οριστικοποιήθηκε η δημοκρατική οργάνωση της ρωμαϊκής πολιτείας (Res publica).**
- 2. Να αξιολογήσετε την πολιτική που εφάρμοσαν οι Ρωμαίοι απέναντι στους κατακτημένους λαούς.**
- 3. Σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί η μελέτη των παραθεμάτων 2 και 3 σε ό,τι αφορά την προέλευση των κατοίκων της Ρώμης και ιδιαίτερα της τάξης των πληβείων;**
- 4. Αφού μελετήσετε το παράθεμα 5 να επισημάνετε και να σχολιάσετε τις επαναστατικές αλλαγές που καθιέρωσε η Δωδεκάδελτος.**
- 5. Ποια είναι η σημασία του επεισοδίου που αφηγείται ο Τίτος Λίβιος και ποιοι λόγοι κατά την άποψή σας καθιέρωσαν τα ήθη που προβάλλει το παράθεμα 6;**

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

αστική τάξη: το σύνολο των αστών, δηλαδή των προσώπων που δεν ασκούν χειρωνακτική εργασία αλλά ασχολούνται με το εμπόριο, τη βιοτεχνία και των οποίων τα εισοδήματα είναι υψηλά (βλ. και αστικός).

αυτόχθων, -ες: αυτός που γεννήθηκε και κατοίκησε στην ίδια γη (χώρα) όπου γεννήθηκαν οι πρόγονοι του, ο γηγενής.

λεγεώνα: ρωμαϊκή στρατιωτική μονάδα, αποτελούμενη από τρεις έως έξι χιλιάδες στρατιώτες.

μέτοικος, -οι: μια από τις κοινωνικές τάξεις της Αθήνας.

Σε αυτήν ανήκαν Έλληνες που προέρχονταν από άλλες πόλεις-κράτη και είχαν εγκατασταθεί στην Αθήνα. Ευρύτερα, ο όρος δηλώνει το μετανάστη.

τεφροδόχο αγγείο: πήλινο ή χάλκινο σκεύος μέσα στο οποίο τοποθετούσαν τη στάχτη και ό,τι είχε απομείνει από το νεκρό μετά την καύση του σώματος του.

veto: λατινικό ρήμα που σημαίνει απαγορεύω. Οι δήμαρχοι στη Ρώμη προβάλλοντας veto εμπόδιζαν τη λήψη όποιας απόφασης ήταν αντίθετη με τα συμφέροντα των πληβείων. Στα ελληνικά αποδίδεται με τον όρο αρνησικυρία.

V. ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ

Ψηφιδωτό από την Πομπηία (1ος αι. π.Χ.). Είναι έργο Έλληνα καλλιτέχνη και παρουσιάζει σκηνή από κωμωδία. Απηχεί τις επιλογές και τις αντιλήψεις της «νεόπλουτης» ρωμαϊκής κοινωνίας της εποχής των μεγάλων κατακτήσεων. (Νεάπολη, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

1. Η ολοκλήρωση της ρωμαϊκής επέκτασης (200-31 π.Χ.)

Οι Ρωμαίοι ως τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. κυριάρχησαν στην Ιταλία και, αφού νίκησαν τους Καρχηδόνιους, επέκτειναν την κυριαρχία τους στη δυτική Μεσόγειο. Σταδιακά απέκτησαν συνείδηση της δύναμης τους και θέλησαν να επεκταθούν προς όλες τις κατευθύνσεις και να διαμορφώσουν την πολιτική κατάσταση των γειτονικών λαών ανάλογα με τα συμφέροντά τους.

Τα κίνητρα των μεγάλων κατακτήσεων ήταν ποικίλα:

- ♦ στην Ανατολή, η πολυτέλεια των ελληνιστικών βασιλείων καθώς και οι μεταξύ τους ανταγωνισμοί·
- ♦ στη Δυτική Ευρώπη, η επιθυμία εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων σε συνδυασμό με την αδυναμία των κελτικών φυλών να αντισταθούν.

Έτσι, ως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ., η ρωμαϊκή κυριαρχία εξαπλώθηκε σε μεγάλη έκταση και με διάρκεια τόση που ποτέ άλλοτε άλλη εξουσία δεν είχε επιβληθεί. Στο σχηματισμό αλλά και στη διαμόρφωση του μεγάλου σε έκταση ρωμαϊκού κράτους ο ρόλος του στρατού αποδείχθηκε πρωταγωνιστικός.

1.1 Η επέκταση στην Ανατολή

Μετά το τέλος του Β' Καρχηδονιακού πολέμου η Ρώμη παρεμβαίνει στις υποθέσεις και τα προβλήματα του ελληνιστικού κόσμου. Οι μόνοι αξιόλογοι ηγέτες που είχε να αντιπαραθέσει ο Ελληνισμός απέναντι στη Ρώμη ήταν: ο Φίλιππος Ε΄ ο βασιλιάς της Μακεδονίας,

στην κυρίως Ελλάδα και ο Αντίοχος Γ', ο βασιλιάς της Συρίας, στον ασιατικό χώρο.

Χρυσός στατήρας* με παράσταση την κεφαλή του Φλαμίνιου. Πολλές ελληνικές πόλεις σε ένδειξη ευγνωμοσύνης για τη διακήρυξη της ελευθερίας τους έκοψαν νομίσματα με τη μορφή του Φλαμίνιου. (Αθήνα. Νομισματικό Μουσείο)

Ο πόλεμος κατά του Φιλίππου Ε' (200-197 π.Χ.). Οι Ρωμαίοι, με συμμάχους τους Αιτωλούς, μετά από τριετείς προσπάθειες αντιμετώπισαν το βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππο Ε' στην τοποθεσία Κυνός Κεφαλαί της Θεσσαλίας (197 π.Χ.). Το βασίλειο της Μακεδονίας απώλεσε σημαντικές κτήσεις στην Ιλλυρία και τον Ελλήσποντο, ενώ παράλληλα κατέβαλε μεγάλη πολεμική αποζημίωση. Την επόμενη χρονιά ο νικητής του Φιλίππου Ε', ύπατος Φλαμίνιος, ήρθε στην Ισθμία και κήρυξε την ανεξαρτησία των ελληνικών πόλεων. Ήταν η αποτελεσματικότερη πολιτική πράξη που εξυπηρετούσε εκείνη τη στιγμή τα ρωμαϊκά σχέδια.

Ο πόλεμος κατά του Αντιόχου Γ (192-190 π.Χ.). Ο βασιλιάς της Συρίας Αντίοχος Γ', μετά την ήττα του συμμάχου του Φιλίππου Ε', προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία επεκτείνοντας τα όρια των κτήσεων του βασιλείου του. Έτσι κατέλαβε μέρος της Μ. Ασίας, τη Θράκη, και αποβιβάστηκε στη Θεσσαλία (192 π.Χ.) με σκοπό να αποκρούσει τους Ρωμαίους. Οι Ρωμαίοι, ωστόσο, αφού συνασπίστηκαν με την Αχαϊκή συμπολιτεία, το βασίλειο της Περγάμου, τη Ρόδο και το βασίλειο της Μακεδονίας, κατόρθωσαν να τον αντιμετωπίσουν στις Θερμοπύλες. Το τελικό κτύπημα κατά του Αντιόχου Γ' έδωσαν στη Μαγνησία του Μαιάνδρου, αφού αποβίβασαν σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις στη Μ. Ασία. Ο νικημένος βασιλιάς της Συρίας υποχρεώθηκε να υπογράψει ταπεινωτική συνθήκη ειρήνης. Ένας από τους όρους της ήταν και η παράδοση του καρχηδόνιου στρατηλάτη, Αννίβα, ο οποίος μετά την ήττα του από τους Ρωμαίους κατά το Β' Καρχηδονιακό πόλεμο (201 π.Χ.) φιλοξενούνταν στην αυλή των Σελευκιδών. Ο Αννίβας, για να αποφύγει τη σύλληψη, κατέφυγε στην αυλή του βασιλιά της Βιθυνίας Προυσία, όπου και αυτοκτόνησε, όταν κινδύνευσε να πέσει στα χέρια των Ρωμαίων.

Ο πόλεμος κατά του Περσέα (171-168 π.Χ.). Τον Φίλιππο Ε' στο θρόνο της Μακεδονίας διαδέχτηκε ο γιος του, ο Περσέας, που κληρονόμησε από τον πατέρα του το μίσος κατά των Ρωμαίων. Οι προετοιμασίες όμως του Περσέα για την αντιμετώπιση των Ρωμαίων προδόθηκαν. Η Ρώμη έστειλε εναντίον του τον ύπατο **Αιμίλιο Παύλο**, ο οποίος τον νίκησε στην Πύδνα (168 π.Χ.)¹.

1. Ο «θριάμβος»* του Αιμίλιου Παύλου. Στα αποσπάσματα αναφέρονται πτυχές του θριάμβου που τέλεσε ο Αιμίλιος Παύλος στη Ρώμη μετά τη νίκη του στον πόλεμο κατά του Περσέα

... Ο λαός έστησε εξέδρες στα ιπποδρόμια που τα λένε «Κίρκους», και στην αγορά, καθώς και σε άλλα κατάλληλα μέρη της πόλεως που θα περνούσε από κει η πομπή, και κάθονταν στολισμένοι και με καθαρά ρούχα, περιμένοντας να ιδούν... Η τελετή μοιράστηκε σε τρεις ημέρες· η πρώτη χρησιμοποιήθηκε - και μόλις και με δυσκολία έφτασε - για να παρελάσουν διακόσια πενήντα αμάξια, που έφερναν ανδριάντες, εικόνες και κολοσσούς. Λάφυρα. Την άλλη μέρα επέρασαν σε πομπή τα ωραιότερα και πολυτελέστερα Μακεδονικά όπλα, μέσα σε πολλές άμαξες, αστραφτερά όλα από νεόκοπο χαλκό και σίδηρο· είχαν τοποθετηθεί με τέτοια τέχνη, ώστε να φαίνονται πως είχαν μπει στο σωρό ανώμαλα και άτακτα... Ύστερα από τις άμαξες με τα όπλα, ακολουθούσαν τρεις χιλιάδες άνδρες, που κρατούσαν ανά τέσσερις ένα ασημένιο δοχείο, που είχε μέσα αργυρά νομίσματα συνολικής αξίας εφτακόσια πενήντα τριτάλαντα.

Την τρίτη ημέρα, αμέσως με την αυγή, ξεκίνησαν οι σαλπικτές που έπαιζαν όχι εκείνα που παίζουν στις οδοιπορίες ή στις πομπές, αλλά όμοια με κείνα που παίζουν την ώρα της μάχης. Ύστερα έρχονταν εκατόν είκοσι βόδια οικόσιτα, που είχαν χρυσάφια στα κέρατα και στολίδια από ταινίες και στέμματα. Οι οδηγοί τους, όλοι νέα παιδιά, προχωρούσαν φορώντας περιζώματα ωραιότατα, σα να πήγαιναν για ιερουργία, και κατόπιν ήταν τα παιδιά που κρατούσαν αργυρά και χρυσά αγγεία για σπονδές.

Ακολουθούσαν ύστερα αυτοί που έφερναν τα χρυσά νομίσματα μέσα σε τριταλαντιαία δοχεία, όπως και τα ασημένια... Ύστερα ερχόταν το άρμα του Περσέως, και τα όπλα του με το διάδημά του τοποθετημένο επάνω τους. Κατόπιν, σε μικρή απόσταση, εβάδιζαν δούλοι πια τώρα, τα παιδιά του βασιλιά, και μαζί τους ολόκληρος όχλος, από τροφούς, και δασκάλους και παιδαγωγούς, που έκλαιγαν και άπλωναν ικετευτικά τα χέρια τους στους θεατές, λέγοντας και στα παιδιά να παρακαλούν και να ικετεύουν. Τα παιδιά αυτά ήταν δύο αγόρια κι ένα κορίτσι, που δεν καταλάβαιναν, ένεκα της ηλικίας τους, τη μεγάλη τους συμφορά· και τα έκανε περισσότερο αξιολύπητα η άγνοιά τους για την αλλαγή της καταστάσεώς τους, τόσο πολύ, ώστε παρ' ολίγο να περάσει απαρατήρητος ο Περσεύς, γιατί οι Ρωμαίοι λυπόνταν πολύ τα νήπια και είχαν εκεί την προσοχή τους· πολλοί μάλιστα εδάκρυσαν. Για όλους γενικά το θέαμα των παιδιών ήταν και λυπηρό και χαριτωμένο, μέχρις ότου προσπέρασαν. Ύστερα από τα παιδιά του και την ακολουθία τους, επήγαινε ο ίδιος ο Περσεύς, φορώντας ιμάτια σε χρώμα σκοτεινό, και υποδήματα εγχώρια Μακεδονικά· από τη μεγάλη του συμφορά φαινόταν πως τα είχε χαμένα και δεν μπορούσε να σκεφθεί. Ύστερα ακολουθούσε μια ομάδα από φίλους και συγγενείς του, που είχαν καταλυπημένο το πρόσωπο τους, και, κοιτάζοντας αδιάκοπα τον Περσέα, εδάκρυσαν, ώστε οι θεαταί έβλεπαν καθαρά πως έκλαιγαν για το κατόντημα εκείνου και λίγο τους ένοιαζε για τη δική τους τύχη.

Πλούταρχος, Αιμίλιος Παύλος, 32-34, μετ. Ανδρ. Πουρνάρα, εκδ. Πάπυρος.

Η Μακεδονία, μετά την ήττα του Περσέα, έγινε ρωμαϊκή επαρχία. Η Ήπειρος, που βοήθησε τον Περσέα, υπέστη μεγάλες καταστροφές· εβδομήντα πόλεις της ισοπεδώθηκαν και περίπου εκατόν πενήντα χιλιάδες άνθρωποι αιχμαλωτίστηκαν και πουλήθηκαν ως δούλοι. Η Αχαϊκή συμπολιτεία, σύμμαχος της Ρώμης, υποχρεώθηκε να παραδώσει χίλιους επιφανείς άνδρες ως ομήρους, οι οποίοι μεταφέρθηκαν στη Ρώμη. Ανάμεσά τους ήταν και ο ιστορικός Πολύβιος ο Μεγαλοπολίτης.

Η υποταγή της Μακεδονίας, της κυρίως Ελλάδας και της Περγάμου. Μετά από μια εικοσαετία, οι Έλληνες έδωσαν τους τελευταίους αγώνες κατά των Ρωμαίων. Στη Μακεδονία εμφανίστηκε κάποιος που ονομαζόταν Ανδρίσκος. Αυτός διέδιδε τη φήμη ότι ήταν γιος του Περσέα και αυτοαποκαλούνταν Φίλιππος. Κατόρθωσε να ξεσηκώσει τους Μακεδόνες και να συγκεντρώσει λίγες δυνάμεις. Η Ρώμη έστειλε τον ύπατο Καικίλιο Μέτελλο και τον αντιμετώπισε. Η Μακεδονία, η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η νότια περιοχή της Ιλλυρίας αποτέλεσαν οριστικά ενιαία ρωμαϊκή επαρχία με το όνομα Μακεδονία (148 π.Χ.).

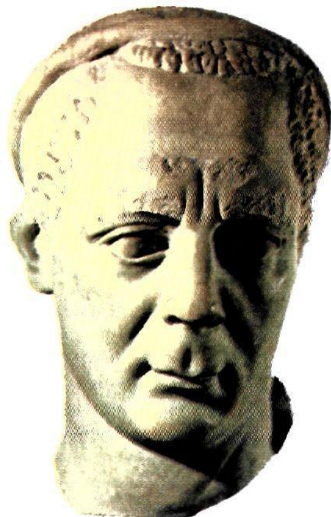

Τετράδραχμο με παράσταση το κεφάλι του Περσέα. Όταν ανέβηκε στο θρόνο κατέβαλε προσπάθειες για την οικονομική και διοικητική οργάνωση της Μακεδονίας· γρήγορα όμως ήρθε σε σύγκρουση με τους Ρωμαίους. (Αθήνα. Νομισματικό Μουσείο)

Την επόμενη χρονιά ο Καικίλιος Μέτελλος αντιμετώπισε το στρατηγό της Αχαϊκής συμπολιτείας Κριτόλαο στη Σκάρφεια της Λοκρίδας (147 π.Χ.) και υπέταξε την κεντρική Ελλάδα. Ο επίλογος γράφτηκε κοντά στον Ισθμό, όπου στην τοποθεσία Λευκόπετρα ο ύπατος Μόμμιος νίκησε το στρατηγό της Αχαϊκής συμπολιτείας Δίαιο και στη συνέχεια στράφηκε κατά της Κορίνθου, την οποία κατέστρεψε από τα θεμέλια (146 π.Χ.). Έτσι υποτάχθηκε όλη η Ελλάδα στους Ρωμαίους.

Η κατάληψη των υπόλοιπων ελεύθερων χωρών στην Ανατολή ήταν θέμα χρόνου. Στη Μ. Ασία ο βασιλιάς της Περγάμου Άτταλος Γ΄, όταν πέθανε το 133 π.Χ., κληροδότησε το βασίλειο του στο ρωμαϊκό λαό. Με τον τρόπο αυτό οι Ρωμαίοι μετά από λίγο έγιναν κύριοι του μεγαλύτερου μέρους της Μ. Ασίας, δημιουργώντας εκεί μια νέα επαρχία, την Ασία.

Τα ελληνιστικά βασίλεια των Σελευκιδών και των Πτολεμαίων, αφού εξαντλήθηκαν από δυναστικές έριδες μέχρι τα τέλη του 1ου αι. π.Χ., τελικά υπέκυψαν στους Ρωμαίους.

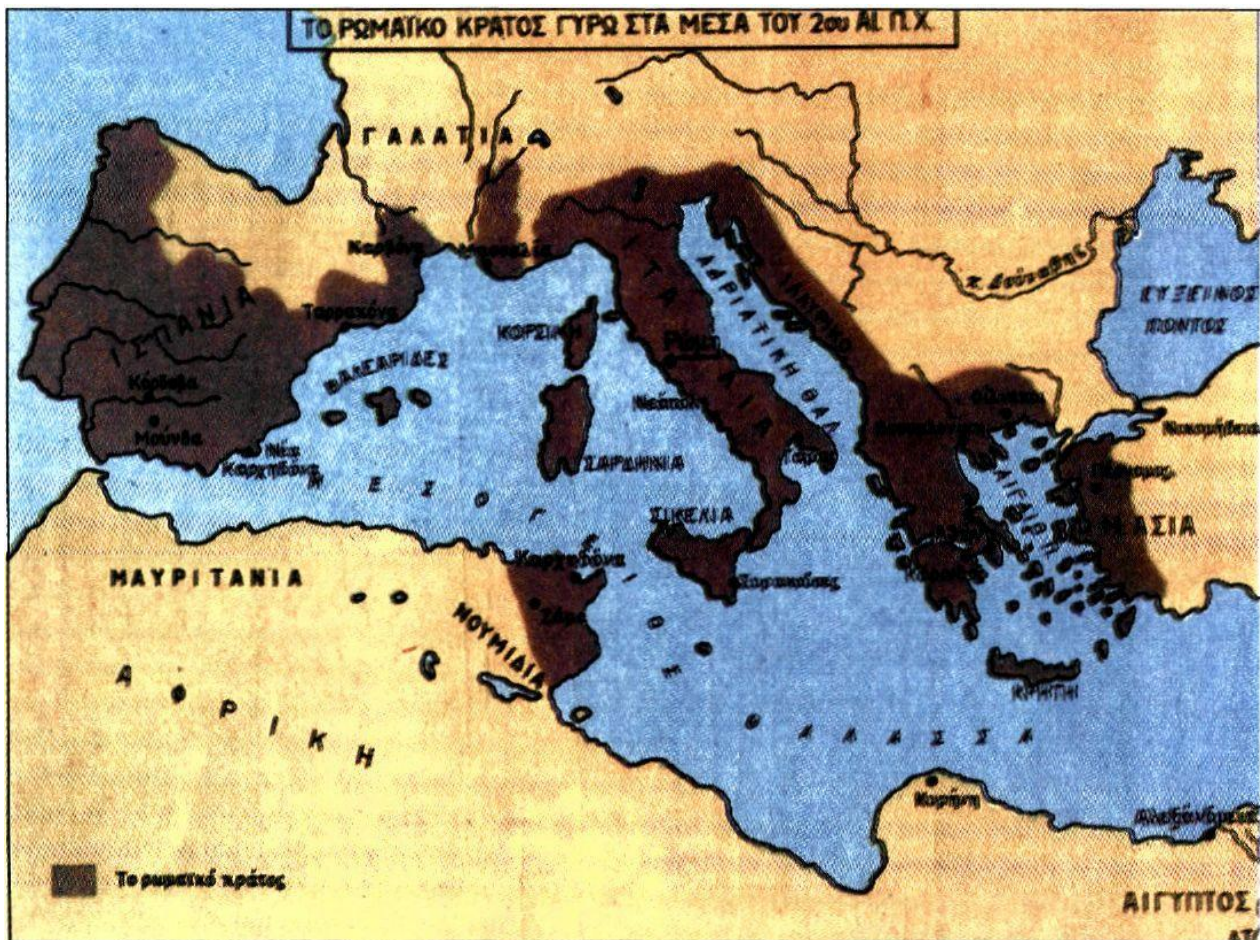
Προτομή που εικονίζει πιθανώς τον Άτταλο Γ΄, τον τελευταίο βασιλιά της Περγάμου. Έμεινε γνωστός από τη διαθήκη του, με την οποία κληροδότησε το βασίλειο του στο ρωμαϊκό λαό. (Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg)

1.2 Οι κατακτήσεις στη Δύση

Είναι γνωστό ότι ο Γ' Καρχηδονιακός πόλεμος (149-146 π.Χ.) τελείωσε με την καταστροφή της Καρχηδόνας. Στα μέσα περίπου του 2ου αι. π.Χ. η κακή διοίκηση των Ρωμαίων στην Ισπανία προκάλεσε εξέγερση που διήρκεσε μία περίπου εικοσαετία. Ωστόσο, ο Σκιπίων Αιμιλιανός - ο επονομαζόμενος Αφρικανός, επειδή είχε καταστρέψει την Καρχηδόνα - υπέταξε οριστικά την Ισπανία (133 π.Χ.). Η Ισπανία εξελίχθηκε στην πλουσιότερη επαρχία της Δύσης για τους Ρωμαίους.

Στη διάρκεια του 2ου αι. π.Χ. οι Ρωμαίοι ολοκλήρωσαν την κατάκτηση της Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατίας και υπέταξαν τη νότια Γαλατία (σημερινή Ν. Γαλλία) δημιουργώντας την επαρχία που ονόμασαν Ναρβωνίτιδα μέσω της οποίας εξασφαλιζόταν η επικοινωνία με την Ισπανία. Η κατάκτηση όμως της Εκείθεν των Άλπεων Γαλατίας (σημερινής κεντρικής και Β. Γαλλίας) ολοκληρώθηκε με πολλές δυσκολίες τον 1ο αι. π.Χ.

Οι Ρωμαίοι ως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. κυριάρχησαν σε όλες τις ακτές της Ανατολικής και Δυτικής Μεσογείου μετατρέποντας τη Μεσόγειο σε «ρωμαϊκή λίμνη». Οι ίδιοι αποκαλούσαν πλέον τη Μεσόγειο *mare nostrum* (η δική μας θάλασσα).

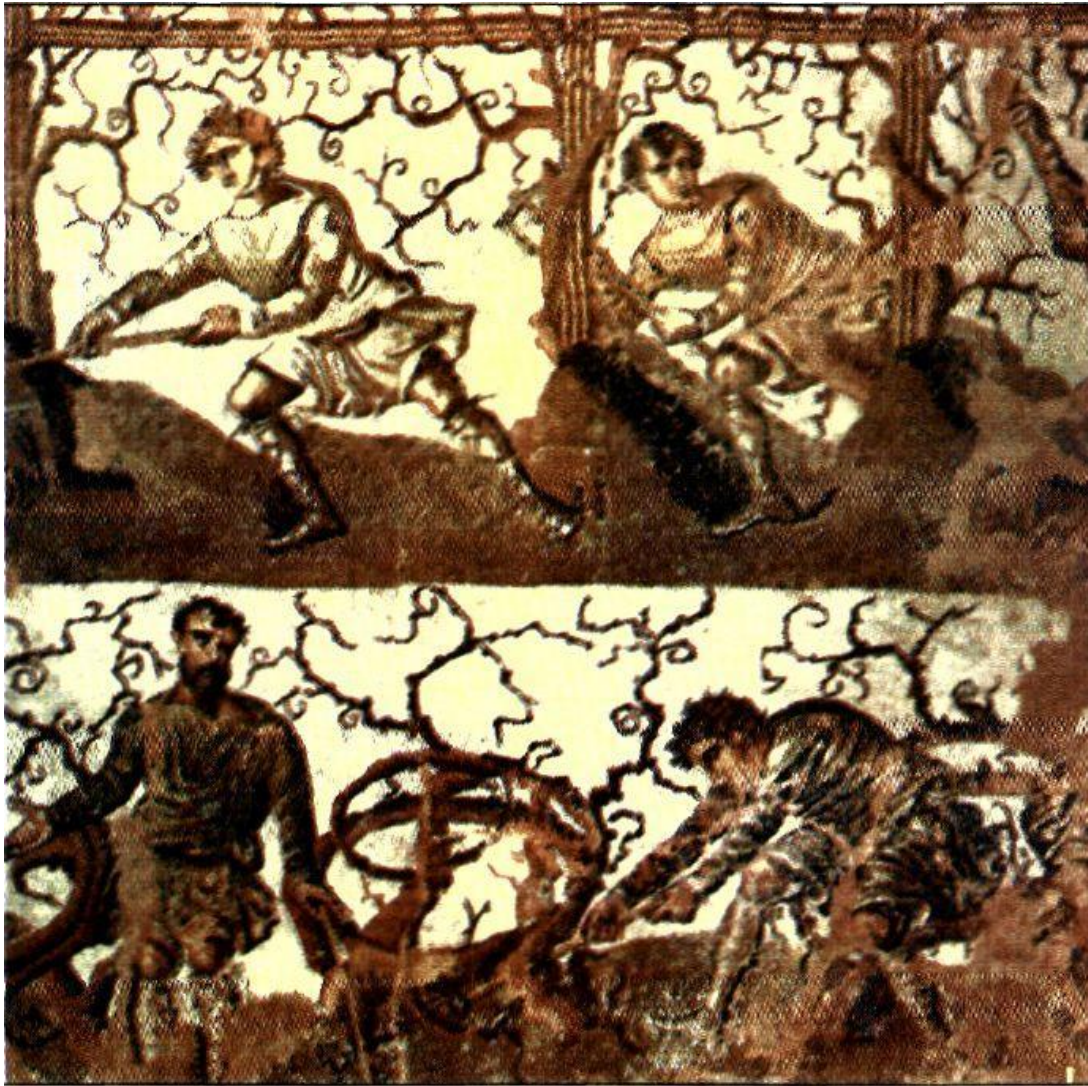
Το Ρωμαϊκό κράτος γύρω στα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ.

1.3 Η διοίκηση των κατακτημένων περιοχών

Οι περισσότερες χώρες γύρω από τη Μεσόγειο προς τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. είχαν γίνει κτήσεις του ρωμαϊκού κράτους. Οι λίγες περιοχές που ακόμη δεν είχαν ενταχθεί στη ρωμαϊκή κυριαρχία θα ενσωματώνονταν μέχρι τα τέλη του 1ου αι. π.Χ.

Οι Ρωμαίοι, ύστερα από νικηφόρους πολέμους, έγιναν κύριοι της Β. Αφρικής - εκτός της Αιγύπτου -, των χωρών στις ανατολικές ακτές της Μεσογείου, της Μ. Ασίας, της Ν. Βαλκανικής, της ιταλικής χερσονήσου, της κεντρικής Ευρώπης μέχρι το Ρήνο, της Ισπανίας και φυσικά όλων των νησιών της Μεσογείου. Ουσιαστικά η

Ρώμη αποφάσιζε για την τύχη όλων των λαών που κατοικούσαν από το Γιβραλτάρ μέχρι τον Ευφράτη ποταμό. Τους λαούς αυτούς εξουσίαζε με δύο τρόπους:

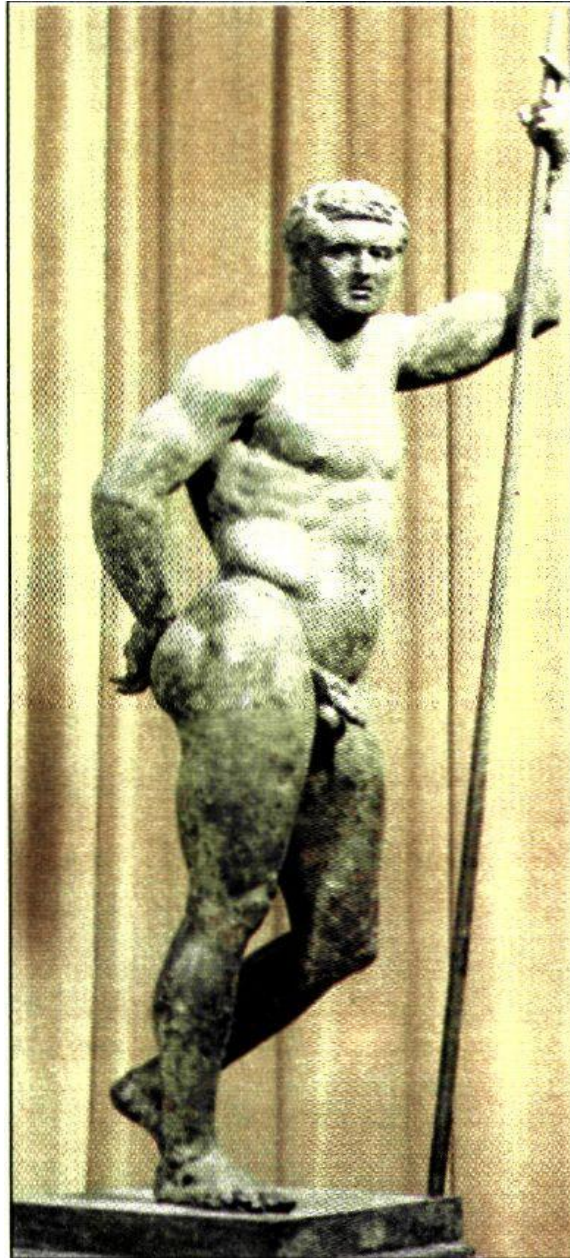

Ψηφιδωτή παράσταση από την Καισάρεια της Αφρικής. Εικονίζονται γεωργοί που περιποιούνται κλήματα (περ. μέσα 3ου αι. μ.Χ.). Την περίοδο των ρωμαϊκών κατακτήσεων διαδόθηκε η καλλιέργεια του αμπελιού σε πολλούς λαούς γύρω από τη Μεσόγειο. Οι ρωμαϊκές κατακτήσεις είχαν και θετικά αποτελέσματα για τους κατακτημένους λαούς. (Cherchell, Αρχαιολογικό Μουσείο)

- ♦ Οι περισσότερες από τις κατακτημένες περιοχές βρίσκονταν υπό τον άμεσο έλεγχο της και αποτελούσαν επαρχίες του ρωμαϊκού κράτους.
- ♦ Ορισμένες περιοχές διατηρούσαν κάποια αυτονομία και ήταν φόρου υποτελείς

Έτσι, η Ρώμη εξελίχθηκε σε πρωτεύουσα ενός τεράστιου και ισχυρού κράτους. Το ρωμαϊκό κράτος, ωστόσο, είχε αρκετά προβλήματα, που οφείλονταν στον πολυεθνικό χαρακτήρα του, στον τρόπο άσκησης της εξουσίας και στη δυσκολία πρόσβασης στις απομακρυσμένες περιοχές του.

Η κατάσταση αυτή ευνόησε την άσκηση πολιτικής από το στρατό. Οι διοικητές των επαρχιών, που ηγούνταν συγχρόνως μεγάλων στρατιωτικών μονάδων, εκδήλωσαν πολλές φορές τάσεις αυτονόμησης από τη Ρώμη. Οι τάσεις αυτές σε αρκετές περιπτώσεις ευνοήθηκαν από τους ίδιους τους κατακτημένους λαούς. Το τεράστιο ρωμαϊκό κράτος δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για νέα πολιτικά σχήματα διακυβέρνησης διαφορετικά από εκείνα της περιόδου της δημοκρατίας.

Ορειχάλκινο άγαλμα ηγεμόνα ελληνιστικού βασιλείου των χρόνων της ρωμαϊκής επέκτασης (μέσα του 2ου αι. π.Χ.). Αποδίδεται με τον τρόπο εκείνο που στους κλασικούς χρόνους απεικόνιζαν τους θεούς ή τους αθλητές. (Ρώμη, Μουσείο Θερμών)

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Εάν ήσασταν θεατές του «θριάμβου» του Αιμίλιου Παύλου που περιγράφεται στο παράθεμα 1, ποια εντύπωση θα αποκομίζατε από το θέαμα και ποια μπορεί να ήταν τα συναισθήματά σας; (Η απάντησή σας να συνδυαστεί με τις κατάλληλες αναφορές στο παράθεμα 1). Ποιο σκοπό υπηρετούσε η τέλεση «θριάμβου» από τους ρωμαίους στρατηγούς;**
- 2. Οι Ρωμαίοι, για να αντιμετωπίσουν τους Έλληνες στην κυρίως Ελλάδα αλλά και στα βασίλεια της Ανατολής, εφάρμοσαν την πολιτική του «διαίρει και βασίλευε». Ποιες ενέργειες κατά τη διάρκεια της επέκτασης των Ρωμαίων στην Ανατολή αποδεικνύουν αυτή την πολιτική;**
- 3. Με ποιους τρόπους κατέκτησε και διοίκησε η Ρώμη άλλους λαούς και ποιες ήταν οι άμεσες πολιτικές συνέπειες της εξάπλωσής της στη Μεσόγειο;**

2.Οι συνέπειες των κατακτήσεων

Οι μεγάλες κατακτήσεις δε συνέβαλαν μόνο στη δημιουργία ενός μεγάλου και ισχυρού κράτους, ούτε έφεραν μόνο πλούτο και ευημερία στο ρωμαϊκό λαό. Είχαν και σημαντικές επιπτώσεις, οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές στη ρωμαϊκή κοινωνία. Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν έγιναν ορισμένες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Παράλληλα με τις μεταρρυθμίσεις και ανεξάρτητα από την αποτελεσματικότητά τους ξέσπασε μια σειρά από εμφύλιες συγκρούσεις, που διήρκεσαν περισσότερο από έναν αιώνα και είχαν ως στόχο την αποκατάσταση της ισορροπίας στη ρωμαϊκή κοινωνία και συγχρόνως την παγίωση της ρωμαϊκής κυριαρχίας στο χώρο της Μεσογείου.

Για την επίτευξη αυτών των στόχων προβλήθηκε ως αίτημα των καιρών η ανάγκη πολιτειακών αλλαγών, οι οποίες εν τέλει κατέλυσαν ουσιαστικά το δημοκρατικό πολίτευμα.

2.1 Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές αλλαγές

Η οικονομία. Πριν από τις κατακτήσεις η κύρια ασχολία των Ρωμαίων ήταν η καλλιέργεια της γης. Το μικρό ρωμαϊκό κράτος στηριζόταν σ' ένα σύστημα κλειστής αγροτικής οικονομίας. Μετά την κατάκτηση της Ιταλίας και την υποταγή της Καρχηδόνας, άρχισε να αναπτύσσεται από τους Ιταλιώτες το εμπόριο και παράλληλα η βιοτεχνία. Δημιουργήθηκαν μεγάλα εργαστήρια, στα οποία η εργασία ήταν ομαδική για να προλαβαίνουν τις παραγγελίες και να καλύπτουν τις ανάγκες της ζήτησης. Η αλλαγή στο σύστημα παραγωγής επέφερε και σταδιακή αλλαγή στο είδος

της εργασίας. Έτσι, επικράτησε η εργασία των δούλων που ήταν πολύ φθηνότερη. Οι μικρές και οι μεσαίες επιχειρήσεις αλλά και οι μικρές ιδιοκτησίες βαθμιαία εξαφανίστηκαν, επειδή δεν άντεξαν στον ανταγωνισμό των μεγάλων εργαστηρίων. Το ίδιο συνέβη και με τους μικρούς ιδιοκτήτες της γης που απορροφήθηκαν από τις μεγάλες γαιοκτησίες.

Οι πρώτες μεγάλες ιδιοκτησίες είχαν ήδη δημιουργηθεί παλαιότερα με την καταπάτηση της κατακτημένης δημόσιας γης¹.

1. Η δημιουργία των μεγάλων κτημάτων

Οι πλούσιοι πήραν τα μεγαλύτερα κομμάτια της δημόσιας γης που δεν είχε μοιραστεί και αφού βεβαιώθηκαν ότι, εάν τα διατηρούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, κανένας δεν θα τους τα αφαιρούσε, άρχισαν να αγοράζουν ή να αρπάζουν με τη βία τα μικρά γειτονικά χωράφια των φτωχών. Με αυτόν τον τρόπο τα κτήματα τους έγιναν τεράστιες εκτάσεις και για την καλλιέργειά τους καθώς και για τη βοσκή των κοπαδιών, χρησιμοποιούσαν αγορασμένους δούλους.

Αππιανός, Ρωμαϊκή ιστορία, 1,1,7.

Η κοινωνία. Οι οικονομικές αλλαγές είχαν άμεσες επιπτώσεις στη ρωμαϊκή κοινωνία. Η εξαφάνιση των μικρών ιδιοκτησιών και των μικρών εργαστηρίων σήμανε παράλληλα την εξαφάνιση όλων αυτών που ως το 2^ο αι. π.Χ. στήριζαν το δημοκρατικό πολίτευμα και αποτελούσαν το στρατό με τον οποίο έγιναν οι μεγάλες κατακτήσεις. Κι αυτοί ήταν ο κύριος όγκος του ρωμαϊκού λαού που δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στα

νέα οικονομικά δεδομένα. Έχασε τη μικρή του περιουσία και άρχισε να συγκεντρώνεται στη Ρώμη σε αναζήτηση ευκαιριών. Τα μόνα εφόδια που διέθεταν αυτοί οι άνθρωποι ήταν τα πολιτικά δικαιώματα του Ρωμαίου πολίτη. Το κύριο μέσο επιβίωσής τους ήταν η ψήφος και η μαρτυρία τους στα δικαστήρια. Ουσιαστικά παρασιτούσαν εξαργυρώνοντας την ψήφο τους στους πλουσίους. Έτσι εξελίχθηκαν προοδευτικά σε μια ανθρώπινη μάζα χωρίς συνείδηση, το γνωστό ρωμαϊκό όχλο².

2. Οι πλούσιοι και το πλήθος της Ρώμης

Η κυριαρχία της τάξης των πλουσίων διατηρήθηκε στη Ρώμη περισσότερο από όσο σε οποιαδήποτε άλλη πόλη. Αυτό οφείλεται σε δύο αιτίες: η μια είναι πως έκαναν μεγάλες κατακτήσεις και, πως τα οφέλη πήγαιναν στην τάξη που ήταν ήδη πλούσια· η τάξη αυτή απέκτησε όλες τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις που αφαιρούσαν από τους νικημένους· πήρε στα χέρια της το εμπόριο των κατακτημένων χωρών, όπως και τα τεράστια κέρδη από την είσπραξη των φόρων και τη διοίκηση των επαρχιών. Αυτές οι οικογένειες, πλουτίζοντας έτσι ολοένα και περισσότερο από γενιά σε γενιά, απέκτησαν αμύθητα πλούτη και η καθεμιά τους αποτελούσε μια ιδιαίτερη δύναμη απέναντι στο λαό. Η άλλη αιτία ήταν πως ο Ρωμαίος, ακόμη και ο πιο φτωχός, είχε έναν έμφυτο σεβασμό προς το χρήμα. Ενώ η πραγματική πελατεία είχε εξαφανιστεί από καιρό, ξαναπαρουσιάστηκε με τη μορφή του σεβασμού προς τις μεγάλες περιουσίες· και οι προλετάριοι* απέκτησαν τη συνήθεια να παρουσιάζονται κάθε πρωί, για να χαιρετήσουν τους

πλούσιους και να ζητήσουν το καθημερινό τους φαγητό.

Fustel de Coulanges, Η αρχαία πόλη, μετ. Λ. Σταματιάδη, εκδ. Ειρμός, σ. 553.

Τα πλούτη που συσσωρεύτηκαν από τις μεγάλες κατακτήσεις τα καρπώθηκαν δύο ολιγάνθρωπες κοινωνικές τάξεις: οι συγκλητικοί και οι ιππείς.

Ψηφιδωτή παράσταση από τη Β. Αφρική. Εικονίζεται αγρόκτημα και σκηνές που εκτυλίσσονται μέσα σ' αυτό (β' μισό του 4ου αι. μ.Χ.). Τα μεγάλα αγροκτήματα - latifiindia - άρχισαν να δημιουργούνται στην Ιταλική χερσόνησο από το 2ο αι. π.Χ. (Πόλη της Τύνιδας, Εθνικό Μουσείο Bardo)

Οι συγκλητικοί ήταν νέα αριστοκρατική τάξη, η οποία σχηματίστηκε από ανθρώπους που οι ίδιοι ή οι πρόγονοι τους είχαν καταλάβει κάποτε κάποιο ανώτατο αξίωμα. Δεν ασχολούνταν με επιχειρήσεις, κατείχαν όμως μεγάλα αγροκτήματα. Η απόκτηση των αξιωμάτων γινόταν με εκλογές. Για να εξασφαλίσουν την εκλογή τους είχαν την ανάγκη του λαού που τους έδινε την ψήφο του. Ονομάζονταν συγκλητικοί, γιατί με την κατάκτηση κάποιου υψηλού αξιώματος εντάσσονταν στο σώμα της συγκλήτου. Σταδιακά με τις κατακτήσεις συγκεντρώθηκε μεγάλη πολιτική δύναμη στη σύγκλητο. Οι συγκλητικοί αποτελούσαν μια κλειστή κοινωνική ομάδα, που δεν άφηνε το περιθώριο σε άτομα διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης να διεκδικήσουν δημόσιο αξίωμα. Σε σπάνιες περιπτώσεις, όταν συνέβαινε αυτό, αυτός που εκλεγόταν ονομαζόταν νέος άνθρωπος³.

3. Οι συγκλητικοί και η περιουσία τους

Σε μια επιστολή σ' έναν φίλο του ο Πλίνιος ο νεότερος, Ρωμαίος συγκλητικός που καταγόταν από το Κώμο της βόρειας Ιταλίας, αναφέρει ότι η περιουσία του ήταν σχεδόν εξ ολοκλήρου επενδυμένη σε αγροτική ιδιοκτησία. Το ίδιο ίσχυε για πολλούς - αν όχι σχεδόν για τους περισσότερους - συγκλητικούς, ιδιαίτερα μάλιστα για όσους όπως ο Πλίνιος, δεν ήταν εξαιρετικά πλούσιοι και δεν προέρχονταν από τη Ρώμη ή τα περί-χωρά της... Η περιουσία του Πλινίου, πάντως, ήταν με τη σειρά της εικοσαπλάσια του ελάχιστου προαπαιτούμενου τιμήματος για να ενταχθεί κάποιος στον συγκλητικό *ordo* (τάξη), δηλαδή του ενός εκατομμυρίου σηστερτίων*. Παράλληλα όμως φαίνεται να υπήρχε

και ένας μεγάλος αριθμός πολιτών στην Ιταλία και τις επαρχίες, οι οποίοι, μολονότι διέθεταν αυτό το ελάχιστο προαπαιτούμενο τίμημα για την είσοδο τους στη σύγκλητο, ποτέ δεν έγιναν συγκλητικοί.

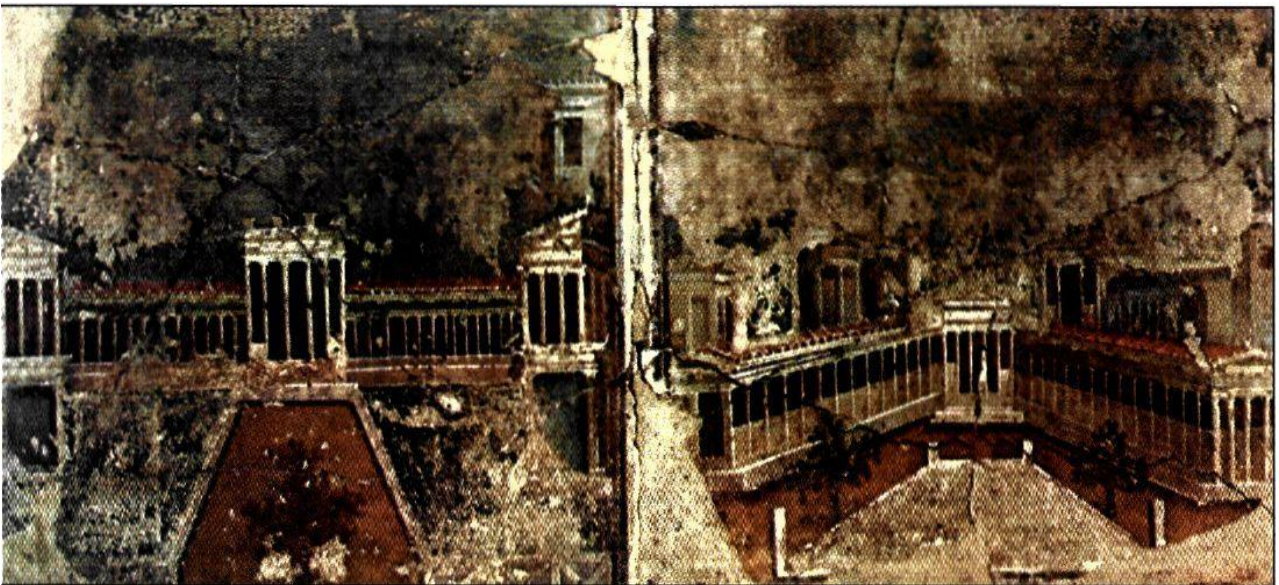
Garnsey P., Sailer R., Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, μετ. Β.Ι. Αναστασιάδης. Πανεπιστημιακές Εκδ. Κρήτης. 1995. σ.85.

Οι ιππείς ήταν οι πλούσιοι του χρήματος. Το όνομά τους μόνο παραπέμπει σε παλαιές εποχές, όταν ιππείς ονομάζονταν όσοι ήσαν αριστοκρατικής καταγωγής και είχαν τη δυνατότητα να εκτρέφουν άλογο για να πολεμούν έφιπποι. Μετά τις κατακτήσεις, ιππείς ονομάστηκαν όσοι είχαν χρηματική περιουσία που τους επέτρεπε να στρατεύονται στο ιππικό. Ασχολήθηκαν με εργασίες που απέδιδαν κέρδη, όπως με επιχειρήσεις, εμπόριο, τοκογλυφία, ανάληψη δημόσιων έργων. Η πιο κερδοφόρα επιχείρηση ήταν του δημοσιώνη, εκείνου δηλαδή που νοίκιαζε από το κράτος το δικαίωμα της εισπραξης των δημόσιων φόρων από τις επαρχίες ή ακόμα της εκμετάλλευσης των μεταλλείων ή των λιμανιών. Εννοείται ότι οι δημοσιώνες προκατέβαλλαν στο κράτος τα έσοδα των εισπραξέων που θα έκαναν. Στη συνέχεια πουλούσαν τα δικαιώματά τους σε επιχειρηματίες των επαρχιών, οι οποίοι προσπαθούσαν να εισπράξουν τους φόρους με σκληρό τρόπο και με υψηλό κέρδος από το λαό. Αυτοί είναι οι γνωστοί τελώνες, για τους οποίους πολλές φορές γίνεται λόγος στην Καινή Διαθήκη.

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι ιππείς δεν ήταν ευγενούς καταγωγής και ότι δεν είχαν τη δυνατότητα να καταλαμβάνουν ανώτατα δημόσια αξιώματα· για το λόγο αυτό βρίσκονταν σε αντιπαράθεση με τους

συγκλητικούς.

Όπως ήταν φυσικό, οι μεγάλες κατακτήσεις συνέβαλαν στην ανάπτυξη της δουλείας. Οι Ρωμαίοι στρατηγοί αιχμαλώτιζαν κατά χιλιάδες τους κατοίκους των κατακτημένων περιοχών, τους οποίους στη συνέχεια παρέδιδαν στους δουλεμπόρους. Η αγοραπωλησία δούλων ήταν ευρύτατα διαδεδομένη επιχείρηση, ιδιαίτερα στα λιμάνια της Ανατολής. Η ζήτηση των δούλων αυτή την εποχή αυξάνεται εξαιτίας της ανάπτυξης των επιχειρήσεων και των γαιοκτησιών. Οι δούλοι παρείχαν φτηνότερη εργασία από τους ελεύθερους πολίτες. Η συμπεριφορά των Ρωμαίων απέναντι στους δούλους ήταν ιδιαίτερα σκληρή, γι' αυτό και σημειώθηκαν πολλές εξεγέρσεις δούλων, οι οποίες τις περισσότερες φορές καταπνίγηκαν στο αίμα.

Τμήματα τοιχογραφίας από την Πομπηία (1ος αι. μ.Χ.).
Εικονίζει επαύλεις. Οι πλούσιοι, κυρίως οι ιδιοκτήτες
μεγάλων εκτάσεων γης, κατοικούσαν σε ανάλογες
επαύλεις. (Νεάπολη, Εθνικό Μουσείο)

Η καθημερινή και η πνευματική ζωή των Ρωμαίων. Οι κατακτήσεις έφεραν σε άμεση επαφή τους Ρωμαίους με τα κοσμοπολίτικα κέντρα της Ανατολής και τον πολιτισμό των ελληνοιστικών βασιλείων. Η πολυτέλεια και τα πνευματικά αγαθά του ελληνοιστικού πολιτισμού επηρέασαν την καθημερινή ζωή των Ρωμαίων και την πολιτιστική τους εξέλιξη. Ο στίχος του ποιητή Οράτιου που αναφέρει ότι «η ηττημένη Ελλάδα κατέκτησε το σκληρό νικητή και έφερε τις τέχνες και τα γράμματα στο αγροτικό Λάτιο» προβάλλει την κατάσταση εκείνης της εποχής.

♦ Οι Ρωμαίοι υιοθέτησαν πολλά στοιχεία από την καθημερινή ζωή των Ελλήνων αλλά και άλλων λαών. Σε ό,τι αφορά την κατοικία, την ενδυμασία, το φαγητό και τη διασκέδαση, δανείστηκαν ό,τι προκαλούσε την εντύπωση και δημιουργούσε άνεση στη ζωή. Τους έλειψε το μέτρο και η λεπτή αίσθηση του ωραίου⁴.

4. Ο πολυτελής τρόπος ζωής γίνεται του συρμού στη Ρώμη

Οι στρατιώτες (που γύριζαν από τις εκστρατείες στην Ανατολή) έφεραν για πρώτη φορά στη Ρώμη χάλκινα κρεβάτια, ακριβά σκεπάσματα, παραπτετάσματα κρεβατιών και άλλα υφάσματα, όπως και τραπέζια με ένα στήριγμα και έπιπλα οικοσκευής, έπιπλα που τα θεωρούσαν πολυτελείας εκείνη την εποχή. Τα γεύματα έγιναν περισσότερο ευχάριστα, γιατί συνοδεύονταν από μουσική - κορίτσια που έπαιζαν κιθάρα και άρπα - και με άλλες διασκεδάσεις. Και το φαγητό άρχισε να ετοιμάζεται με μεγαλύτερη προσοχή και πολλά έξοδα. Ο μάγειρας, που οι παλαιότεροι τον θεωρούσαν και τον αντιμετώπιζαν σαν τον πιο ανάξιο δούλο,

απέκτησε μεγάλη αξία και η εργασία του που παλιά ήταν μια ασχολία για δούλους, δηλαδή η μαγειρική, άρχισε να θεωρείται υπέροχη τέχνη.

Τίτος Λίβιος, ΧΧΧΙΧ, ν, 3-9.

♦ Στο θρησκευτικό τομέα, οι Ρωμαίοι επηρεάστηκαν από λατρείες της Ανατολής και ιδιαίτερα από εκείνες που είχαν σχέση με οργιαστικές και μυστηριακές τελετές, όπως της Ίσιδας, της Κυβέλης, του Μίθρα. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, άλλωστε, των ελληνιστικών χρόνων συνέβαλαν προς αυτή την κατεύθυνση (βλ. και σ. 143-144).

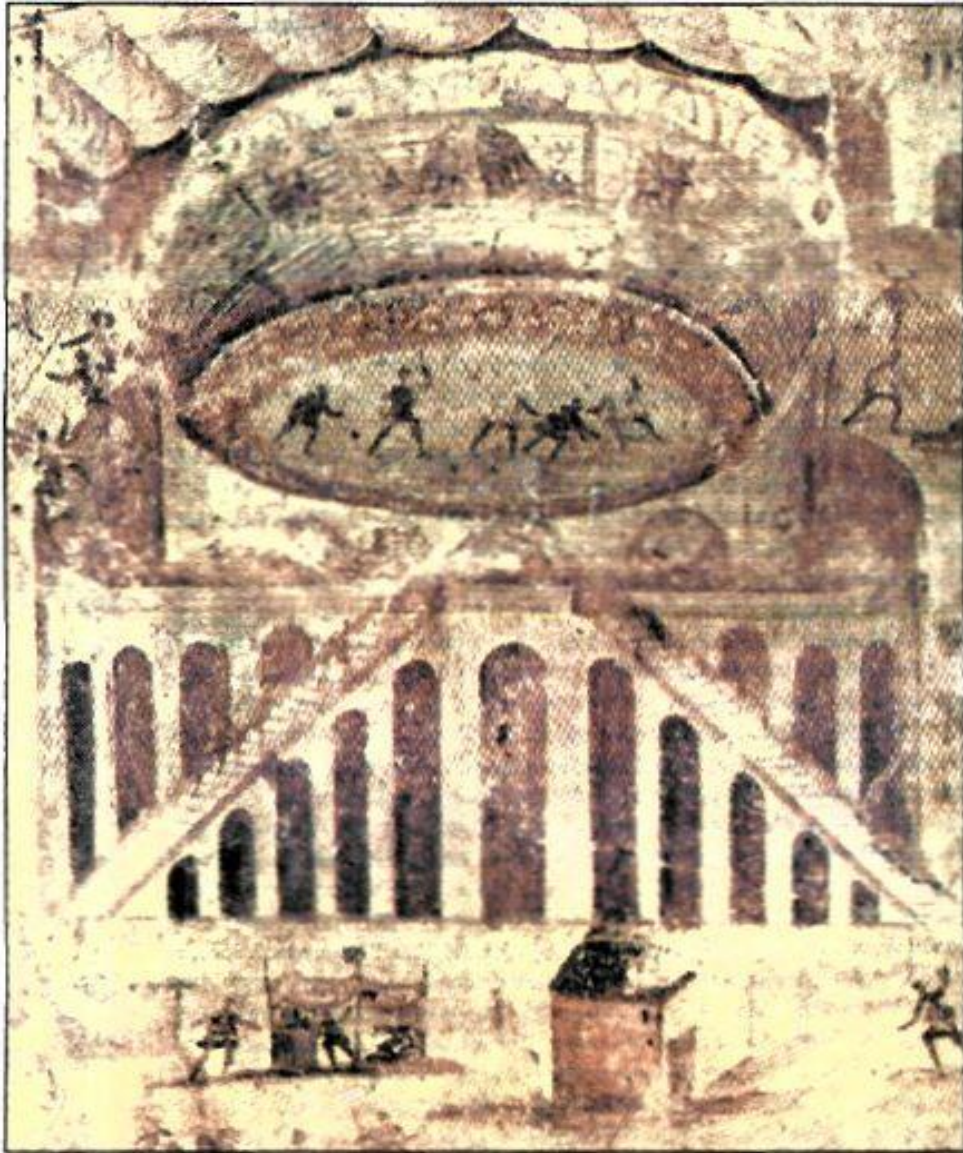
♦ Οι Ρωμαίοι εκδήλωσαν την προτίμησή τους στην κωμωδία. Υιοθέτησαν τα χαρακτηριστικά της νέας αττικής κωμωδίας. Στη διακωμώδηση ανθρωπίνων τύπων επιδόθηκαν με επιτυχία οι κωμωδιογράφοι **Πλαύτος και Τερέντιος**.

♦ Την ελληνική τέχνη γνώρισαν με την κατάκτηση του Τάραντα. Από τις περιοχές που κατακτούσαν μετέφεραν πολλά έργα τέχνης για να διακοσμήσουν τους δημόσιους χώρους και τις επαύλεις τους οι πλούσιοι. Έλληνες καλλιτέχνες αντέγραφαν έργα γλυπτικής κατά παραγγελία των Ρωμαίων.

♦ Έλληνες μορφωμένοι που μεταφέρθηκαν αιχμάλωτοι στη Ρώμη έγιναν δάσκαλοι των παιδιών των Ρωμαίων. Ήταν του συρμού οι πλούσιοι να διατηρούν ένα κύκλο πνευματικών ανθρώπων που τους δίδασκαν φιλοσοφία, ρητορική και μουσική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο κύκλος των Σκιπιώνων*, στον οποίο περιλαμβάνονταν πολλοί Έλληνες μορφωμένοι, όπως ο Παναίτιος ο Ρόδιος, ο Πολύβιος ο Μεγαλοπολίτης και άλλοι.

Μια από τις εκδηλώσεις που συγκινούσε ιδιαίτερα

τους Ρωμαίους ήταν οι μονομαχίες. Παρακολουθούσαν αγώνες ανθρώπων που μονομαχούσαν μέχρι θανάτου. Ανάλογη εκδήλωση ήταν και οι θηριομαχίες*. Τις εκδηλώσεις αυτές, που εξελίχθηκαν σε κύριο τρόπο διασκέδασής τους, φαίνεται ότι τις υιοθέτησαν από τους Ετρούσκους.

Λεπτομέρεια από τοιχογραφία της Πομπηίας (1ος αι. μ.Χ.). Παράσταση μονομαχιών σε ρωμαϊκό αμφιθέατρο. Οι μονομαχίες ήταν ένα από τα πιο δημοφιλή θεάματα των Ρωμαίων. (Νεάπολη, Εθν. Αρχαίολ. Μουσείο)

2.2 Οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες

Οι κοινωνικές αλλαγές που έφεραν οι κατακτήσεις, ιδιαίτερα η αλλοίωση των ηθών και η απομάκρυνση από τις προγονικές αρετές, ήταν λόγοι που έκαναν ορισμένες προσωπικότητες να σκεφτούν ότι έπρεπε να ελεγχθεί αυτή η κατάσταση.

Κάτων ο Τιμητής. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην προσπάθεια αντιμετώπισης της κοινωνικής και πολιτικής διαφθοράς ανέλαβε ο Κάτων. Ήταν ένας μορφωμένος Ρωμαίος, που είχε πάρει μέρος σε πολλούς πολέμους και είχε διακριθεί σε ανώτατα αξιώματα. Είχε συντηρητικές απόψεις και ηθικές αρχές, γι' αυτό, όταν εκλέχτηκε στο αξίωμα του Τιμητή (184 π.Χ.), επιχείρησε την κάθαρση της τάξης των συγκλητικών και των ιππέων. Προσπάθησε με μια σειρά μέτρων να περιορίσει την πλεονεξία και να ελέγξει τη συμπεριφορά τους⁵.

5. Η αντιμετώπιση της πολυτέλειας από τον Κάτωνα

Τους περισσότερους (Ρωμαίους) κυρίως δυσαρέστησε γιατί περιόρισε την πολυτέλειά τους· να την πατάξει ριζικά τη στιγμή που η πλειοψηφία είχε επηρεαστεί και διαφθαρεί απ' αυτήν ήταν ακατόρθωτο. Για το λόγο αυτό προσπάθησε με μέθοδο να αντιμετωπίσει τη δύσκολη κατάσταση θέτοντας διατίμηση δεκαπλάσια στα ενδύματα, τα αμάξια, τα γυναικεία κοσμήματα, τα οικιακά σκεύη, όλα όσα άξιζαν περισσότερο από χίλιες πεντακόσιες δραχμές· καθόρισε επίσης, την πρόσθετη αξία τους να την εισπράττει ως έσοδο το κράτος. Προσέθεσε επιπλέον και ένα μικρό φόρο σε όσα (αγαθά) άξιζαν

πάνω από χίλιες δραχμές ώστε να βαρεθούν να πληρώνουν και να αντιδράσουν (κάποιοι Ρωμαίοι), όταν έβλεπαν ότι οι απλοί άνθρωποι που ζούσαν απέριπτη ζωή και είχαν ίση περιουσία πλήρωναν λιγότερα. Έτσι ήταν αγανακτισμένοι μαζί του εκείνοι που προτιμούσαν να πληρώνουν για να διατηρήσουν την πολυτέλεια, αλλά αγανακτούσαν και εκείνοι που υποχρεώνονταν να εγκαταλείψουν την πολυτέλεια εξαιτίας της φορολογίας.

Πλούταρχος, Κάτων 18,2.

Ο Κάτων είχε ελληνική παιδεία. Απέδιδε όμως την ευθύνη της αλλοίωσης των ρωμαϊκών ηθών στη διείσδυση των ελληνικών συνηθειών και στην υιοθέτηση του πολιτισμού των Ελλήνων. Είχε φτάσει στο ακραίο σημείο να αποστρέφεται καθετί το ελληνικό.

Η προσπάθεια του Κάτωνα, αν και είχε αγαθά κίνητρα, δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα, καθώς οι αλλαγές είχαν πλέον ριζώσει στη ρωμαϊκή κοινωνία.

Τιβέριος και Γάιος Γράκχος. Ο Τιβέριος Γράκχος όταν εκλέχτηκε δήμαρχος (133 π.Χ.), πρότεινε την ψήφιση του αγροτικού νόμου, σύμφωνα με τον οποίο δεν επιτρεπόταν σε κανένα πολίτη να κατέχει ιδιοκτησία μεγαλύτερη από 500 πλέθρα* γης. Εάν μέχρι εκείνη την εποχή κατείχε περισσότερη γη, τότε θα μπορούσε να κρατήσει επιπλέον και από 250 πλέθρα για καθένα από τα δύο αρσενικά παιδιά του. Δεν επιτρεπόταν όμως σε καμία περίπτωση η κατοχή της γης να ξεπερνά στο σύνολο τα 1000 πλέθρα⁶.

6. Ο Τιβέριος Γράκχος: Ένας υπερασπιστής των δικαιωμάτων του λαού

(Ο Τιβέριος Γράκχος) ήταν υπέροχος και ακαταμάχητος ρήτορας γιατί, όταν ανέβαινε στο βήμα και ο λαός συνωστιζόταν γύρω του, μιλούσε για τους φτωχούς: «Τα άγρια ζώα που ζουν στην Ιταλία έχουν φωλιά και το καθένα διαθέτει ένα λαγούμι στη γη για να κρύβεται και να κοιμάται. Εν τούτοις σε εκείνους που πολεμούν και πεθαίνουν για την Ιταλία, έμεινε μόνο ο αέρας και το φως και τίποτα άλλο...Με τα παιδιά και τις γυναίκες τους τριγουρίζουν ανέστιοι και άστεγοι. Οι στρατηγοί όμως τους λένε ψέματα, όταν τους προτρέπουν στις μάχες να χτυπούν τους εχθρούς για να διασωθούν οι τάφοι και τα ιερά. Ωστόσο, κανείς από τόσους Ρωμαίους δεν έχει ούτε βωμό ούτε προγονικό τάφο. Πολεμάει για την καλοπέραση και τον πλουτισμό των άλλων και ενώ τον αποκαλούν κυρίαρχο της οικουμένης, δεν έχει δικό του ούτε ένα βόλο γης.

Πλούταρχος, Τιβέριος Γράκχος, 9, 4.

Με το νόμο αυτό προβλεπόταν αναδιανομή της δημόσιας γης στους ακτήμονες. Όση γη θα επιστρεφόταν με την εφαρμογή του νόμου θα μοιραζόταν εκ νέου ανά 30 πλέθρα σε κάθε πολίτη που δεν είχε έγγειο ιδιοκτησία.

Εκτός από τον αγροτικό νόμο, τολμηρή πρέπει να θεωρηθεί και η πρότασή του για τη διάθεση των θησαυρών του βασιλιά της Περγάμου, Άτταλου Γ', ο οποίος, όπως είναι γνωστό, κληροδότησε πεθαίνοντας το κράτος του στο ρωμαϊκό λαό (133 π.Χ.). Ο Τιβέριος πρότεινε ο θησαυρός της Περγάμου να δοθεί στους

ακτήμονες, για να αγοράσουν εργαλεία και να καλλιεργήσουν τα κτήματα που θα αποκτούσαν.

Η αντίδραση όμως των συγκλητικών και η εξαγορά των συνειδήσεων του λαού οδήγησαν στην αποτυχία των σχεδίων του Τιβέριου. Ο ίδιος δολοφονήθηκε. Το νόμο του, αν και δεν τόλμησαν να τον καταργήσουν, δεν τον εφάρμοσαν.

Ο Γάιος Γράκχος εκλέχτηκε δήμαρχος δέκα χρόνια μετά την πρώτη εκλογή του αδελφού του (123 π.Χ.). Οι μεταρρυθμίσεις του ήταν εμπνευσμένες από το έργο του Τιβέριου. Παράλληλα, όμως, επιδίωξε και να περιορίσει τη δράση της συγκλήτου.

Έθεσε σε εφαρμογή τον αγροτικό νόμο και ψήφισε μια σειρά νέων μέτρων που βελτίωναν τη θέση των ακτημόνων. Ίδρυσε αποικίες στις κατακτημένες περιοχές της Ιταλίας και εγκατέστησε ακτήμονες. Καθιέρωσε τη διανομή σιταριού για τους φτωχούς της Ρώμης. Μείωσε τα χρόνια της στράτευσης και αύξησε το στρατιωτικό μισθό.

Για να περιορίσει τις αυθαιρεσίες των συγκλητικών, προχώρησε στη συγκρότηση δικαστηρίων από ιππείς, που εκδίκαζαν υποθέσεις καταχρήσεων από τους συγκλητικούς και με άλλο νόμο εμπόδισε τη δυνατότητα που είχαν αυτοί να επιλέγουν τις συγκλητικές επαρχίες.

Ωστόσο, οι συγκλητικοί κατόρθωσαν να τον αντιμετωπίσουν με τον ίδιο τρόπο που εξουδετέρωσαν και τον αδελφό του, έστρεψαν δηλαδή ένα μέρος του λαού εναντίον του. Όταν ο Γάιος θέλησε να κινηθεί ανοικτά κατά της συγκλήτου, οργανώνοντας εξέγερση, απέτυχε. Οι οπαδοί του εξοντώθηκαν και ο ίδιος, για να αποφύγει την ατίμωση, διέταξε ένα δούλο του να τον σκοτώσει.

Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια των Γράκχων

στόχευε στον έλεγχο της κοινωνικής ανισότητας, στην αποκατάσταση μεγάλου μέρους των ακτημόνων και στην αποδυνάμωση των συγκλητικών. Η κατάσταση όμως που είχε δημιουργηθεί από τις μεγάλες κατακτήσεις δεν ευνόησε τις αλλαγές. Το έργο των Γράκχων ουσιαστικά απέτυχε. Διαμόρφωσε ευνοϊκές προϋποθέσεις για λίγους που ευεργετήθηκαν από τα μέτρα των Γράκχων και στη συνέχεια αποτέλεσαν μια νέα αρκετά δυναμική κοινωνική ομάδα.

Λεπτομέρεια από τοιχογραφία της Πομπηίας (περ. μέσα 1ου αι. π.Χ.). Σκηνή μύησης στα Διονυσιακά Μυστήρια από την «οικία των Μυστηρίων». Η σκηνή αυτή απηχεί τον τρόπο ζωής και διασκέδασης των πλούσιων Ρωμαίων.

2.3 Η ενοποίηση της Ιταλίας

Οι κάτοικοι της ιταλικής χερσονήσου, οι Ιταλιώτες, μετά την υποταγή τους ενσωματώθηκαν στο ρωμαϊκό κράτος, άλλοι με περισσότερα και άλλοι με λιγότερα προνόμια. Καθώς ήταν πολυπληθέστεροι, αναδείχθηκαν στον κύριο στρατιωτικό κορμό που έφερε σε πέρας τις μεγάλες κατακτήσεις. Ουσιαστικά όμως ήταν πολίτες δεύτερης κατηγορίας, αφού δεν είχαν τα ίδια δικαιώματα με τους Ρωμαίους. Αιτήματα τους ήταν: η ισότητα απέναντι στους νόμους, το δικαίωμα απόκτησης περιουσίας και ενασχόλησης με το εμπόριο. Το δικαίωμα της ψήφου, όμως, δηλαδή το να έρχονται στη Ρώμη και να συμμετέχουν στις συνελεύσεις, δεν πρέπει να συγκαταλεγόταν στις διεκδικήσεις τους.

Έτσι, στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 1ου αι. π.Χ. οι Ιταλιώτες επαναστάτησαν, με σκοπό να δημιουργήσουν ένα νέο κράτος, το οποίο να περιλαμβάνει όλη την Ιταλία. Ο πόλεμος αυτός είναι γνωστός ως **Συμμαχικός πόλεμος (90-88 π.Χ.)**, γιατί οι Ρωμαίοι ονόμαζαν συμμάχους τους άλλους λαούς της Ιταλίας⁷.

7. Οι κάτοικοι των ιταλικών πόλεων και ο Συμμαχικός πόλεμος

Οι ιταλικές πόλεις, οι οποίες, υπόδουλες από δύο αιώνες, βρίσκονταν περίπου στην ίδια κατάσταση με τις λατινικές και έβλεπαν επίσης τους πλουσιότερους κατοίκους τους να τις εγκαταλείπουν για να γίνουν Ρωμαίοι, ζήτησαν κι αυτές πολιτικά δικαιώματα. Η μοίρα των υπόδουλων ή συμμάχων είχε καταστεί ακόμη πιο δυσβάσταχτη σε μια εποχή,

όπου η ρωμαϊκή δημοκρατία ανακινούσε το θέμα των αγροτικών νόμων. Η αρχή λοιπόν όλων αυτών των νόμων ήταν πως ούτε ο υπόδουλος ούτε ο σύμμαχος δεν είχε δικαίωμα κυριότητας της γης, εκτός αν υπήρχε επίσημη πράξη του κράτους, και πως το μεγαλύτερο μέρος της ιταλικής γης ανήκε στη δημοκρατία· μια μερίδα ζητούσε να επιστρέψουν στο κράτος αυτά τα εδάφη, που κατέχονταν σχεδόν στο σύνολο τους από Ιταλούς, και να μοιραστούν στους φτωχούς της Ρώμης. Οι Ιταλοί απειλούνταν, λοιπόν, με γενική καταστροφή· ένιωθαν την επιτακτική ανάγκη να αποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα και δεν μπορούσαν να τα αποκτήσουν χωρίς το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη.

Ο πόλεμος που επακολούθησε, ονομάστηκε κοινωνικός πόλεμος οι σύμμαχοι της Ρώμης είχαν πάρει πράγματι τα όπλα, για να μην είναι πλέον σύμμαχοι και να γίνουν Ρωμαίοι. Αν και νικήτρια η Ρώμη, δέχτηκε ωστόσο, να παραχωρήσει αυτό που της ζητούσαν, και οι Ιταλοί απέκτησαν πολιτικά δικαιώματα.

Fustel de Coulanges, Η αρχαία πόλη, μετ.
Λ.Σταματιάδη, εκδ. Ειρμός, σ. 568.

Ο Συμμαχικός πόλεμος ήταν σκληρός με πολλές απώλειες και για τις δύο πλευρές. Η ψήφιση σχετικού νόμου το 89 π.Χ., με τον οποίο οριζόταν ότι μπορούσαν οι Ιταλιώτες σε διάστημα 60 ημερών από τη δημοσίευσή του να υποβάλουν αίτηση για την απόκτηση του δικαιώματος του Ρωμαίου πολίτη, εκτόνωσε την κατάσταση, δεν έδωσε όμως τέλος στον πόλεμο. Στον πόλεμο αυτό διακρίθηκε ο Σύλλας, ο οποίος την επόμενη χρονιά εκλέχτηκε ύπατος (88 π.Χ.). Η παραχώρηση του δικαιώματος του Ρωμαίου πολίτη

που κατόρθωσαν να αποσπάσουν οι κάτοικοι της Ιταλίας με τους αγώνες τους ήταν μεγάλης σημασίας, γιατί συνέβαλε στη δημιουργία κράτους Ιταλιωτών. Η Ρώμη έπαυσε να είναι η κυρίαρχη πόλη-κράτος με υπηκόους τους άλλους κατοίκους της Ιταλίας. Έγινε πλέον η πρωτεύουσα του ενοποιημένου κράτους με πολίτες όλους τους Ιταλιώτες που κατοικούσαν ως το Ρουβίκωνα ποταμό.

2.4 Οι εμφύλιοι πόλεμοι

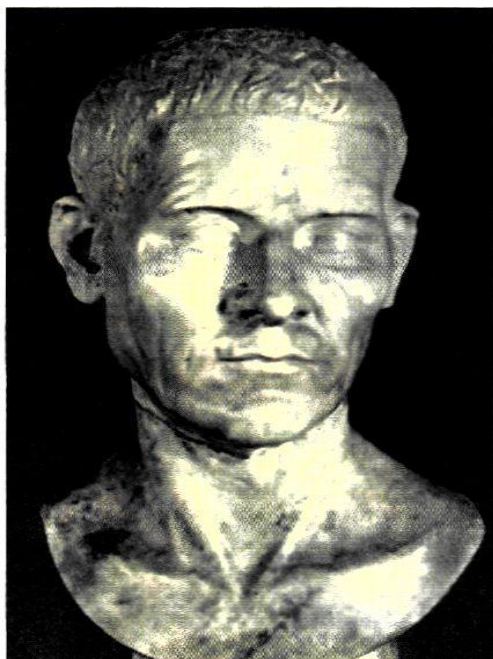
Ο ρωμαϊκός στρατός, που πραγματοποίησε τις μεγάλες κατακτήσεις, στη διάρκεια του 1ου αι. π.Χ. χάνει τον πραγματικό του στόχο- από μέσο εξυπηρέτησης των συμφερόντων της Ρώμης μεταβάλλεται σε μέσο πραγμάτωσης των φιλόδοξων σχεδίων των στρατηγών.

Μέσα στο μεγάλο κράτος που δημιούργησαν οι κατακτήσεις, η πολιτική δύναμη δεν ήταν εύκολο να εξασφαλιστεί με την ψήφο του λαού, όπως προέβλεπαν οι κανόνες λειτουργίας της Δημοκρατίας (*Res publica*). Αποτελεσματικότερη αποδείχθηκε η δύναμη των όπλων.

Οι πολιτικές συγκρούσεις στη διάρκεια του 1ου αι. π.Χ. διεξάγονταν ανάμεσα σε δύο παρατάξεις, τους αριστοκρατικούς, δηλαδή την τάξη των συγκλητικών που κατείχαν μεγάλες εκτάσεις γης και τους δημοκρατικούς, το μεγάλο δηλαδή πλήθος των ελεύθερων πολιτών, που στην πλειοψηφία του αποτελούσε τον όχλο των πόλεων. Είναι χαρακτηριστικό όμως ότι πολλές φορές οι πολιτικοί αρχηγοί δεν είχαν την ταξική προέλευση της παράταξης που εκπροσωπούσαν. Συνέβαινε πολλές φορές αρχηγοί της αριστοκρατικής παράταξης να

αναδεικνύονται άνθρωποι ταπεινής καταγωγής, ενώ της δημοκρατικής άνθρωποι αριστοκρατικής καταγωγής.

Αυτή την περίοδο, καθοριστικό παράγοντα των πολιτικών εξελίξεων αποτέλεσαν οι προσωπικές φιλοδοξίες και οι αντιθέσεις μεταξύ των ηγετών των δύο παρατάξεων. Οι συγκρούσεις μεταξύ τους δεν περιορίστηκαν στο πολιτικό πεδίο, επεκτάθηκαν και στα πεδία των μαχών. Οι εμφύλιες συγκρούσεις είχαν πρωταγωνιστές σπουδαίες μορφές, που στηρίχτηκαν στη δύναμη των όπλων για να επιβληθούν πολιτικά και λειτούργησαν ως παράγοντες κατάλυσης του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Προτομή πιθανώς του Σύλλα (1ος αι. π.Χ.). Ο Σύλλας ήταν πολιτικός αντίπαλος του Μάριου και κύριος υποστηρικτής των αριστοκρατικών. Είναι γνωστός ιδιαίτερα για το μέτρο των προγραφών με το οποίο εξόντωσε τους πολιτικούς του αντιπάλους. (Βενετία, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Μάριος και Σύλλας. Ο Μάριος είχε αγροτική καταγωγή και ήταν εχθρός των αριστοκρατικών. Διακρίθηκε σε ικανό στρατιωτικό ηγέτη, είχε όμως περιορισμένες πολιτικές ικανότητες. Τη δύναμή του ουσιαστικά αντλούσε από την αγάπη που έτρεφε γι' αυτόν ο στρατός. Μετά από σημαντικές νίκες στα τέλη του 2ου αι. π.Χ. – πρώτα κατά του Ιουγούρθα, βασιλιά της Νουμιδίας (σημ. Αλγερία), και στη συνέχεια κατά των Κίμβρων και Τευτόνων, γερμανικών φυλών που λεηλατούσαν την κεντρική Ευρώπη και τη Β. Ιταλία - προχώρησε σε αλλαγές που μετέβαλαν το χαρακτήρα και την τακτική του στρατού. **Ο στρατός έχασε τον εθνικό του χαρακτήρα, έγινε επαγγελματικός και αποτέλεσε όργανο στα χέρια του στρατηγού με στόχο να εξυπηρετήσει τις φιλοδοξίες του.** Οδηγήθηκε σε πολέμους όχι με στόχο το μεγαλείο της Ρώμης αλλά την απόκτηση πλούτου.

Ο Μάριος ήρθε σε ανοικτή ρήξη με το Σύλλα, όταν η σύγκλητος ανέθεσε στον τελευταίο την εκστρατεία στη Μ. Ασία κατά του Μιθριδάτη, βασιλιά του Πόντου. Την ίδια εντολή όμως απέσπασε και ο Μάριος από τη συνέλευση του λαού. Ο Σύλλας τότε υποχρέωσε με το στρατό του τη συνέλευση του λαού να αποδεχθεί την απόφαση της συγκλήτου. Η ενέργεια αυτή δεν αποτελούσε απλώς μια σύγκρουση σε επίπεδο πολιτικής αντιπαράθεσης αλλά φανερώνει το ρόλο που είχε αναλάβει πλέον ο στρατός.

Ο Σύλλας είχε αριστοκρατική καταγωγή και αναδείχθηκε σε εχθρό των δημοκρατικών. Διέθετε στρατιωτικές ικανότητες αλλά κυρίως πολιτικές και διπλωματικές. Ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως υποστράτηγος του Μάριου και εξελίχθηκε σε πολιτικό του αντίπαλο.

Οι στρατιωτικές του ικανότητες φάνηκαν στη

διάρκεια του Συμμαχικού πολέμου και στην αντιμετώπιση του Μιθριδάτη. Οι συγκρούσεις του Σύλλα με τα μιθριδατικά στρατεύματα έγιναν σε ελληνικό έδαφος. Η Αθήνα και ο Πειραιάς υπέστησαν μεγάλες καταστροφές από το στρατό του Σύλλα (87 π.Χ.). Ο πόλεμος κρίθηκε σε δύο μάχες στη Βοιωτία (86 π.Χ.), όπου καταστράφηκαν οι δυνάμεις του Μιθριδάτη.

Ο Σύλλας για την αντιμετώπιση των πολιτικών του αντιπάλων, των οπαδών του Μάριου, έθεσε σε εφαρμογή την πολιτική των προγραφών, δηλαδή την κατάρτιση καταλόγων με τα ονόματα εκείνων που ήθελε να θανατώσει. Τις περιουσίες των προγραφέντων τις έβγαζαν σε δημοπρασία σε χαμηλές τιμές. Μ' αυτόν τον τρόπο, πολλοί οπαδοί του Σύλλα δημιούργησαν μεγάλες περιουσίες⁸.

8. Οι προγραφές του Σύλλα

Τότε ο Σύλλας άρχισε τις σφαγές και έγιναν στην πόλη πολλοί φόνοι χωρίς περιορισμό. Πολλοί άνθρωποι χωρίς να είναι αντίπαλοι του έχασαν τη ζωή τους, επειδή είχαν μόνο προσωπικές διαφορές με τους φίλους του... Σ' όποιον έδινε άσυλο και διέσωζε ένα προγραμμένο, τον τιμωρούσε με θάνατο για τη φιλανθρωπία του, ανεξάρτητα από το εάν ήταν αδελφός, παιδί ή γονιός του προγραμμένου. Το πιο άδικο όμως απ' όλα (ήταν): από τα παιδιά και τα εγγόνια των προγραμμένων αφαίρεσε τα πολιτικά δικαιώματα και κατάσχεσε τις περιουσίες τους.

Πλούταρχος, Σύλλας, 31.

Για να επιτύχει τους πολιτικούς του στόχους, αυτοαναγορεύθηκε δικτάτορας, αξίωμα που διατήρησε

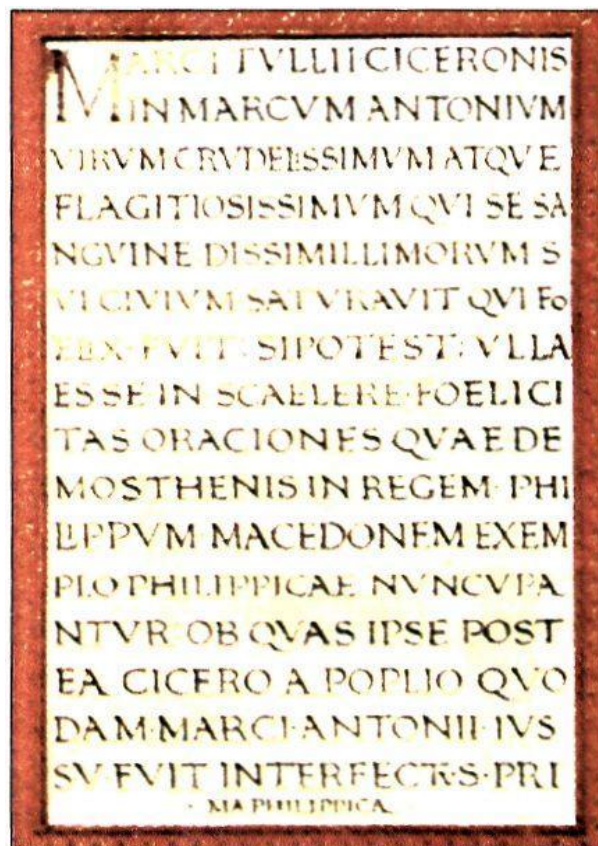
για τέσσερα χρόνια (82-79 π.Χ.). Το αξίωμα αυτό του έδινε το δικαίωμα να ενεργεί όπως ήθελε, χωρίς να συναντά την αντίδραση άλλου άρχοντα ή της συνέλευσης του λαού. Με τα πολιτικά μέτρα που πήρε συνέβαλε στον περιορισμό της δύναμης των δημάρχων και στην ενίσχυση της συγκλήτου.

Πομπήιος και Καίσαρας. Μετά το θάνατο του Σύλλα αναδείχθηκε στην πολιτική κονίστρα της Ρώμης ο Πομπήιος. Είχε περιορισμένες στρατιωτικές ικανότητες και ασταθείς πολιτικές ιδέες, επιβλήθηκε όμως χάρη στην ευνοϊκή γι' αυτόν εξέλιξη των καταστάσεων. Κατάργησε στην αρχή τους νόμους του Σύλλα και στη συνέχεια έγινε ρυθμιστής των πολιτικών πραγμάτων μέσα από εκστρατείες (72-66 π.Χ.), που ουσιαστικά άλλοι τις είχαν οδηγήσει σε νικηφόρα πορεία ενώ εκείνος τις ολοκλήρωσε.

Την περίοδο της απουσίας του στην Ανατολή, όπου αντιμετώπισε εκ νέου το Μιθριδάτη και προσάρτησε νέες περιοχές στο ρωμαϊκό κράτος, ένας τυχοδιώκτης αριστοκράτης, ο Κατιλίνας, παρέσυρε σε εξέγερση δυσαρεστημένους και κακοποιούς για να καταλάβει με τη βία την εξουσία. Τα σχέδια αυτά όμως ματαίωσε ο ρήτορας και πολιτικός Κικέρων, αποκαλύπτοντας τη συνωμοσία.

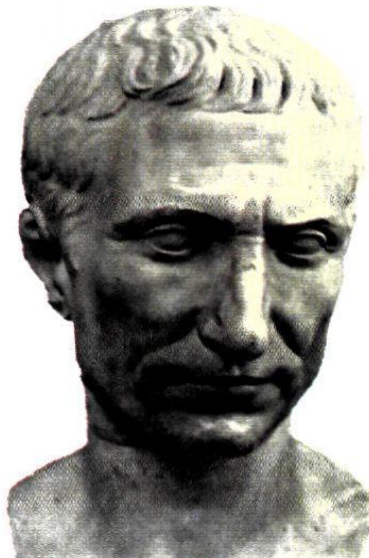

Προτομή του Κικέρωνα (1ος αι. π.Χ.). Ο μεγαλύτερος Ρωμαίος ρήτορας είχε ως πρότυπο τον Αθηναίο ρήτορα Δημοσθένη. Έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην αποκάλυψη της συνωμοσίας του Κατιλίνα και στην προστασία του δημοκρατικού πολιτεύματος της Ρώμης. (Ρώμη, Μουσείο Καπιτωλίου)

Μικρογραφία σελίδας χειρογράφου «Φιλιππικού» λόγου του Κικέρωνα (Βιέννη, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Ο Πομπήιος, όταν επέστρεψε από την Ανατολή, έκανε το σφάλμα να διαλύσει το στρατό του, με αποτέλεσμα η σύγκλητος να μην αναγνωρίσει τις στρατιωτικές του ενέργειες. Το γεγονός αυτό τον οδήγησε σε συνεργασία με δύο άλλους δυσανεστημένους άνδρες, τον πολύ πλούσιο Κράσσο και τον αριστοκρατικής καταγωγής αλλά δημοκρατικών αντιλήψεων Ιούλιο Καίσαρα. Απ' αυτή τη συνεργασία προέκυψε ένα νέο πολιτικό σχήμα, που ονομάστηκε πρώτη τριανδρία (60 π.Χ.) και ικανοποίησε προσωρινά τις φιλοδοξίες των τριών αυτών προσώπων. Από την τριανδρία ευνοήθηκε περισσότερο ο Ιούλιος Καίσαρας, γιατί κατόρθωσε να εκλεγεί ύπατος την επόμενη χρονιά και μετά το τέλος της υπατείας του να αναλάβει για πέντε χρόνια τη διοίκηση της Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατίας, της Ναρβωνίτιδας και της Ιλλυρίας. Εκεί δημιούργησε έναν αφοσιωμένο στρατό και επέκτεινε τις κατακτήσεις του από το Ρήνο ως τα Πυρηναία, αντιμετωπίζοντας τη γενναία αντίσταση των γαλατικών φυλών (58-50 π.Χ.)

Προτομή πιθανώς του Γάιου Ιούλιου Καίσαρα. Ικανός στρατιωτικός και πολιτικός άνδρας. Δολοφονήθηκε από τους υπερασπιστές του δημοκρατικού πολιτεύματος. (Ρώμη, Εθνικό Ρωμαϊκό Μουσείο)

Όλες οι χώρες της Κεντρικής και Δ. Ευρώπης υποτάχθηκαν στους Ρωμαίους και βαθμιαία ωφελήθηκαν, γιατί έτσι γνώρισαν και υιοθέτησαν τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό.

Στο διάστημα της απουσίας του Καίσαρα κύριος της κατάστασης στη Ρώμη έμεινε ο Πομπήιος, ο οποίος ενήργησε με κάθε τρόπο για να τον συντρίψει πολιτικά. Τότε ο Καίσαρας με το στρατό του βάδισε εναντίον της Ρώμης, ενώ ο Πομπήιος αναγκάστηκε να καταφύγει στην Ελλάδα για να προετοιμάσει στρατό. Η σύγκρουση μεταξύ των δύο ανδρών έγινε στα Φάρσαλα της Θεσσαλίας (48 π.Χ.) με αποτέλεσμα νικηφόρο για τον Καίσαρα.

9. Η «φυγή του Πομπηίου μετά την ήττα του στα Φάρσαλα, όπως την περιγράφει ο Καίσαρας στα «Απομνημονεύματά» του

Ο Πομπήιος όμως, όταν πλέον οι δικοί μας κινούνταν μέσα στο χαράκωμα, αφού βρήκε ένα άλογο και αφαίρεσε όλα τα διακριτικά στρατηγικά σύμβολα, έφυγε από την πίσω πύλη του στρατοπέδου και ήρθε γρήγορα καλπάζοντας στη Λάρισα. Ούτε εκεί έμεινε αλλά με την ίδια ταχύτητα, αφού βρήκε λίγους από τους δικούς του φυγάδες, δε σταμάτησε τη νυχτερινή πορεία και με τη συνοδεία τριάντα εφίππων έφθασε στη θάλασσα και επιβιβάστηκε σε πλοίο μεταφοράς σίτου. Πολλές φορές παραπονιόταν, όπως διαδιδόταν η φήμη, ότι τόσο είχε πέσει έξω στις προσδοκίες του, ώστε φαινόταν πως είχε προδοθεί, αφού η φυγή του είχε ξεκινήσει από αυτή την τάξη των ανθρώπων, στην οποία είχε στηρίξει την ελπίδα της νίκης του.

Με τη μάχη αυτή ουσιαστικά τελειώνει η περίοδος της Δημοκρατίας. Ο Καίσαρας αναγορεύθηκε ισόβιος δικτάτορας συγκεντρώνοντας όλες τις εξουσίες, που του επέτρεψαν να εφαρμόσει ένα συνετό και σπουδαίο πρόγραμμα εσωτερικής πολιτικής.

♦ αποδυνάμωσε τη σύγκλητο·

♦ δημιούργησε ενότητα στο κράτος και ενδιαφέρθηκε για τις επαρχίες·

♦ αποκατέστησε μεγάλο μέρος του παρασιτικού όχλου της Ρώμης, μοιράζοντας γη στις επαρχίες και δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο πυρήνες εκρωμαϊσμού·

♦ αποκατέστησε τους στρατιώτες του δίνοντάς τους γη στις περιοχές, όπου είχε παραχωρηθεί το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη·

♦ ίδρυσε πλήθος νέων αποικιών στην Ελλάδα, τη Μ. Ασία, τη Γαλατία, την Ισπανία, την Αφρική. Τότε ανοικοδομήθηκαν η Κόρινθος και η Καρχηδόνα και ιδρύθηκαν πολλές νέες πόλεις·

♦ βελτιώθηκε το ημερολόγιο με υπολογισμούς του αλεξανδρινού αστρονόμου Σωσιγένη^[1].

[1]. Το Ιουλιανό ημερολόγιο, όπως ονομάστηκε προς τιμή του Καίσαρα, ήταν σε ισχύ στην Ελλάδα μέχρι το 1923. Το σύγχρονο ημερολόγιο βασίζεται σε τροποποιήσεις που εφαρμόστηκαν από τον πάπα Γρηγόριο ΙΓ' το 16ο αιώνα.

Τη δράση του Καίσαρα σταμάτησαν παλαιοί φίλοι του, που παρέμειναν πιστοί στους θεσμούς του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ύστερα από συνωμοσία

στις 15 Μαρτίου του 44 π.Χ. τον δολοφόνησαν ο Κάσσιος Λογγίνος και ο Μάρκος Βρούτος.

Αντώνιος και Οκταβιανός. Μετά τη δολοφονία του Καίσαρα, κύριος της κατάστασης έγινε ο στενός συνεργάτης του **Μάρκος Αντώνιος** που διέθετε μάλλον στρατιωτικές παρά πολιτικές ικανότητες. Αυτός συνεννοήθηκε στην αρχή με το **Λέπιδο**, αρχηγό του ιππικού, και στη συνέχεια με τον ανιψιό και θετό γιο του Καίσαρα, τον **Οκταβιανό**, νεαρό με πολλές φιλοδοξίες και πολιτική οξυδέρκεια. Οι τρεις άνδρες σχημάτισαν τη **δεύτερη τριανδρία** (43 π.Χ.), με στόχο την τιμωρία των δολοφόνων του Καίσαρα. Τα αντίπαλα στρατεύματα συγκρούστηκαν στους **Φιλίππους της Μακεδονίας** (42 π.Χ.). Ο Κάσσιος και ο Βρούτος νικήθηκαν και στη συνέχεια αυτοκτόνησαν. Με το θάνατο τους χάθηκαν και οι τελευταίοι υποστηρικτές του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Μετά τη νίκη τους ο Αντώνιος και ο Οκταβιανός, αφού παραγκώνισαν το Λέπιδο, μοιράστηκαν τις κτήσεις του ρωμαϊκού κράτους. Ωστόσο, οι πολιτικές τους φιλοδοξίες δεν άργησαν να τους οδηγήσουν σε ανοικτή ρήξη. Το τέλος των εμφύλιων συγκρούσεων δόθηκε με μια ναυμαχία κοντά στο ακρωτήριο **Άκτιο** του **Αμβρακικού κόλπου** (31 π.Χ.)¹⁰.

10. Ο Αντώνιος εγκαταλείπει το στρατό του στο Άκτιο, για να ακολουθήσει την Κλεοπάτρα στην Αίγυπτο

Αυτή λοιπόν ήταν η κατάσταση του Αντωνίου. Στο Άκτιο όμως ο στόλος του, αφού αντιστάθηκε για ένα μεγάλο διάστημα στον Καίσαρα (Οκταβιανό) και έπαθε σοβαρότατες ζημιές από τα μεγάλα κύματα

που υψώνονταν καταπάνω του, μετά βίας εγκατέλειψε τον αγώνα ύστερα από δέκα ώρες. Οι νεκροί δεν ήταν περισσότεροι, από πέντε χιλιάδες, κυριεύτηκαν όμως τριακόσια πλοία, όπως έγραψε ο ίδιος ο Καίσαρ. Δεν ήταν πολλοί αυτοί που, όταν έμαθαν, στην αρχή δεν μπορούσαν να πιστέψουν τη διάδοση, ότι έφυγε εγκαταλείποντας δέκα εννέα τάγματα αήττητων πεζών και δώδεκα χιλιάδες ιππείς, σαν να μην είχε επανειλημμένα δοκιμάσει και επιτυχίες και αποτυχίες, και σαν να μην είχε εξασκηθεί σε δυσκολίες αμέτρητων αγώνων και πολέμων. Και οι στρατιώτες του λαχταρούσαν και έλπιζαν από στιγμή σε στιγμή ότι θα εμφανιζόταν από κάπου κι έδειξαν τόση πίστη και ανδρεία, ώστε ακόμα κι όταν η φυγή του έγινε ολοφάνερη, επί επτά ημέρες εξακολουθούσαν να μένουν στις θέσεις τους, αγνοώντας τον Καίσαρα, που τους έστελνε πρεσβείες.

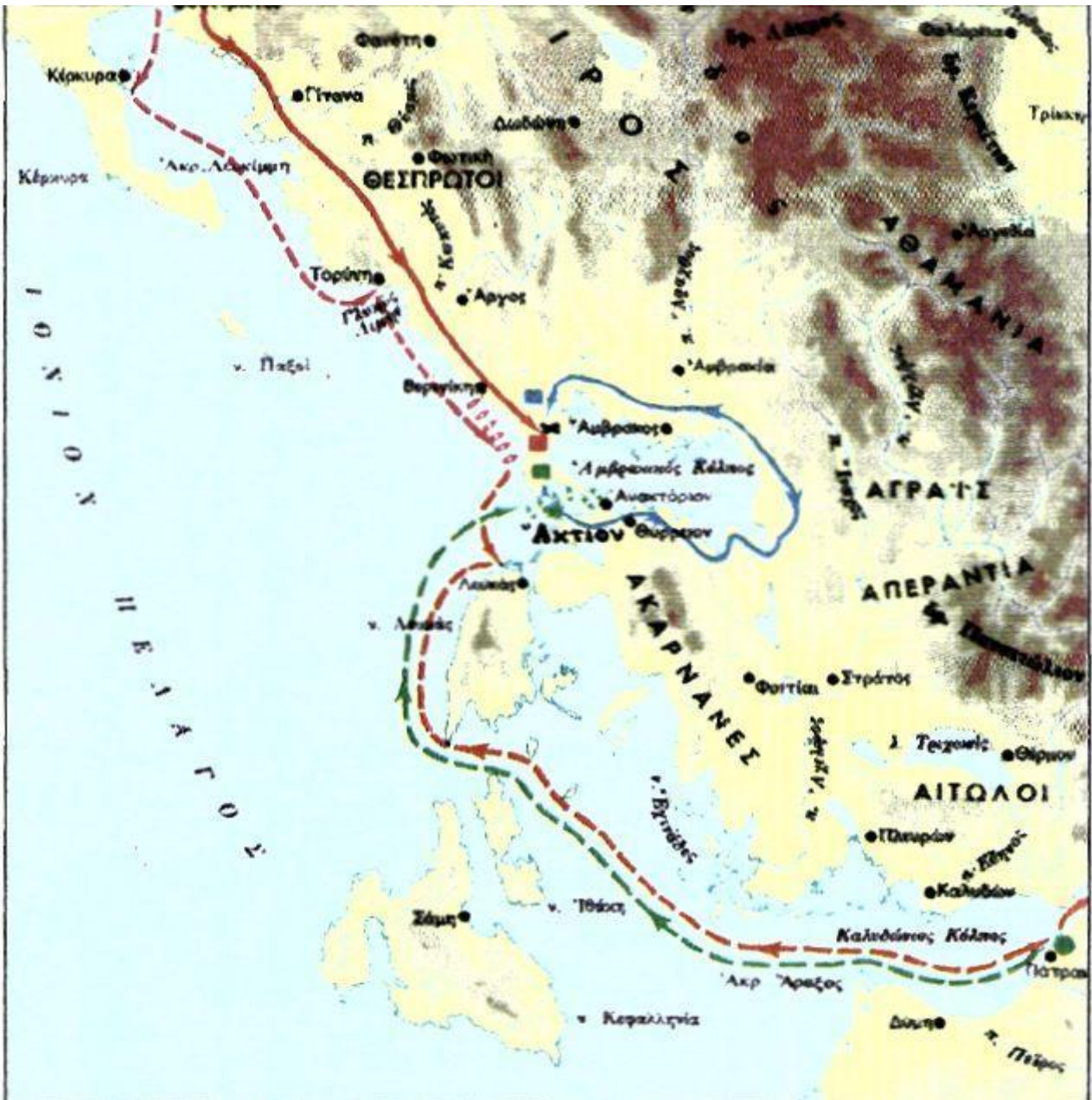
Πλούταρχος, Αντώνιος, 68 μετ. Ανδρ. Πουρνάρα, εκδ. Πάπυρος.

Νικητής και μόνος πλέον κύριος της κατάστασης αναδείχτηκε ο Οκταβιανός. Την επόμενη χρονιά η Αίγυπτος προσαρτήθηκε ως επαρχία στο ρωμαϊκό κράτος. Η περίοδος της Δημοκρατίας είχε και τυπικά πλέον τελειώσει για τη Ρώμη.

Οι εμφύλιες συγκρούσεις υπηρέτησαν τις προσωπικές φιλοδοξίες των εκάστοτε ισχυρών ανδρών της ρωμαϊκής πολιτείας (*Res publica*), αποδυνάμωσαν τους δημοκρατικούς θεσμούς και οδήγησαν προοδευτικά αλλά σταθερά στην κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Κολοσσικός ανδριάντας βαρβάρου που διακοσμούσε την πρόσοψη δημόσιου κτηρίου της Κορίνθου. Η Κορίνθος, που είχε καταστραφεί από τους Ρωμαίους (146 π.Χ.), ανοικοδομήθηκε την εποχή του Καίσαρα και διακοσμήθηκε με μεγάλα και λαμπρά μνημεία. (Κορίνθος, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Ναυμαχία στο Άκτιο (31 π.Χ.)

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Ποιες ήταν οι επιπτώσεις της καταστροφής των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων και της εξαφάνισης των μικρών ιδιοκτησιών για τη ρωμαϊκή κοινωνία;**
- 2. Με βάση το παράθεμα 4 και τις εικόνες των σελ. 183,191,193,194 να περιγράψετε τον τρόπο ζωής των Ρωμαίων που επικράτησε μετά τις κατακτήσεις.**
- 3. Να σχολιάσετε: α) το γεγονός ότι ο Κάτων, ενώ είχε ελληνική παιδεία, έφτασε στο σημείο να αποστρέφεται καθετί το ελληνικό και β) τα μέτρα που έλαβε για την αντιμετώπιση της πολυτέλειας (παράθεμα 5).**
- 4. Να επισημάνετε την κατάσταση στην οποία βρισκόταν η πλειοψηφία του ρωμαϊκού λαού μέσα από τους λόγους του Τιβέριου Γράκχου (παράθεμα 6) και να την συγκρίνετε με εκείνη των πλουσίων που παρουσιάζει το παράθεμα 2.**
- 5. Πώς κρίνετε τις στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις του Μάριου και τα πολιτικά μέτρα του Σύλλα σε σχέση με τις πολιτικές εξελίξεις στο ρωμαϊκό κράτος;**
- 6. Αφού μελετήσετε το παράθεμα 7 που αναφέρεται στην κατάσταση των κατοίκων της Ιταλίας να: α) προσδιορίσετε τους λόγους που ο συγγραφέας προβάλλει ως αίτια του Συμμαχικού πολέμου και β) εξηγήσετε γιατί τον πόλεμο αυτό ονομάζει κοινωνικό.**
- 7. α) Ποιες εμφύλιες συγκρούσεις των Ρωμαίων έγιναν στον ελλαδικό χώρο;
β) Ποιες ήταν οι επιπτώσεις τους στη ρωμαϊκή πολιτεία (Res publica);**

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

θηριομαχίες: εκδηλώσεις διασκέδασης των ρωμαίων κατά τις οποίες γίνονταν αγώνες ανθρώπων με άγρια ζώα μέχρι θανάτου.

θρίαμβος: ρωμαϊκή τελετή κατά την οποία παρήλαυνε ο νικητής στρατηγός με το στρατό του, ακολουθούμενος από αιχμαλώτους και λάφυρα που είχε συγκεντρώσει μετά από μια σημαντική νίκη.

πλέθρο: μονάδα μέτρησης επιφανειών ίση με 2,3 στρέμματα αλλά και μονάδα μήκους ίση με 100 πόδια.

προλετάριος: στην αρχαία Ρώμη χαρακτηριζόταν έτσι ο πολίτης που δεν ανήκε σε καμιά αναγνωρισμένη τάξη και υπηρετούσε την πολιτεία μόνο μέσω των απογόνων του, τους οποίους έδινε στην πατρίδα ως στρατιώτες.

Ανάγλυφος πίνακας από το Βωμό της Ειρήνης (Ara Pacis). Παράσταση πομπής Ρωμαίων αξιωματούχων. Έργο της εποχής του Αυγούστου.

VI. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ (1ος αι. π.Χ. - 3ος αι. μ.Χ.)

Ανάγλυφος πίνακας που διακοσμούσε το Βωμό της Ειρήνης (Ara Pacis) στη Ρώμη. Στο μέσον της παράστασης η προσωποποίηση της ιταλικής γης και στις άκρες δύο Αύρες. Το έργο είναι της εποχής του Αυγούστου.

1. Η περίοδος της ακμής (27 π.Χ.-193 μ.Χ.)

Το δημοκρατικό πολίτευμα, όπως έγινε φανερό από το προηγούμενο κεφάλαιο, στη διάρκεια του 1ου αι. π.Χ. παρήκμασε εξαιτίας των εμφυλίων συγκρούσεων και των φιλόδοξων σχεδίων των Ρωμαίων στρατηγών. Το πολίτευμα μέσω του οποίου οργανώθηκε και μεγαλούργησε η πόλη - κράτος της Ρώμης αποδείχθηκε ανεπαρκές για την οργάνωση και τη διοίκηση της ρωμαϊκής οικουμένης που δημιουργήσαν οι μεγάλες κατακτήσεις.

Στη θέση της δημοκρατίας, ο Οκταβιανός εγκαθίδρυσε ένα ιδιότυπο πολιτειακό σχήμα, ουσιαστικά ένα μοναρχικό καθεστώς που καλυπτόταν πίσω από τίτλους και αξιώματα της δημοκρατικής περιόδου.

Την εδραίωση του μοναρχικού πολιτεύματος ακολούθησε μια περίοδος δύο περίπου αιώνων ειρήνης και ακμής. Την εποχή του Αυγούστου εδραιώθηκε ο αυτοκρατορικός θεσμός, προσδιορίστηκε ο νέος ρόλος του στρατού, επεκτάθηκαν τα σύνορα του κράτους και δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις της πνευματικής ανάπτυξης του ρωμαϊκού κόσμου σε τέτοιο σημείο ώστε η εποχή αυτή να μείνει γνωστή ως «ο χρυσός αιώνας του Αυγούστου».

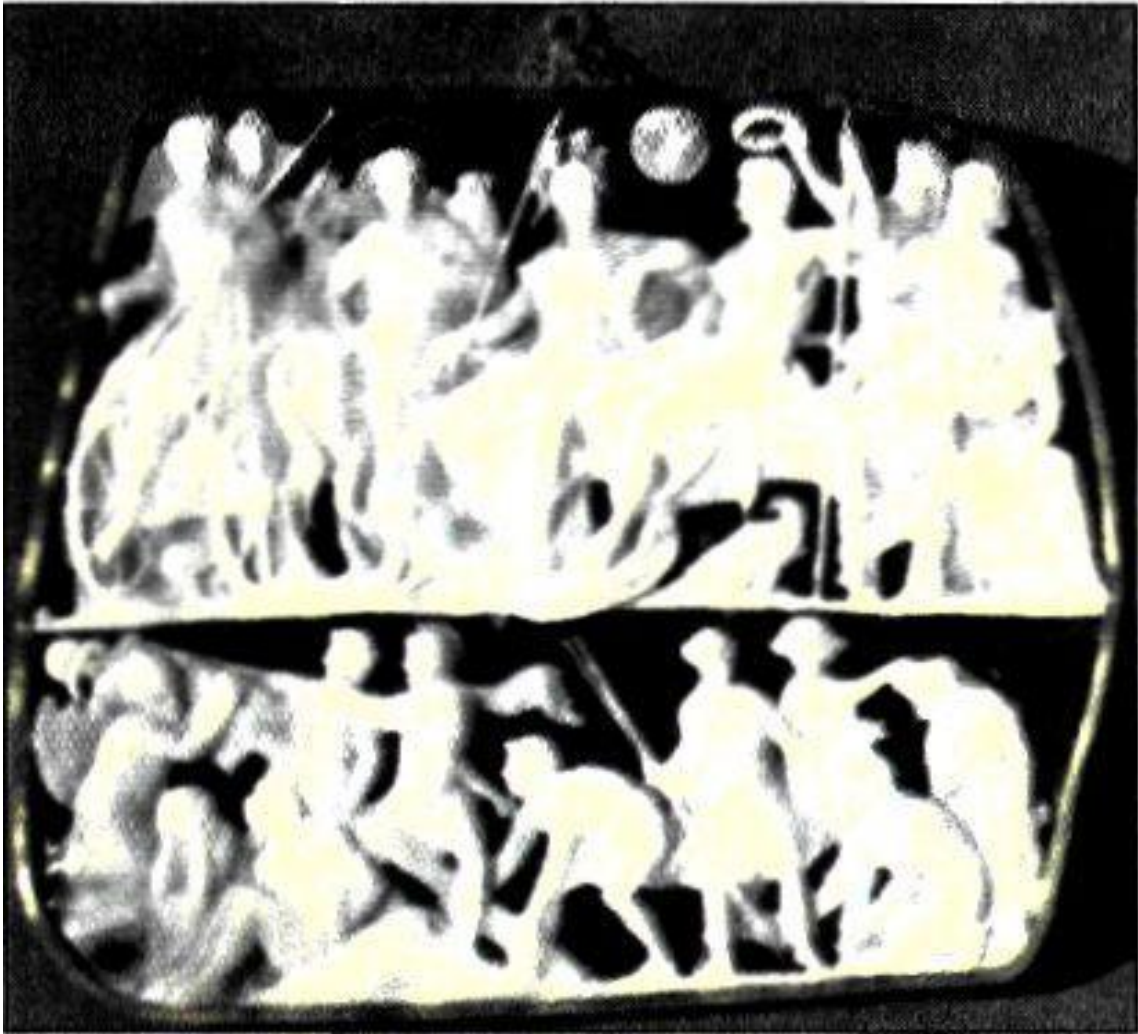
Μια σειρά από αυτοκράτορες, οι Αντωνίνοι, που κατάγονταν από περιοχές της αυτοκρατορίας εκτός της ιταλικής χερσονήσου, φρόντισαν ιδιαίτερα για την ανάπτυξη των επαρχιών. Βελτίωσαν τις συνθήκες απόδοσης της δικαιοσύνης και πήραν μέτρα για την ανακούφιση των κοινωνικά ασθενών. Την εποχή αυτή επικράτησε ειρήνη στους λαούς της Μεσογείου, παρά το γεγονός ότι δεν σταμάτησαν οι

προσαρτήσεις νέων εδαφών.

Στον κόσμο, όπου επικράτησε ο ρωμαϊκός νόμος, διαδόθηκε ο ρωμαϊκός πολιτισμός, ο οποίος, ωστόσο, δεν είναι καθαρά ρωμαϊκός αλλά, στην ουσία και στα εξωτερικά του χαρακτηριστικά, ελληνορωμαϊκός.

Ανδριάντας του Αυγούστου, γνωστός ως Αύγουστος Prima Porta. Χρονολογείται το 15 π.Χ. Συμβολίζει το ρωμαϊκό μεγαλείο και την επιβολή της ρωμαϊκής εξουσίας. (Ρώμη, Μουσείο Βατικανού)

Καμέος* του Αυγούστου (1ος αι. μ.Χ.). Ο καλλιτέχνης του μικρού αυτού κομψοτεχνήματος παρουσιάζει στο επάνω διάζωμα τη θεοποίηση του Αυγούστου και στο κάτω Ρωμαίους στρατιώτες ενώ στήνουν ένα τρόπαιο μετά από νίκη τους κατά των βαρβάρων. (Βιέννη, Μουσείο Ιστορίας και Τέχνης)

1.1 Η εποχή του Αυγούστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.)

Η ισχυροποίηση της κεντρικής εξουσίας. Μετά τη ναυμαχία στο Άκτιο, ο ρωμαϊκός κόσμος κουρασμένος πλέον από τους συνεχείς εμφύλιους πολέμους προσέβλεπε στην επικράτηση της ειρήνης και της

τάξης. Ο Οκταβιανός, άνθρωπος με πολιτική οξυδέρκεια, κατανόησε τα μηνύματα της εποχής και οργάνωσε την πολιτεία σε νέες βάσεις. Μόνο η ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας μπορούσε να φέρει την ειρήνη και την ασφάλεια στη ρωμαϊκή οικουμένη. Ωστόσο, δε θέλησε να ενοχλήσει τα δημοκρατικά αισθήματα των Ρωμαίων. Δε δέχτηκε το αξίωμα του δικτάτορα, αλλά άφησε τη σύγκλητο και το λαό να του προσφέρουν όλα τα άλλα αξιώματα, που μόνο με την ψήφο του λαού μπορούσε κάποιος να τα αποσπάσει μέχρι εκείνη τη στιγμή.

Έτσι συγκεντρώθηκαν στο πρόσωπο του τα σπουδαιότερα αξιώματα της ρωμαϊκής πολιτείας, όπως του υπάτου, του ανθυπάτου, του δημάρχου, του ιμπεράτορα, δηλαδή του ανώτατου στρατιωτικού αρχηγού, του πρώτου πολίτη του κράτους (princeps) και του "μεγίστου αρχιερέως" (pontifex maximus), δηλαδή του ανώτατου θρησκευτικού άρχοντα. Επειδή όμως δεν ήταν δυνατό να ασκεί από μόνος του όλες αυτές τις εξουσίες δημιούργησε ένα συμβουλευτικό σώμα, το συμβούλιο του αυτοκράτορα, που τον βοηθούσε στην άσκηση της εξουσίας. Απέφυγε τις αυταρχικές μεθόδους και ακολούθησε συμβιβαστική τακτική στην κατανομή της εξουσίας.

♦ Ο ίδιος διατήρησε την υψηλή εποπτεία της διοίκησης του κράτους, της εξωτερικής πολιτικής και των στρατιωτικών ζητημάτων.

♦ Ανέθεσε τη διαχείριση των επιμέρους θεμάτων σε δημόσιους άνδρες από τις τάξεις των συγκλητικών και των ιππέων. Καθόρισε αυστηρές προϋποθέσεις, βάσει των οποίων θα μπορούσε κάποιος να εισέλθει στις δύο προνομιούχες τάξεις. Τέτοιες προϋποθέσεις ήταν η ηθική ακεραιότητα, η εκπλήρωση στρατιωτικής υπηρεσίας και η μεγάλη περιουσία.

♦ Τη διοίκηση των επαρχιών τη μοιράστηκε με τη σύγκλητο. Ο ίδιος διοόριζε τους στρατιωτικούς διοικητές των παραμεθόριων επαρχιών καθώς και όλων εκείνων που παρουσίαζαν προβλήματα, ενώ η σύγκλητος διοόριζε τους ανθύπατους, που είχαν τη διοίκηση των υπολοίπων επαρχιών.

♦ Την εκτελεστική εξουσία φρόντισε να την ασκήσει μέσω διοικητικών αξιωματούχων που σταδιοδρομούσαν ως επαγγελματίες υπάλληλοι, δημιουργώντας έτσι μια αυτοκρατορική υπαλληλία.

♦ Με μια σειρά μέτρων συνέβαλε στην αναγέννηση της γεωργίας και προσπάθησε να επαναφέρει τα παλαιά αυστηρά ήθη.

♦ Τέλος, φρόντισε για τον εξωραϊσμό της Ρώμης με την κατασκευή οικοδομημάτων που λάμπρυναν ακόμα περισσότερο το έργο του.

♦ Ο Οκταβιανός συγκέντρωσε σχεδόν όλες τις εξουσίες στο πρόσωπο του. όπως συνέβαινε άλλοτε με τους βασιλείς. Όταν κάποτε προσποιήθηκε ότι ήθελε να αποχωρήσει από την εξουσία και να παραιτηθεί από τα αξιώματά του, η σύγκλητος τον παρακάλεσε να παραμείνει και τον αναγόρευσε σε **Αύγουστο**, αποδίδοντάς του έτσι τον τίτλο του σεβαστού και αναγνωρίζοντας του θεϊκές ιδιότητες¹.

1. Τιμές και αξιώματα του Οκταβιανού

Στην 6η και την 7η υπατεία μου, όταν πια είχα εξαλείψει τους εμφύλιους πολέμους - αφού με τη συγκατάθεση του δήμου μού είχε ανατεθεί η διεύθυνση όλων των κρατικών υποθέσεων - παραχώρησα τις εξουσίες μου στη Σύγκλητο και στο Ρωμαϊκό λαό. Γι' αυτό το λόγο ονομάστηκα, με συγκλητική απόφαση. Αύγουστος (σεβαστός) και η

εξώπορτα του σπιτιού μου
στολίστηκε με δάφνες ενώ από πάνω κρεμάστηκε
στεφάνι με φύλλα βαλανιδιάς, τέτοιο που απονέμεται
στους σωτήρες των πολιτών. Ακόμη, η Σύγκλητος και
ο Ρωμαϊκός λαός αφιέρωσαν στο βουλευτήριο
χρυσή ασπίδα με επιγραφή που μαρτυρεί την
ανδρεία, την επιείκεια, τη δικαιοσύνη και την
ευσέβειά μου. Στο τιμητικό αξίωμα τους ξεπέρασα
όλους, αλλά πραγματική εξουσία δεν είχα
περισσότερη από τους συνάρχοντές μου.

Την περίοδο που διοικούσα το κράτος και στη
διάρκεια της 13ης υπατείας μου η Σύγκλητος, η τάξη
των ιππέων και ολόκληρος ο ρωμαϊκός λαός μου
έδωσαν τον τίτλο του «πατέρα της πατρίδας».

Απόσπασμα από την Επιγραφή της Άγκυρας
(Monumentum Ancyranum) μετ. Λ. Τσακτσίρα,
Ιστορία Ρωμαϊκή και Βυζαντινή, εκδ. ΟΕΔΒ. σ. 66.

Με τις αλλαγές αυτές ουσιαστικά είχε καταλυθεί το
δημοκρατικό πολίτευμα, χωρίς να δημιουργηθεί η
παραμικρή αντίδραση.

**Το πολίτευμα και οι στρατιωτικές
μεταρρυθμίσεις.** Ο Αύγουστος συγκέντρωσε βαθμιαία
όλες τις εξουσίες στο πρόσωπο του εγκαθιδρύοντας
μια μορφή μοναρχικού πολιτεύματος. Αυτή η μορφή
του πολιτεύματος ονομάστηκε **Ηγεμονία (Principatus)**
από τον τίτλο του πρώτου πολίτη (princeps).

Στήριγμα του νέου μονάρχη αποδείχτηκε ο ίδιος ο
στρατός, ο οποίος σε παλαιότερες εποχές είχε
εμπλακεί σε εμφύλιες συγκρούσεις. Ο Αύγουστος είχε
συναίσθηση του ρόλου του, ως φύλακα των συνόρων,
ωστόσο προέβλεπε ότι ο πρώτος πολίτης και ο
αυτοκρατορικός θεσμός είχαν την ανάγκη της

στρατιωτικής προστασίας. Για το λόγο αυτό φρόντισε ώστε το μεγαλύτερο μέρος του στρατού να εγκατασταθεί στα πιο επικίνδυνα σύνορα, όπως στον Ευφράτη, το Δούναβη, το Ρήνο, σε μόνιμες στρατιωτικές βάσεις. Στη Ρώμη, όπου ήταν η έδρα της εξουσίας, διατήρησε εννέα στρατιωτικές μονάδες, που αριθμούσαν χίλιους στρατιώτες η καθεμιά. Αυτές αποτελούσαν την προσωπική φρουρά του πραιτωρίου, όπου ήταν παλαιότερα η έδρα του στρατηγού. Οι πραιτωριανοί ήταν πιστοί στον αυτοκράτορα, σταδιακά όμως απέκτησαν μεγάλη δύναμη και έγιναν επικίνδυνοι για το κράτος, αφού είχαν τη δυνατότητα να ανεβάζουν και να κατεβάζουν αυτοκράτορες σύμφωνα με τις επιθυμίες τους.

Ο στρατός την εποχή του Αυγούστου παρέμεινε πιστός στα καθήκοντά του. Η αριθμητική του δύναμη, ωστόσο, μόλις που επαρκούσε για τη φύλαξη των συνόρων, μήκους περίπου τεσσάρων χιλιάδων χιλιομέτρων.

Το νέο πολιτειακό καθεστώς που διαμόρφωσε ο Αύγουστος έδινε το δικαίωμα στον πρώτο πολίτη (princeps) να δρα ως βασιλιάς. Εντούτοις, εμπλέκονταν και άλλες δυνάμεις στην άσκηση της εξουσίας, όπως η σύγκλητος ή ο στρατός. Πολλές φορές παρενέβαιναν δραστικά στη διοίκηση της αυτοκρατορίας, όταν ο αυτοκράτορας δε διακρινόταν για τις ικανότητές του.

Το πολίτευμα του Principatus ήταν ουσιαστικά μια δυαρχία εξουσιών με παράγοντες λειτουργίας τον πρώτο πολίτη και τη σύγκλητο. Οι αρμοδιότητες όμως των δύο αυτών πολιτειακών παραγόντων δεν ήταν με σαφήνεια καθορισμένες, γεγονός που δημιουργούσε προστριβές.

Το θέμα εξάλλου της διαδοχής δεν ήταν θεσμοθετημένο. Η κληρονομική διαδοχή ήταν αντίθετη

με τη δημοκρατική παράδοση, σύμφωνα με την οποία οι εξουσίες αποκτούνταν με την ψήφο του λαού. Στην αρχή από σεβασμό στο πρόσωπο του αυτοκράτορα ο διάδοχος οριζόταν από τον ίδιο, ενόσω ζούσε, ή ήταν κάποιος από τους συγγενείς του, όταν πέθαινε. Ο ρόλος της συγκλήτου ήταν και εδώ καθοριστικός. Η επικύρωση της εκλογής του αυτοκράτορα από τη σύγκλητο ήταν απαραίτητη.

Γίνεται φανερό ότι ο αυτοκρατορικός θεσμός στο ρωμαϊκό κράτος διέφερε από τον αντίστοιχο θεσμό των ελληνιστικών μοναρχιών και πολύ περισσότερο από εκείνο των Ανατολικών λαών.

Η επέκταση των συνόρων. Ο Αύγουστος ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την εσωτερική οργάνωση της αυτοκρατορίας. Αντίθετα, λιγότερο ενδιαφέρον έδειξε για την κατάκτηση νέων περιοχών, αν και ο ίδιος συνέβαλε στην επέκταση των συνόρων. Η αυτοκρατορία την εποχή του Αυγούστου είχε σύνορα προς νότο τη Σαχάρα, προς βορρά το Δούναβη και το Ρήνο, δυτικά τον Ατλαντικό ωκεανό και ανατολικά τον Ευφράτη ποταμό.

Από τις πρώτες περιοχές που ο Αύγουστος προσάρτησε στο ρωμαϊκό κράτος ήταν η Αίγυπτος. Την κατέλαβε, αφού συνέτριψε τον Αντώνιο στο Άκτιο. Με προσωπικές εκστρατείες υπέταξε πολεμικούς λαούς στην περιοχή των Άλπεων και ολοκλήρωσε την κατάκτηση της Ισπανίας, επεκτείνοντας τα δυτικά όρια του κράτους μέχρι τον Ατλαντικό.

Προς βορρά κατέλαβε εδάφη που αντιστοιχούν στις σημερινές περιοχές της Β. Βουλγαρίας, της Αυστρίας μέχρι και τη Ν. Γερμανία. Σύνορα του κράτους έγιναν τότε ο Δούναβης και ο Ρήνος. Για μικρό διάστημα επεκτάθηκαν οι κατακτήσεις μέχρι τον Έλβα ποταμό· οι επαναστάσεις όμως και η αντίσταση των γερμανικών

φυλών οδήγησαν τον Οκταβιανό στην απόφαση να ορίσει ως σύνορο το Ρήνο2.

2. Η αντίδραση του Αυγούστου από την ήττα του ρωμαϊκού στρατού

Υπέστη δύο σοβαρές και ταπεινωτικές ήττες, και τις δύο στη Γερμανία. Όταν του αναγγέλθηκε η είδηση, έδωσε διαταγή να λειτουργήσουν στην πόλη νυχτερινές φρουρές, και τούτο για να μην αρχίσουν τυχόν ταραχές, ενώ παράλληλα επιμήκυνε τη θητεία των στρατιωτικών διοικητών των επαρχιών, αποβλέποντας στο να συγκρατήσει τους συμμάχους με ανθρώπους διοικητικά έμπειρους, οι οποίοι είχαν κιόλας κάποια γνωριμία και φιλική επαφή μαζί τους. Υποσχέθηκε επίσης, αν η κατάσταση του ρωμαϊκού κράτους μεταβάλλονταν προς το καλύτερο να αφιερώσει τους Μεγάλους Αγώνες στον Άριστο και Μέγιστο Δία, πράγμα που είχε γίνει στον κιμβρικό και στον μαρσικό πόλεμο. Λένε ακόμα ότι ήταν τόσο πολύ στενοχωρημένος, ώστε για πολλούς μήνες δεν έκοψε ούτε τα γένια ούτε τα μαλλιά του, και πολλές φορές χτυπούσε το κεφάλι του στις πόρτες ουρλιάζοντας: «Κοϊντίλιε Βάρε, δώσε μου πίσω τις λεγεώνες μου!». Και διατήρησε κάθε χρόνο την ημέρα εκείνη ως ημέρα πένθους και θρήνου.

Σουητώνιος, Ο αποθεωμένος Αύγουστος, ΧΧΙΙΙ. μετ.
Ν. Πετρόχειλος, ΜΙΕΤ.

Η εξωτερική πολιτική του Αυγούστου συνοδεύτηκε από ένα σχέδιο εκρωμαϊσμού των κατακτημένων περιοχών. Σε πολλές απομακρυσμένες περιοχές ιδρύθηκαν αποικίες και εγκαταστάθηκαν παλαίμαχοι,

που λειτούργησαν ως παράγοντας διάδοσης του ρωμαϊκού πολιτισμού και αφομοιωτικής ένταξης των γηγενών πληθυσμών στη ρωμαϊκή οικουμένη.

Ο πολιτισμός την εποχή του Αυγούστου. Ο Αύγουστος προσπάθησε να επαναφέρει τους Ρωμαίους στα παλαιά ήθη. Οι μεγάλες ιδέες και οι παλαιοί μύθοι επιστρατεύτηκαν για να υπηρετήσουν το κράτος. Έγινε προσπάθεια αναζωπύρωσης αρχαίων λατρειών, επαναφοράς ξεχασμένων αγροτικών θεοτήτων, με σκοπό να βρουν στοιχεία συνοχής οι Ρωμαίοι μέσα από την παράδοσή τους.

Ωστόσο, επειδή η προσπάθεια αυτή φαίνεται ότι δεν απέδιδε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, ο Αύγουστος θέλησε να ενώσει όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας κάτω από τη λατρεία της κρατικής εξουσίας. Από την εποχή αυτή αρχίζει η λατρεία της θεάς Ρώμης και του Αυγούστου. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτών των λατρειών ήταν ένας μικρός κυκλικός ναός που κατασκευάστηκε πάνω στην Ακρόπολη της Αθήνας μπροστά από την ανατολική πλευρά του Παρθενώνα.

Η σύγκλητος, όταν πέθανε ο Αύγουστος, προχώρησε στη θεοποίησή του. Έτσι, μετά απ' αυτόν η θεοποίηση των αυτοκρατόρων καθιερώθηκε ως θεσμός, με εξαίρεση μόνο εκείνους τους αυτοκράτορες που είχαν υποστεί την καταδίκη της μνήμης (*damnatio memoriae*).

Την περίοδο αυτή, δηλαδή από το θάνατο του Σύλλα και μέχρι το θάνατο του Αυγούστου, οι Ρωμαίοι δέχθηκαν την ελληνική επίδραση και δημιούργησαν τα πρώτα λαμπρά τους έργα στα γράμματα και τις τέχνες. Η περίοδος αυτή (80 π.Χ.-14 μ.Χ.) της πνευματικής

ανάπτυξης έχει χαρακτηριστεί «χρυσός αιώνας του Αυγούστου».

Πριν από τον Αύγουστο, την εποχή των εμφυλίων πολέμων, διακρίθηκαν στην ιστοριογραφία ο Σαλλούστιος και ο Ιούλιος Καίσαρας, στην ποίηση ο Κάτουλλος και ο Λουκρήτιος και περισσότερο απ' όλους με τη συγγραφή ρητορικών λόγων, φιλοσοφικών πραγματειών και επιστολών ο μεγαλύτερος Ρωμαίος ρήτορας, ο Κικέρωνας.

Στους χρόνους της διακυβέρνησης της αυτοκρατορίας από τον Αύγουστο η λογοτεχνία τίθεται στην υπηρεσία του κρατικού μεγαλείου. Τότε γράφτηκαν τα μεγαλύτερα έργα της λατινικής λογοτεχνίας. Ο Βιργίλιος συνθέτει, μιμούμενος τον Όμηρο, ένα μεγάλο ποιητικό έργο, την «Αινειάδα». Σε αυτό αναφέρεται στον Αινεία, το γενάρχη των Ρωμαίων και της Ιουλίας γενεάς, από την οποία κατάγεται ο Αύγουστος³.

3. Η λογοτεχνία στην υπηρεσία του αυτοκρατορικού μεγαλείου: η ιδεολογία της Ρωμαϊκής Οικουμένης

(Στο απόσπασμα που ακολουθεί, ο Αγχίσης, πατέρας του Αινεία, από τον Κάτω Κόσμο προφητεύει στο γιο του το μέλλον των Ρωμαίων).
Τεχνίτες με δεξιοτεχνία μεγάλη θα
δώσουν ζωή στο χαλκό,
άλλοι θα φτιάξουν ζωντανές μορφές
από μάρμαρο, πιστεύω,
θα σκεφτούν για την προέλευση του
κόσμου,
θα καταγράψουν την κίνηση του ουρανού

και την πορεία των άστρων.
Αλλά εσύ, Ρωμαίε, να θυμάσαι ότι θα
κυβερνάς τους λαούς,
θα βάλεις τα θεμέλια της ειρήνης,
για τους ηττημένους θα φανείς μεγαλόψυχος
αλλά για τους υπερόπτες εκδικητής,
αυτές θα είναι οι δικές σου ασχολίες.

Βιργίλιος, Αινειάδα, VI, 847-852.

Ο Βιργίλιος συνέθεσε και άλλα δύο σημαντικά έργα, τα «Βουκολικά» και τα «Γεωργικά».

Ο Οράτιος, μεγάλος λυρικός ποιητής, με τα ποιήματά του υμνεί το έργο του Αυγούστου. Άλλοι σπουδαίοι ποιητές της ίδιας εποχής ήταν ο Οβίδιος, ο Τίβουλλος και ο Προπέρτιος.

Στον πεζό λόγο διακρίθηκε ο Τίτος Λίβιος, ο οποίος στην ιστοριογραφία του αναφέρεται στην ανοδική πορεία της Ρώμης από την ίδρυσή της μέχρι και την εποχή του Αυγούστου.

Την εποχή του Αυγούστου καλλιεργήθηκαν και οι τέχνες. Οι Ρωμαίοι διακρίθηκαν κυρίως στην αρχιτεκτονική. Τα πρότυπα βέβαια των κτισμάτων τα υιοθέτησαν από τους Έλληνες, από τους οποίους παρέλαβαν τους κίονες, τα χαρακτηριστικά των ρυθμών - δωρικού, ιωνικού, κορινθιακού - και την αετωματική επίστεψη. Οι ίδιοι χρησιμοποίησαν τα τόξα και το θόλο για τη στήριξη και τη στέγαση των οικοδομημάτων τους. Η γλυπτική και η ζωγραφική καλλιεργήθηκαν ιδιαίτερα από Έλληνες καλλιτέχνες που εργάζονταν στη Ρώμη και σ' άλλες μεγάλες πόλεις της Ιταλίας.

Ο ίδιος ο Αύγουστος φρόντισε για τον εξωραϊσμό της Ρώμης με την οικοδόμηση λαμπρών μνημείων, όπως ήταν η αγορά, το Πάνθεον - κολοσσιαίος ναός

κυκλικού σχήματος - αμφιθέατρα, μεγάλες θέρμες,* ο βωμός της Ειρήνης και άλλα.

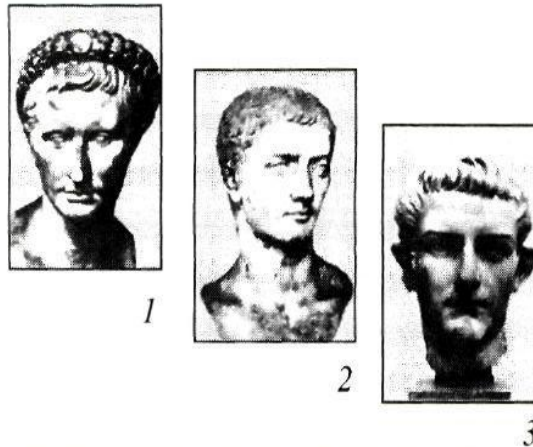

Καμέος* με πορτρέτο του Αυγούστου (1ος αι. π.Χ. / 1ος αι. μ.Χ.). Ο πρώτος πολίτης (Princers) παρουσιάζεται ως Δίας. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

Ψηφιδωτό από τη Β. Αφρική (4ος αι. μ.Χ.). Παρουσιάζει το Βιργίλιο να κάθεται ανάμεσα σε δυο Μούσες. Ο Βιργίλιος, ο μεγαλύτερος Ρωμαίος ποιητής, με το έργο του υπηρέτησε τον αυτοκρατορικό θεσμό. (Πόλη της Τύνιδας, Μουσείο Bardo)

1.2 Οι διάδοχοι του Αυγούστου (14-193 μ.Χ.)

Αύγουστος¹ 27π.Χ-14 μ.Χ.

Τιβέριος² 14-37 μ.Χ.

Καλιγούλας³ 37-41 μ.Χ.

Κλαύδιος⁴ 41-54 μ.Χ.

Νέρων⁵ 54-68 μ.Χ.

Γάλβας 68-69 μ.Χ.

Όθων 69 μ.Χ.

Βιτέλλιος 69 μ.Χ.

Βεσπασιανός 69-79 μ.Χ.

Τίτος 79-81 μ.Χ.

Δομιτιανός⁶ 81-96 μ.Χ.

Νέρβας 96-98 μ.Χ.

Τραϊανός⁷ 98-117 μ.Χ.

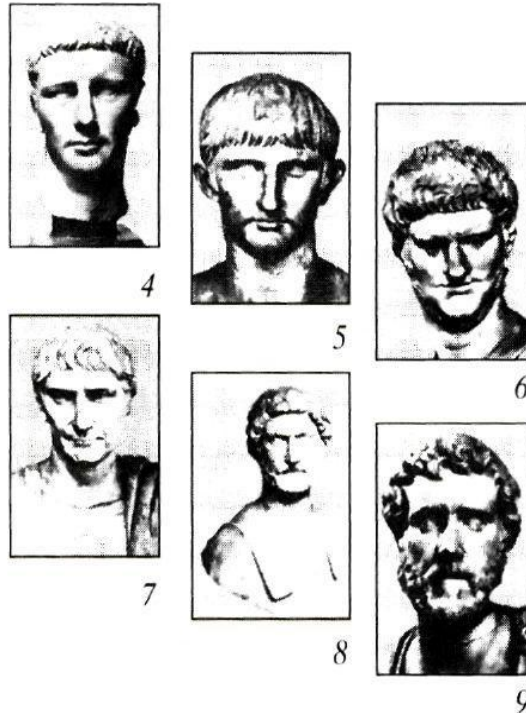
Αδριανός⁸ 117-138 μ.Χ.

Αντωνίνος Ευσεβής⁹ 138-161 μ.Χ.

Λουκιος Βήρος 161-169 μ.Χ.

Μάρκος Αυρήλιος 161-180 μ.Χ.

Κόμμοδος 180-192 μ.Χ.

Οι διάδοχοι του Αυγούστου

Το ρωμαϊκό κράτος από το θάνατο του Αυγούστου (14 μ.Χ.) μέχρι τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ. κυβέρνησαν τρεις δυναστείες αυτοκρατόρων. Τα κριτήρια με τα οποία τις διακρίνουμε είναι: οι συγγενικοί δεσμοί μεταξύ των αυτοκρατόρων και η περιοχή της καταγωγής τους.

- ♦ Οι αυτοκράτορες της πρώτης δυναστείας, της ονομαζόμενης **Ιουλιο-κλαυδιανής** (14-68 μ.Χ.), συνδέονται με δεσμούς αίματος ή μέσω υιοθεσίας με τον Αύγουστο και κατάγονται από τη Ρώμη.
- ♦ Της δεύτερης, της δυναστείας των **Φλαβίων** (69-96 μ.Χ.), ο ιδρυτής της Βεσπασιανός και οι διάδοχοι του κατάγονται από ιταλικές πόλεις, γι' αυτό και ονομάζονται «αστοί».
- ♦ Της τρίτης, της δυναστείας των **Αντωνίνων** (96-192 μ.Χ.), οι αυτοκράτορες προέρχονται από τις επαρχίες και συμβάλλουν ιδιαίτερα στην ανάπτυξή τους. Το

ρωμαϊκό κράτος οδηγείται τότε στο ανώτατο σημείο της ακμής του.

Η διοίκηση και το δίκαιο. Τον τρόπο διοίκησης που εγκαινίασε ο Οκταβιανός, τον εφάρμοσαν και οι υπόλοιποι αυτοκράτορες μέχρι τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ. με μεγαλύτερο συγκεντρωτισμό. Οι αντιπολιτευτικές τάσεις που εκδήλωσε η σύγκλητος γρήγορα εξασθένησαν μπροστά στην ισχυρή διοίκηση των πρώτων αυτοκρατόρων μετά τον Οκταβιανό.

Ωστόσο, ο πρωταγωνιστικός ρόλος της Ρώμης στο διοικητικό τομέα έναντι των κατακτημένων περιοχών προοδευτικά μειώθηκε. Σ' αυτό συνέβαλε πρώτον η μεταβολή στη σύνθεση της συγκλήτου με την είσοδο αξιωματούχων από τις επαρχίες και δεύτερον η παραχώρηση του δικαιώματος του Ρωμαίου πολίτη σε πολλούς από τους κατοίκους επαρχιακών πόλεων.

Προς αυτή την κατεύθυνση λειτούργησαν επίσης οι **επαρχιώτες αυτοκράτορες** και ο στρατός.

Η ρωμαϊκή διοίκηση στις επαρχίες έγινε αποδεκτή από τους γηγενείς πληθυσμούς. Σ' αυτό συνέβαλε η ίδρυση αποικιών και η εγκατάσταση Ρωμαίων στρατιωτών σε περιοχές που βρίσκονταν σε ημιβάρβαρη κατάσταση. Πολλές από τις ρωμαϊκές αποικίες αλλά και τα ρωμαϊκά στρατόπεδα εξελίχθηκαν σε πολυάνθρωπα κέντρα με την εγκατάσταση γηγενών που είχαν αποκτήσει το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη. Οι αυτοκράτορες είχαν παραχωρήσει σε μεγάλο αριθμό κατοίκων των επαρχιών το δικαίωμα αυτό. Η απόκτηση του δικαιώματος θα γενικευθεί αργότερα, στις αρχές του 3ου αι. μ.Χ. με το **διάταγμα τον Καρακάλλα (212 μ.Χ.)**, οπότε όλοι οι ελεύθεροι κάτοικοι της αυτοκρατορίας θα αναγνωριστούν ως Ρωμαίοι πολίτες.

Με εξαίρεση τις περιοχές που είχε διαδοθεί ο

ελληνικός πολιτισμός κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους, στις υπόλοιπες κτήσεις της αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στη Δύση οι κάτοικοι επηρεάστηκαν από το ρωμαϊκό πολιτισμό και εκλατινίστηκαν.

Το ρωμαϊκό κράτος, ιδιαίτερα κατά το 2ο αι. μ.Χ., δημιούργησε συνθήκες άνεσης και ευημερίας σε μεγάλο μέρος των υπηκόων του. Αυτό οφείλεται στην οργάνωση της αυτοκρατορίας, στο ισχυρό αμυντικό της σύστημα και στο διευρυμένο οδικό δίκτυο, που διευκόλυνε τη μετακίνηση του στρατού και τη μεταφορά αγαθών⁴.

4. Ένα μεγάλο έργο του Τραϊανού: η γέφυρα του Δούναβη

Ο Τραϊανός κατασκεύασε στο Δούναβη μια λίθινη γέφυρα, για την οποία δεν γνωρίζω πώς μπορώ να εκφράσω το θαυμασμό μου. (Ο ίδιος) και άλλα σημαντικά έργα έχει κάνει αλλά αυτό τα ξεπερνάει όλα. Έχει είκοσι βάσεις οικοδομημένες από τετράγωνες πέτρες, η καθεμία από τις οποίες είναι ψηλή εκατόν πενήντα πόδια εκτός από τα θεμέλια και πλατιά εξήντα πόδια. Απέχουν μεταξύ τους εκατόν εβδομήντα πόδια και ενώνονται με αψίδες.

Πώς είναι δυνατό να μην εντυπωσιαστεί κανείς από τα τεράστια ποσά που δαπανήθηκαν; Πώς να μη θαυμάσει τον τρόπο με τον οποίο οικοδομήθηκε το καθετί μέσα στο βαθύ ποτάμι, στο ταραγμένο ρέμα και το γεμάτο λάσπη βυθό;

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή ιστορία, επιτ. LXIII, 13.

Οι Ρωμαίοι με τις κατακτήσεις τους κράτησαν ορισμένους λαούς έξω από τα σύνορα και παράλληλα σταμάτησαν τους πολέμους. Οι συγκρούσεις μεταξύ

μονάδων του ρωμαϊκού στρατού για την επικράτηση κάποιου αυτοκράτορα περιορίστηκαν κυρίως στην ιταλική χερσόνησο, γεγονός που δεν ταραξε την ησυχία των επαρχιών.

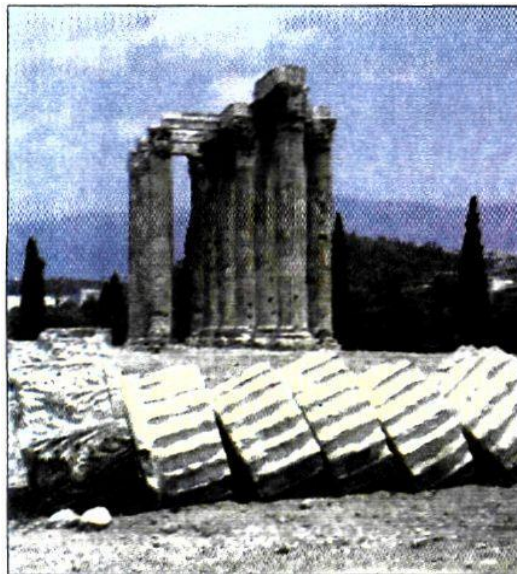
Έτσι στη ρωμαϊκή οικουμένη επικράτησε ειρήνη (Pax Romana) και για μεγάλο χρονικό διάστημα ευνομία. Η μεγαλύτερη προσφορά του ρωμαϊκού πνεύματος στους υπηκόους του και στη συνέχεια σ' όλο τον πολιτισμένο κόσμο ήταν η νομοθεσία, το ρωμαϊκό δίκαιο.

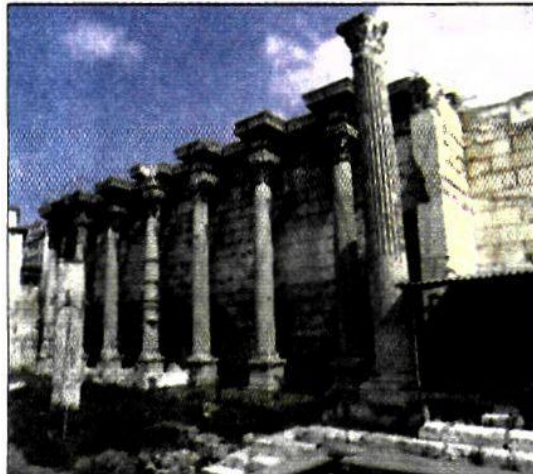
Ο Βωμός της Ειρήνης (Ara Pacis Augustae). Κατασκευάστηκε την εποχή του Αυγούστου στη Ρώμη (13-9 π.Χ.) και είναι το πιο χαρακτηριστικό μνημείο της εποχής. Συμβολίζει την εξασφάλιση της ειρήνης που συνδέεται με την αυτοκρατορική εξουσία.

Η νομοθεσία (Δωδεκάδελτος) στην αρχή ήταν ατελής και προορισμένη μόνο για την πόλη-κράτος της Ρώμης· σταδιακά όμως συμπληρώθηκε και επεκτάθηκε, για να καλύψει τις ανάγκες των κατακτημένων λαών. Στη διαμόρφωση του σημαντικού αυτού έργου οι Ρωμαίοι έλαβαν υπόψη τους τα ήθη και τις συνήθειες των υπηκόων τους καθώς και τις φιλοσοφικές ιδέες των Ελλήνων. Αργότερα η ρωμαϊκή νομολογία θα επηρεαστεί και από τη χριστιανική ηθική.

Η Δωδεκάδελτος συμπληρώθηκε και σε πολλά σημεία τροποποιήθηκε στην πορεία από συγκλητικά ψηφίσματα, διατάγματα πραιτώνρων και αποφάσεις αυτοκρατόρων. Το ρωμαϊκό δίκαιο έγινε πολύπλοκο και για την ερμηνεία του ήταν απαραίτητοι ειδικοί πνευματικοί άνθρωποι, που ονομάζονταν νομοδιδάσκαλοι. Τέτοιοι νομομαθείς υπήρχαν ήδη από την περίοδο της δημοκρατίας. Οι πιο γνωστοί δραστηριοποιήθηκαν στην εποχή των Αντωνίνων, όπως ήταν ο Σάλβιος Ιουλιανός και ο Γάιος, ενώ άλλοι αργότερα, τον 4ο αι. μ.Χ.

Ο ναός του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα. Αποπερατώθηκε με τη συμβολή τον αυτοκράτορα Αδριανού.

Η Βιβλιοθήκη τον Αδριανού στην Αθήνα. Ο αυτοκράτορας Αδριανός (117-138μ.Χ.) φρόντισε ιδιαίτερα για την πολιτιστική ανάπτυξη των επαρχιών του Ρωμαϊκού κράτους. Πολλά κοινωφελή έργα κατασκευάστηκαν στην Αθήνα και σε άλλες ελληνικές πόλεις από τον ίδιο.

Η οικονομία και η κοινωνία. Η επικράτηση της ειρήνης, η καταστολή της πειρατείας, η ανάπτυξη οδικού δικτύου, η ασφαλής μετακίνηση ανθρώπων και αγαθών και κυρίως η συνετή δημοσιονομική πολιτική* των Αντωνίνων είχαν ως αποτέλεσμα την οικονομική ευημερία των κατοίκων της αυτοκρατορίας. Τέτοια οικονομική ανάπτυξη ποτέ άλλοτε δε γνώρισε ο αρχαίος κόσμος. Οι γεωργοί επιδόθηκαν απερίσπαστοι στην καλλιέργεια των πεδινών εκτάσεων της αυτοκρατορίας. Η Αίγυπτος τροφοδοτούσε με σιτάρι την Ιταλία, ενώ από την Ιταλία εξάγονταν σε μεγάλες ποσότητες κρασί και λάδι. Κοσμήματα, κεραμικά σκεύη, γυαλικά και υφάσματα μετακινούνταν από τα λιμάνια της Ανατολής, ενώ πρώτες ύλες, κυρίως μέταλλα, προέρχονταν από τα μεταλλεία της Ισπανίας, της

Βρετανίας και της Δακίας (σημ. Ρουμανία). Μεγάλα εμπορικά λιμάνια, όπως η Αλεξάνδρεια, η Όστια (ήταν το λιμάνι της Ρώμης), η Έφεσος, η Ρόδος και άλλα, διευκόλυναν την οικονομική ανάπτυξη του ρωμαϊκού κόσμου. Στην εμπορική άνθηση, εξάλλου, συνέβαλε και η σταθερή αξία του ρωμαϊκού νομίσματος.

Παράλληλα, ανάπτυξη γνώρισε η βιοτεχνική παραγωγή λόγω των μεγάλων βιοτεχνικών εργαστηρίων που λειτουργούσαν στις μεγαλουπόλεις της Ιταλίας και των επαρχιών.

Θησαυρός χρυσών ρωμαϊκών νομισμάτων (1ος αι. μ.Χ.). Βρέθηκε στο Bredgar του Kent και προέρχεται πιθανώς από Ρωμαίο αξιωματούχο που συμμετείχε σε εκστρατεία στη Βρετανία (43 μ.Χ.). Η κατάληψη της Βρετανίας ολοκληρώθηκε στα τέλη του 1ου αι. μ.Χ. Το ενδιαφέρον των Ρωμαίων για την περιοχή ήταν μεγάλο εξαιτίας των μεταλλείων της.

Πρόβλημα, ωστόσο, της ρωμαϊκής οικονομίας ήταν η ανισομερής οικονομική ανάπτυξη των περιοχών της αυτοκρατορίας. Η μεγάλη ανάπτυξη της γαιοκτησίας στην Ιταλία, για παράδειγμα, συνέβαλε ώστε μεγάλες ιδιωτικές εκτάσεις να μείνουν ακαλλιέργητες. Στην Ελλάδα ο πληθυσμός μειώθηκε και η γεωργική παραγωγή αντιμετώπισε δυσχέρειες λόγω της εγκατάλειψης της υπαίθρου⁵.

5. Η εγκατάλειψη του ελληνικού χώρου από τους πρώτους χρόνους της ρωμαϊκής κατάκτησης

Την εποχή μας (2ος αι. π.Χ.) επικρατεί σ' όλη την Ελλάδα απαιδία και ολιγανθρωπία. Αυτά ήταν τα αίτια για να ερημωθούν οι πόλεις αφενός και αφετέρου να ελαττωθεί η παραγωγή στην ύπαιθρο, παρόλο που δε δοκιμαστήκαμε μόνο ούτε από συνεχείς πολέμους ούτε από ασθένειες... Οι άνθρωποι αποφεύγουν το γάμο από αλαζονεία, από φιλαργυρία και οκνηρία ή όσες φορές παντρεύονται αποφεύγουν να ανατρέφουν τα παιδιά που γεννιούνται, εκτός από ένα ή το πολύ δύο, για να τους αφήσουν μεγάλη περιουσία και για να μη δυσκολευτούν οι ίδιοι να τα μεγαλώσουν. Αυτή είναι όλη η αιτία των συμφορών μας, γιατί αν ο πόλεμος αρπάξει το ένα παιδί και η αρρώστια το άλλο, φανερό είναι ότι η οικογένεια μένει χωρίς κληρονόμους και η πόλη αποδυναμώνεται εξαιτίας της έλλειψης κατοίκων.

Πολύβιος. ΛΣΤ', 17, 5-8.

Αντίθετα, περιοχές της κεντρικής και της Δ. Ευρώπης αναπτύχθηκαν εξαιτίας των πλούσιων κοιτασμάτων τους και της δημιουργίας βιοτεχνικών εργαστηρίων.

Η κοινωνία, μέσα στο πλαίσιο της γενικής ευημερίας, γνώρισε καλύτερες ημέρες. Ουσιαστικά όμως δε μεταβλήθηκε σε ό,τι αφορά τις δομές της. Είναι προφανές ότι το 2ο αι. μ.Χ. η ρωμαϊκή κοινωνία είχε αποκτήσει ευελιξία και κινητικότητα, εφόσον δινόταν η ευκαιρία για πλουτισμό και για κοινωνική άνοδο. Δεν υπήρχαν στεγανά μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Στους φτωχούς κατοίκους των πόλεων δημιουργούνταν προϋποθέσεις για βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης. Κάτι ανάλογο παρατηρείται στις παλαιές προνομιούχες τάξεις των συγκλητικών και των ιππέων, των οποίων τα μέλη πλέον μπορεί να προέρχονταν από οικογένειες μικρών βιοτεχνών που πλούτισαν.

♦ **Προνομιούχο κατηγορία αποτελούσαν οι πλούσιοι, οι οποίοι νέμονταν και την εξουσία.**

♦ Σε άσχημη οικονομική κατάσταση βρέθηκαν οι μικροί καλλιεργητές και οι μικροτεχνίτες. Απ' αυτούς οι πρώτοι δεν είχαν περιθώρια οικονομικής και κοινωνικής ανέλιξης.

♦ Οι δούλοι μειώθηκαν σε αριθμό λόγω της ειρήνης. Αντιμετωπίζονταν, εξάλλου, ηπιότερα από τους κυρίους τους λόγω ορισμένων προστατευτικών μέτρων. Αρκετοί απελευθερώθηκαν. Η πλειοψηφία των δούλων, ωστόσο, εξακολούθησε να ζει σε άθλιες συνθήκες στα ορυχεία, στα μεγάλα εργαστήρια και τις μεγάλες ιδιοκτησίες.

1.3 Ο Ελληνισμός και η Ρώμη

Η ειρήνη, η οικονομική άνοδος και η ευνομία λειτούργησαν ως παράγοντες συνοχής μεταξύ των λαών της αυτοκρατορίας. Μέσα στη ρωμαϊκή οικουμένη κυκλοφορούσαν ελεύθερα οι άνθρωποι, διαδίδονταν οι ιδέες, οι συνήθειες, οι τεχνοτροπίες. Οι εθνικοί πολιτισμοί συγχωνεύτηκαν και δημιουργήθηκε πολιτισμική ενότητα μεταξύ των λαών της αυτοκρατορίας. Ο οικουμενικός πολιτισμός που προέκυψε ήταν τόσο στην ουσία όσο και στα εξωτερικά του χαρακτηριστικά ελληνορωμαϊκός. Όργανο για τη διάδοση αυτού του πολιτισμού στη Δύση έγινε η λατινική γλώσσα, ενώ στην Ανατολή, στο χώρο εξάπλωσης του ελληνιστικού κόσμου, εξακολούθησε να είναι η ελληνική.

Η πνευματική αναγέννηση των αυτοκρατορικών χρόνων οφείλεται σε Έλληνες λόγιους που ανανέωσαν τη σκέψη των αρχαίων κλασικών αλλά και σε φιλέλληνες αυτοκράτορες, όπως ο Αδριανός, ο Μάρκος Αυρήλιος κ.ά., οι οποίοι συνέβαλαν στην ίδρυση σχολών νομικής και ρητορικής σε πόλεις της Ανατολής. Στις σχολές αυτές δίδαξαν πνευματικοί άνθρωποι, γνωστοί ως σοφιστές, οι οποίοι αμείβονταν από έσοδα του ρωμαϊκού κράτους ή των ίδιων των πόλεων. Η κίνηση αυτή, που προέβαλλε ως συνείδηση της πνευματικής υπεροχής των Ελλήνων απέναντι στην πολιτική επικράτηση της Ρώμης, ονομάστηκε **Δεύτερη Σοφιστική**. Οι εκπρόσωποι της ήταν συγχρόνως δάσκαλοι, ρήτορες και φιλόσοφοι. Μιμήθηκαν το ύφος των κλασικών συγγραφέων και συνέγραψαν κυρίως ρητορικούς λόγους που δεν είχαν άμεση σχέση με την πολιτική, εξυπηρετούσαν όμως την επίλυση προβλημάτων της καθημερινής ζωής. Εκπρόσωποι της

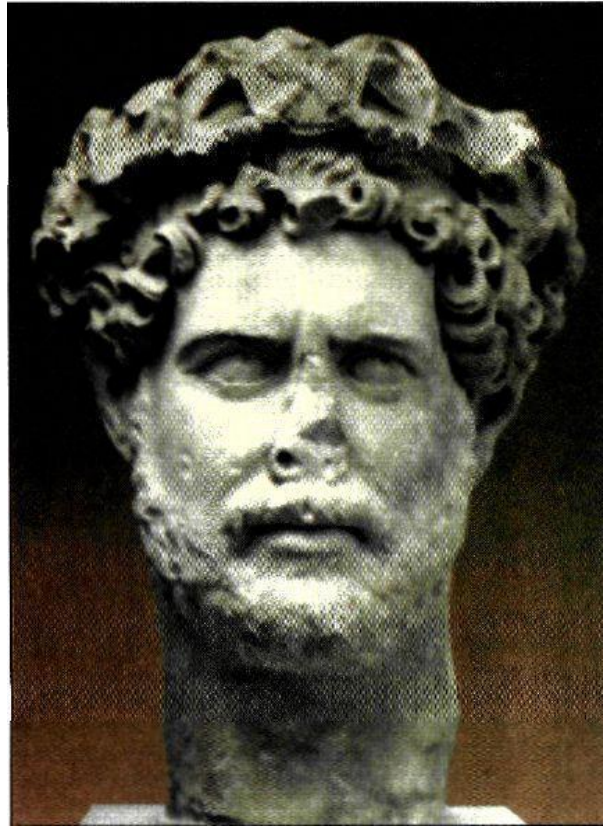
Δεύτερης Σοφιστικής ήταν ο Δίων ο Χρυσόστομος, ο Λουκιανός, ο Ηρώδης ο Αττικός και άλλοι.

Σπουδαίος συγγραφέας αυτής της εποχής, με φιλοσοφική σκέψη, επηρεασμένη από το πλατωνικό έργο, ήταν ο Πλούταρχος, γνωστός για τους «Βίους» του και τα «Ηθικά». Στο πρώτο έργο περιελάμβανε τις βιογραφίες σπουδαίων προσώπων Ελλήνων και Ρωμαίων σε ζεύγη παράλληλα, στο δεύτερο φιλοσοφικές πραγματείες.

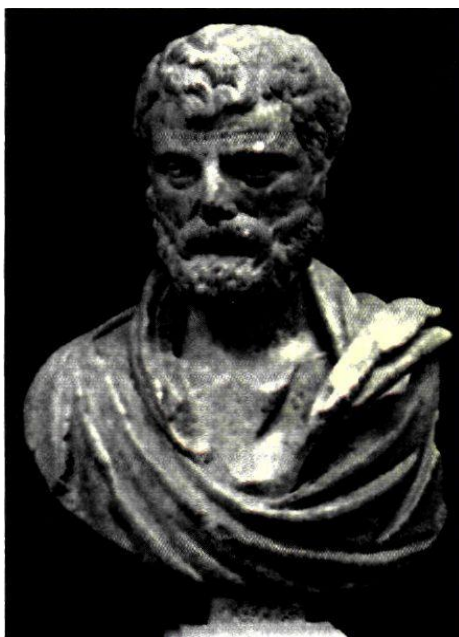
Η ιστοριογραφία των αυτοκρατορικών χρόνων μιμήθηκε κλασικά πρότυπα. Σπουδαίοι ιστορικοί αυτής της εποχής ήταν Ρωμαίοι και Έλληνες. Ο Τάκιτος, από τους μεγαλύτερους λατίνους ιστορικούς της αρχαιότητας, έγραψε την ιστορία των αυτοκρατόρων του 1ου αι. μ.Χ. με ζωηρές περιγραφές και διεισδυτικότητα στις ανθρώπινες πράξεις. Έλληνες ιστορικοί με σημαντικό έργο ήταν ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς (1ος π.Χ.-1ος μ.Χ. αι.), ο Αππιανός (1ος -2ος αι, μ.Χ.), ο Δίων ο Κάσσιος (2ος -3ος αι. μ.Χ.) που έγραψαν ιστορία των ρωμαϊκών χρόνων, ο Αρριανός (2ος αι. μ.Χ.), που ασχολήθηκε με την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου στο έργο του «Αλεξάνδρου Ανάβασις» και ο Πausανίας, που έγραψε έργο περιηγητικού περιεχομένου και όχι καθαρά ιστορικού, το «Ελλάδος Περιήγησις» (2ος αι. μ.Χ.).

Από τα λογοτεχνικά είδη καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα το μυθιστόρημα. Ο πυρήνας των υποθέσεων των μυθιστορημάτων ήταν μια ερωτική ιστορία, όπου προβαλλόταν η επιθυμία του ανθρώπου να ξεφύγει από την πραγματικότητα. Σημαντικά έργα αυτού του είδους είναι «Τα κατά Δάφνην και Χλόην» του Λόγγου, «Λευκίππη και Κλειτοφών» του Αχιλλέα Τάτιου,

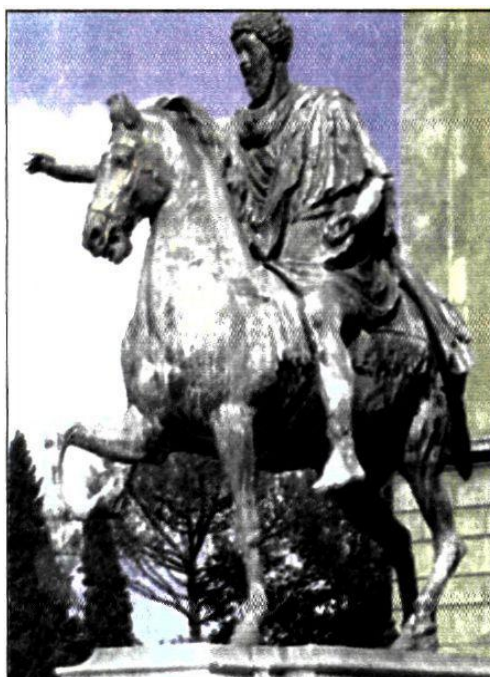
γραμμένα στα τέλη του 2ου αι. μ.Χ. Στο ίδιο πνεύμα γράφτηκαν τα «Αιθιοπικά» του Ηλιοδώρου στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ.

Κεφάλι αγάλματος του αυτοκράτορα Αδριανού. Το ενδιαφέρον του αυτοκράτορα για τις επαρχίες συνετέλεσε στην κατασκευή πολλών έργων σε ελληνικές πόλεις αλλά και στην κατασκευή πολλών ανδριάντων του αυτοκράτορα από τις ελληνικές πόλεις. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Προτομή του Ηρώδη του Αττικού (μέσα 2ου αι. μ.Χ.), εκπροσώπου της Δεύτερης Σοφιστικής και ευεργέτη της Αθήνας. Συνέβαλε στην οικοδόμηση πολλών και λαμπρών έργων, όπως ήταν το Ωδείο, το Παναθηναϊκό στάδιο κ.ά. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Ορειχάλκινο άγαλμα του Μ. Αυρήλιου. Ο αυτοκράτορας παρουσιάζεται έφιππος. Ο Μ. Αυρήλιος υποχρεώθηκε να διεξαγάγει πολλούς και σκληρούς πολέμους κατά των εχθρών της αυτοκρατορίας. (Ρώμη, Πλατεία Καπιτωλίου)

Ο Πλίνιος ο Νεότερος (1ος-2ος αι. μ.Χ.) έγραψε στα λατινικά τις «Επιστολές» με τις οποίες δίνει πληροφορίες για την κοσμική και τη λογοτεχνική κίνηση της εποχής του. Γνήσια ποιητική φωνή από τους Λατίνους ήταν ο Γιουβενάλης (1ος-2ος αι. μ.Χ.), που με τα ποιήματά του σατίριζε τη διαφθορά των αυτοκρατορικών χρόνων.

Στους κύκλους των πλουσίων και των πνευματικών ανθρώπων διαδόθηκε και καλλιεργήθηκε η ελληνική φιλοσοφική σκέψη, ιδιαίτερα των Στωικών και του Πλάτωνα.

Η στωική φιλοσοφία στους αυτοκρατορικούς χρόνους εκπροσωπήθηκε από τον Επίκτητο, η διδασκαλία του οποίου είχε χαρακτήρα ηθικού κηρύγματος, και από τον αυτοκράτορα Μάρκο Αυρήλιο, ο οποίος έγραψε «Τα εις εαυτόν» στην ελληνική γλώσσα, όπου παρουσιάζει την εσωτερική αγωνία του ανθρώπου της εποχής του⁶.

6. Η εργατικότητα ενός φιλοσόφου αυτοκράτορα, του Μάρκου Αυρήλιου

Ο αυτοκράτορας (Μάρκος Αυρήλιος), όταν ο πόλεμος του άφηνε χρόνο ελεύθερο, δικάζε και άφηνε τους δικανικούς ρήτορες να ρητορεύουν περισσότερη ώρα απ' όση επιτρεπόταν. Στην εξέταση των μαρτύρων και στις ανακρίσεις αφιέρωνε πολύ χρόνο, ώστε να εξακριβώνει, με πολλούς τρόπους ποιο ήταν το δίκαιο. Γι' αυτό το λόγο πολλές φορές μία δίκη διαρκούσε και έντεκα και δώδεκα ημέρες, αν και δε σταματούσε συχνά να δικάζει και στη διάρκεια της νύχτας. Ήταν πολύ εργατικός και φρόντιζε να φέρνει σε πέρας όλες τις υποχρεώσεις του με την ίδια φροντίδα. Ούτε έλεγε,

ούτε έγγραφε, ούτε έκανε κάτι πρόχειρα αλλά συχνά και για την πιο ασήμαντη υπόθεση, αφιέρωνε ολόκληρες μέρες. Πίστευε πως δεν ήταν αντάξιο ενός αυτοκράτορα να ενεργεί με επιπολαιότητα.

Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή ιστορία, επιτ. LXXII. 6.

Με σημείο αναφοράς τη φιλοσοφική σκέψη του Πλάτωνα, ο Πλωτίνος (2ος αι. μ.Χ.) έγινε εισηγητής του νεοπλατωνισμού. Πυρήνας της διδασκαλίας του ήταν ο άνθρωπος και η δισυπόστατη φύση του. Ο άνθρωπος, σύμφωνα με τη διδασκαλία του Πλωτίνου, είναι σύνθετο ον αποτελούμενο από ύλη και πνεύμα. Τόσο η στωική φιλοσοφία όσο και ο νεοπλατωνισμός άσκησαν ιδιαίτερη επιρροή στη χριστιανική σκέψη που εκείνη την εποχή διαμορφωνόταν⁷.

7. Ο Πλωτίνος και η ανανέωση της πλατωνικής σκέψης

Η ανανέωση αυτή του πλατωνισμού είχε μεγάλη σημασία και από πολλές απόψεις φαίνεται χαρακτηριστική. Μερικές φορές υπήρξε τάση να παρουσιασθεί ως αποτέλεσμα ανατολικών επιδράσεων. Και είναι βέβαια πιθανόν πράγματι αυτές να συνέβαλαν. Ο Πλωτίνος είχε ζήσει στην Αλεξάνδρεια και δεν το κρύβει ότι θέλησε να γνωρίσει τη σοφία της Περσίας και των Ινδιών. Ωστόσο η επεξεργασία του πλατωνισμού από τον Πλωτίνο φαίνεται να είναι αποτέλεσμα των νέων καιρών. Άλλωστε οι ανατολικές επιδράσεις ακριβώς αποτελούν μέρος της διεύρυνσης της αυτοκρατορίας. Ο συσχετισμός των θεωριών αποδεικνύει τον συγκρητισμό* των ιδεών και μια

κοινή προσδοκία.

Η εμμονή στην πνευματική περιπέτεια του ατόμου και η εγκατάλειψη του πολιτικού στοχασμού αντιστοιχούν προς τη νέα πολιτική κατάσταση. Και πριν απ' όλα ο μυστικισμός που εκδηλώνεται εδώ συναντά συγχρόνως και την επιθυμία φυγής και την αγάπη προς το εξωλογικό που εκείνη την εποχή εξαπλώνεται σχεδόν παντού. Και πώς να μη δει κανείς ότι οι νέες τάσεις στον Πλωτίνο και στον Μ. Αυρήλιο αναγγέλλουν τον επικείμενο θρίαμβο του Χριστιανισμού!

Jacquelin de Romilly, Αρχαία ελληνική γραμματολογία, μετ. Θ. Χριστοπούλου - Μικρογιαννάκη, εκδ. Καρδαμίτσα, σ. 307.

Την αυτοκρατορική εποχή καλλιεργήθηκαν από Ρωμαίους, και κυρίως από Έλληνες, οι επιστήμες. Ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, θείος του νεότερου, έγραψε έργο με τίτλο «Φυσική Ιστορία», ο Στράβων τα «Γεωγραφικά» και ο Γαληνός με τις ανατομικές έρευνες προώθησε την ανάπτυξη της ιατρικής.

Τα λαϊκά στρώματα που δεν είχαν τη δυνατότητα να γνωρίσουν τις ελληνικές φιλοσοφικές απόψεις πλησίασαν την καθημερινότητα και τα προβλήματα της ζωής με ένα διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι οι πλούσιοι και οι πνευματικοί άνθρωποι. Τους απλούς ανθρώπους επηρέασαν ιδιαίτερα τα κηρύγματα των ανατολικών θρησκειών όπως της Ίσιδας, της Κυβέλης, του Μίθρα, που επαγγέλλονταν μια πιο ευτυχισμένη «ζωή» μετά το θάνατο, όπου θα αποδιδόταν δικαιοσύνη στους κατατρεγμένους και βασανισμένους της καθημερινής ζωής.

1.4 Η ρωμαϊκή τέχνη

Οι Ρωμαίοι στα έργα της τέχνης τους μιμήθηκαν ελληνικά πρότυπα. Δεν πρέπει όμως κάθε καλλιτεχνικό δημιούργημα εκείνης της εποχής να θεωρείται ότι ήταν ελληνικό ως προς την έμπνευση και την εκτέλεσή του. Πολλά από τα έργα της τέχνης των αυτοκρατορικών χρόνων έχουν έκδηλα τα χαρακτηριστικά της παράδοσης και της αισθητικής των Ρωμαίων. Σε άλλα η σύζευξη ελληνικών και ρωμαϊκών χαρακτηριστικών είναι τέτοια που δεν επιτρέπει να διακρίνουμε ποια και μέχρι ποιου βαθμού ήταν η συμβολή του κάθε λαού.

Τα καλλιτεχνικά επιτεύγματα των Ρωμαίων συνδύαζαν πνεύμα πρακτικό και συγχρόνως μεγαλεπήβολο. Κατασκευάστηκαν έργα μεγάλων διαστάσεων που εξυπηρέτησαν πρακτικές ανάγκες της καθημερινής ζωής. Είχαν μνημειακό* χαρακτήρα, προέβαλλαν την ιδέα του μεγαλείου και της υλικής δύναμης και όχι της λεπτότητας και της πνευματικής συγκίνησης.

Η αρχιτεκτονική. Ήταν η τέχνη με την οποία ασχολήθηκαν περισσότερο οι Ρωμαίοι. Ιδιαίτερα από την εποχή του Αυγούστου, η εξέλιξή της ήταν μεγάλη. Εξυπηρέτησε περισσότερο απ' οποιαδήποτε άλλη μορφή τέχνης το μεγαλείο της Ρώμης και διευκόλυνε παράλληλα τη ζωή των υπηκόων της⁸.

8. Η ρωμαϊκή αρχιτεκτονική

Στην αρχιτεκτονική η συνάντηση Ελλάδας και Ιταλίας παρήγε μια νέα ρωμαλέα παράδοση. Μεταξύ των προϊόντων ήταν νέοι τύποι κτηρίων: τα αστικά σπίτια των ευκατάστατων Ρωμαίων τα οποία συνδύαζαν το ιταλικό atrium¹ με το ελληνιστικό

περιστύλιο· η βασιλική, ένα διοικητικό κτήριο το οποίο προφανώς καταγόταν από την ελληνική στοά και ο ρωμαϊκός ναός. Ο τελευταίος κληρονόμησε ιταλικά χαρακτηριστικά, δηλαδή ένα υψηλό βάθρο και μια ισχυρή έμφαση στην πρόσοψη (πολύ περισσότερο τονισμένη απ' ό,τι στην ανατολή)· συνήθως δεν υπήρχε άλλη είσοδος εκτός από το μνημειακό κλιμακοστάσιο το οποίο οδηγούσε στην πρόσοψη, αλλά η διακοσμητική λεπτομέρεια και ειδικά η χρήση των κορινθιακών κιόνων είχε εισαχθεί από τον ελληνικό κόσμο· και μόλις άρχισαν να λειτουργούν τα ιταλικά λατομεία στο Lunì το τρίτο τέταρτο του τελευταίου αιώνα π.Χ., το μάρμαρο κατέστη το σύνηθες οικοδομικό υλικό, όπως είχε συμβεί (όπου ήταν δυνατόν) στους ελληνικούς ναούς. Το τελευταίο βήμα με ιδιαίτερη σημασία στην εξέλιξη του ναού ήταν η δημιουργία του ώριμου κορινθιακού θριγκού, συμπληρωμένου με σταγόνες στην κάτω εσοχή της κορνίζας· αυτό συνέβη την εποχή της δεύτερης τριανδρίας και θα έπρεπε ίσως να πιστωθεί στον άγνωστο αρχιτέκτονα του ναού της Γενέτειρας Αφροδίτης στην αγορά του Ιούλιου Καίσαρα.

Σημαντικότερη όμως από τις καθαρά μορφικές αλλαγές ήταν η εμφάνιση στην Ιταλία μιας νέας τεχνικής: της κατασκευής με σκυροκονίαμα. Άρχισε να εμφανίζεται στον ύστερο τρίτο αιώνα και ίσως προέκυψε από οικοδομικό πειραματισμό με το *rise* (συμπιεσμένο πηλό) του είδους που χρησιμοποιούνταν μέχρι πρότινος στην Αφρική από τους Καρχηδόνιους.

1. atrium: αίθριο, αυλή

Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, ό.π., σ. 603.

♦ Τελειοποίηση των οικοδομικών υλικών. Ανακάλυψαν ένα μείγμα από ασβέστη, άμμο, χαλίκια ή μικρά σπασμένα κεραμίδια, ιδιαίτερα ανθεκτικό. Το χρησιμοποιούσαν για γέμισμα των τοίχων, οι οποίοι εξωτερικά ήταν πλιθόκτιστοι ή λιθόκτιστοι. Στη συνέχεια την επιφάνεια των τοίχων την κάλυπταν με ασβεστοκονίαμα* ή με πλάκες μαρμάρου.

♦ Τάση προς το μνημειακό.*

♦ Προτίμηση στα καμπυλόγραμμα αρχιτεκτονικά στοιχεία - τόξο, καμάρα, σφαιρικός θόλος - σε αντίθεση με την ελληνική αρχιτεκτονική που χρησιμοποίησε τις ευθείες και σπάνια τις καμπύλες στην κατασκευή των μνημείων.

♦ Κυριαρχία του κορινθιακού ρυθμού. Οι Ρωμαίοι αρχιτέκτονες από τους ελληνικούς ρυθμούς χρησιμοποίησαν ιδιαίτερα τον κορινθιακό. Στους αυτοκρατορικούς χρόνους προχώρησαν στη διαμόρφωση ενός νέου τύπου κιονόκρανου. Επρόκειτο για μια σύνθετη μορφή του κορινθιακού, που συνδύαζε τα παλαιά στοιχεία, δηλαδή τον κάλαθο και τα φύλλα της ακάνθου, με τις έλικες του ιωνικού κιονόκρανου στο επάνω μέρος. Παραλλαγή αυτού του τύπου ήταν η αντικατάσταση των ελίκων με φύλλα φοίνικα.

Η οικονομική ανάπτυξη επέτρεψε στους αυτοκράτορες να κατασκευάσουν μεγάλο αριθμό έργων σε όλη την αυτοκρατορία. Οι Αντωνίνοι φρόντισαν ιδιαίτερα για την κατασκευή έργων κοινής ωφέλειας στις επαρχίες, όπως γέφυρες, υδραγωγεία, αγορές, θέρμες*, νυμφαία*, ωδεία, βιβλιοθήκες.

Από τα μνημεία που οικοδομήθηκαν στη Ρώμη τα σπουδαιότερα ήταν:

♦ Το Πάνθεον, μεγάλο κυλινδρικού σχήματος οικοδόμημα με θόλο. Ήταν ναός που κατασκευάστηκε

από τον Αδριανό σε αντικατάσταση πρωιμότερου ναού της εποχής του Αυγούστου.

♦ Το Κολοσσαίο, αμφιθέατρο που χωρούσε μέχρι πενήντα χιλιάδες θεατές. Η κατασκευή του άρχισε από το Βεσπασιανό και ολοκληρώθηκε από τους άμεσους διαδόχους του.

♦ Οι αγορές του Αυγούστου (Forum Augusti), του Βεσπασιανού, του Δομιτιανού και του Νέρβα, οι οποίες αποτελούσαν ενιαίο οικοδομικό συγκρότημα. Σ' αυτό αργότερα προστέθηκε ένα τετράγωνο κτίσμα με πολλά δωμάτια. Η καινούργια προσθήκη ήταν η αγορά του Τραϊανού (Forum Trajani).

Κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους κατασκευάστηκαν σπουδαία έργα και στην Ελλάδα:

♦ Ο ναός τον Ολυμπίου Διός στην Αθήνα, του οποίου η κατασκευή είχε ξεκινήσει την εποχή του Πεισιστράτου (6ος αι. π.Χ.) αλλά αποπερατώθηκε από τον Αδριανό.

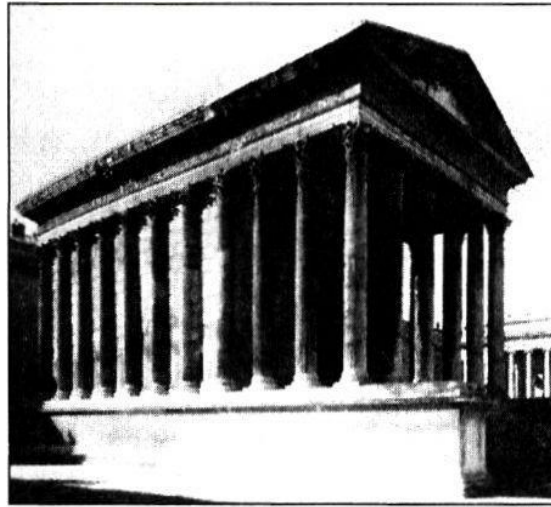
♦ Η πύλη του Αδριανού, η οποία στήθηκε από τους Αθηναίους προς τιμή του αυτοκράτορα, όταν ήρθε να εγκαινιάσει το ναό του Ολυμπίου Διός. Πρόκειται, στην πραγματικότητα, για μια θριαμβική αψίδα.

♦ Το Ωδείο στις νότιες παρυφές της Ακρόπολης, προσφορά του πλούσιου Αθηναίου Ηρώδη Αττικού. Ήταν έργο των χρόνων του Αδριανού (2ος αι. μ.Χ.), κατασκευασμένο σε σχήμα στεγασμένου ρωμαϊκού θεάτρου.

♦ Η Βιβλιοθήκη στην Αθήνα, προσφορά του αυτοκράτορα Αδριανού.

♦ Η Ροτόντα στη Θεσσαλονίκη. Ήταν αρχικά μαυσωλείο.* Αποτελούσε μέρος ευρύτερου οικοδομικού συγκροτήματος, τα υπόλοιπα τμήματα του οποίου ήταν ένα ανάκτορο και η αψίδα του Γαλέριου. Οικοδομήθηκε στις αρχές του 4ου αι. μ.Χ. και αργότερα μετατράπηκε

σε εκκλησία του Αγίου Γεωργίου.

Ναός της Fortuna Primigenia στην Πραινέστη (περ. 80 π.Χ.). Τυπικός ρωμαϊκός ναός.

Το εσωτερικό τον Πανθέου στη Ρώμη (περ. 118-128 μ.Χ.)

Το Κολοσσαίο αμφιθέατρο στη Ρώμη (περ. 70-82 μ.Χ.)

Ερείπια από την αγορά του Τραϊανού στη Ρώμη (Forum Trajani). Στο βάθος διακρίνεται ο κίονας του Τραϊανού.

Η πλαστική. Την περίοδο της Δημοκρατίας, η τέχνη της γλυπτικής καλλιεργήθηκε από Έλληνες γλύπτες που είχαν εγκατασταθεί στη Ρώμη και ακολουθούσαν στην κατασκευή των έργων τους τα πρότυπα των ελληνιστικών χρόνων. Στους αυτοκρατορικούς χρόνους και ιδιαίτερα το 2ο αι. μ.Χ., κύριο γνώρισμα της πλαστικής γίνεται η ρεαλιστική απεικόνιση των μορφών και η ανάπτυξη της τέχνης του πορτρέτου. Στα αγάλματα των αυτοκρατόρων μπορούμε να διακρίνουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας τους.

Η τάση της ρωμαϊκής τέχνης να απεικονίσει την πραγματικότητα και να προβάλλει τις πράξεις των αυτοκρατόρων ευνόησε την ανάπτυξη του ιστορικού ανάγλυφου. Θριαμβικά τόξα ή αψίδες, κίονες, ακόμα και βάθρα, καλύπτονταν με ανάγλυφες παραστάσεις που εξιστορούσαν τα κατορθώματα των αυτοκρατόρων.

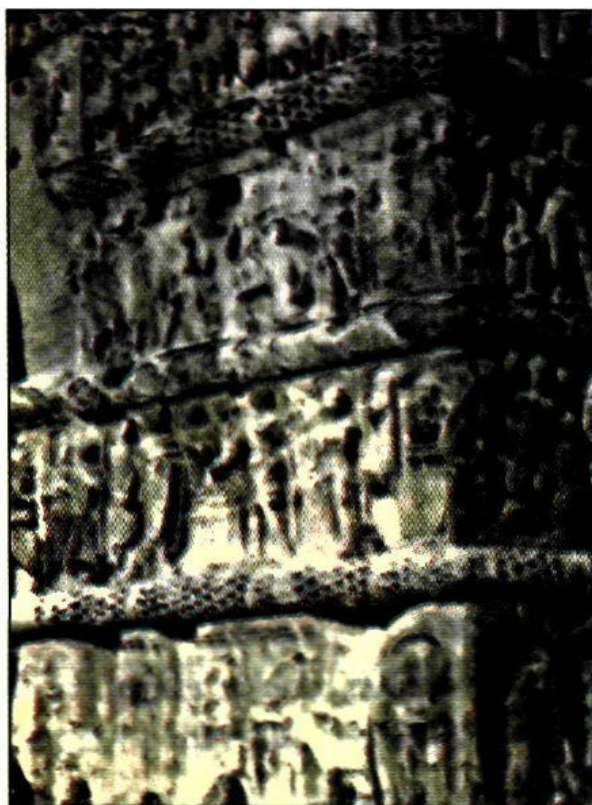
Χαρακτηριστικά δείγματα ήταν:

♦ Ο κίονας του Τραϊανού που στήθηκε στην ομώνυμη αγορά της Ρώμης. Σ' όλη του την επιφάνεια με 2500 μορφές απεικονίζεται η ιστορία των πολέμων του αυτοκράτορα εναντίον των Δακών, αρχαίων κατοίκων της Ρουμανίας. Ο ανάγλυφος αυτός κίονας είναι γνωστός ως «λίθινο έπος».

♦ Η θριαμβική αψίδα του Γαλέριου στη Θεσσαλονίκη, γνωστή ως Καμάρα. Κατασκευάστηκε στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. σε ανάμνηση των νικηφόρων εκστρατειών του Γαλέριου κατά των Περσών.

Λεπτομέρεια από τον κίονα του Τραϊανού. Ο κίονας στήθηκε σε ανάμνηση των εκστρατειών του αυτοκράτορα στη Δακία (113μ.Χ.).

Λεπτομέρεια από την αψίδα του Γαλέριου στη Θεσσαλονίκη

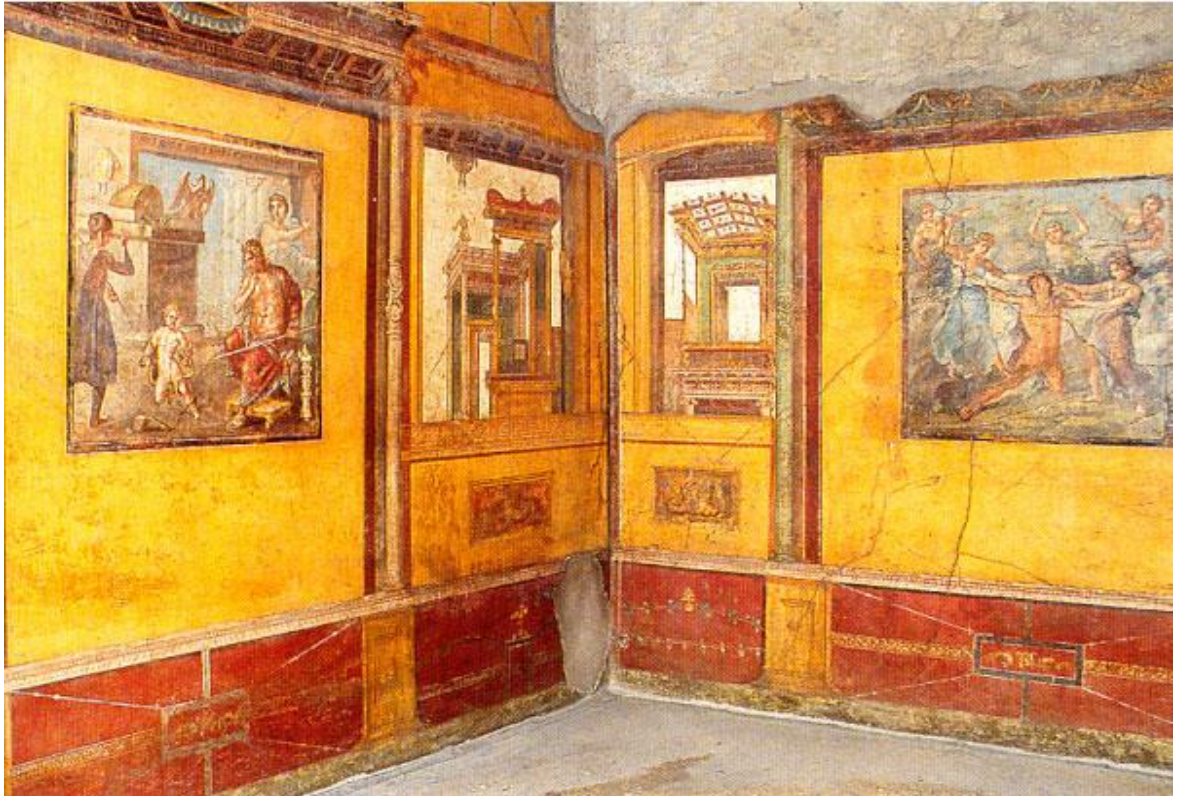
Η ζωγραφική. Από τον 1ο αι. μ.Χ. αναπτύχθηκε η τέχνη της τοιχογραφίας. Οι τοίχοι των οικιών των πλουσίων διακοσμούσαν με μορφές, με μυθολογικές σκηνές και κυρίως με την απεικόνιση υποθετικών ανοιγμάτων στο ύπαιθρο εν είδει παραθύρων, απ' όπου διακρίνονταν τοπία ή άλλα οικοδομήματα.

Στους αυτοκρατορικούς χρόνους σ' όλες τις περιοχές του ρωμαϊκού κράτους είχε εξαπλωθεί η τέχνη του ψηφιδωτού. Με ψηφιδωτά κάλυπταν τους τοίχους και τα δάπεδα δημόσιων και ιδιωτικών οικοδομημάτων. Τα ψηφιδωτά ήταν ζωγραφικές παραστάσεις που δεν κατασκευάζονταν με χρώμα αλλά με ψηφίδες, δηλαδή μικρά κομμάτια γυαλιού, λίθου ή πηλού σε ποικιλία χρωμάτων.

Την εποχή αυτή καλλιεργήθηκε η προσωπογραφία. Ιδιαίτερα δείγματα αποτελούν οι ξύλινοι πίνακες που τοποθετούνταν στη θέση των προσώπων των ταριχευμένων νεκρών με σκοπό να διατηρήσουν αναλλοίωτα τα χαρακτηριστικά τους. Οι περισσότεροι πίνακες προέρχονται από την περιοχή Φαγιούμ της Αιγύπτου· γι' αυτό και είναι γνωστοί ως Φαγιούμ. Η προσωπογραφία με τους πίνακες αυτούς έφτασε σε σημείο τελειότητας σε ό,τι αφορά την απεικόνιση της φυσιογνωμίας των νεκρών.

Η μικροτεχνία. Στους αυτοκρατορικούς χρόνους παρατηρείται αύξηση της παραγωγής κοσμημάτων σε βάρος της καλλιτεχνικής ποιότητας. Ιδιαίτερης αισθητικής αξίας ήταν οι καμέοι*, δηλαδή πολύτιμοι, λίθοι με ποικίλες χρωματικές επιστρώσεις, οι οποίοι διακοσμούνται με ανάγλυφες μορφές κατά τέτοιο τρόπο ώστε να φαίνονται τα διαφορετικά χρώματα των επιστρώσεων. Δένονταν πάνω σε δαχτυλίδια ή κρέμονταν από το λαιμό.

Η εφεύρεση του φυσητού γυαλιού συνέβαλε στην ευρεία χρήση γυάλινων δοχείων σε μεγάλη ποικιλία χρωμάτων και σχημάτων. Η υαλουργία ήταν μια τέχνη που άνθησε ιδιαίτερα στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

Τοιχογραφικός διάκοσμος από αίθουσα της «οικίας των Βετίων» στην Πομπηία (1ος αι. μ.Χ.). Εκτός από τους πίνακες με μυθολογικές σκηνές στους τοίχους ζωγραφίζονται και υποθετικά παράθυρα απ' όπου στο βάθος διακρίνονται οικοδομήματα.

Μούμια του Αρτεμίδωρου, των χρόνων του Τραϊανού (98-117 μ.Χ.), από την Αρσινόη της Αιγύπτου. Στο επάνω μέρος της μούμιας είχε τοποθετηθεί πορτρέτο του νεκρού με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Πρόκειται για προσωπογραφία του τύπου Φαγιούμ. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Αφού μελετήσετε το παράθεμα 1 με το απόσπασμα της επιγραφής της Άγκυρας, να εξηγήσετε πώς δικαιολογείται η απόδοση τόσων τιμών στον Οκταβιανό και να κρίνετε την άποψη του ίδιου του Οκταβιανού ότι «στο τιμητικό αξίωμα τους ξεπέρασα όλους, αλλά πραγματική εξουσία δεν είχα περισσότερη από τους συνάρχοντές μου».**
- 2. Να τεκμηριώσετε την άποψη ότι την εποχή του Αυγούστου η λογοτεχνία τέθηκε στην υπηρεσία του κρατικού μεγαλείου.**
- 3. Να συγκρίνετε τον τρόπο λειτουργίας του αυτοκρατορικού θεσμού στο ρωμαϊκό κράτος με εκείνον των ελληνοιστικών μοναρχιών.**
- 4. Για ποιους λόγους πιστεύετε ότι δεν υπήρχαν ιδιαίτερες αντιδράσεις των κατακτημένων λαών της αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων μεταχριστιανικών αιώνων;**
- 5. Σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί η μελέτη του παραθέματος 5 και του υπότιτλου της εικόνας στη σ. 216 σε ό,τι αφορά την κατάσταση που επικρατούσε σε ορισμένες επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας;**
- 6. Αφού μελετήσετε το παράθεμα 4 και παρατηρήσετε το χάρτη της σ. 215, να διατυπώσετε τις απόψεις σας για τη δραστηριότητα του Τραϊανού.**
- 7. Στην κλασική Αθήνα οι σοφιστές φέρνουν στο επίκεντρο του προβληματισμού και της έρευνας τον άνθρωπο. Βασικός στόχος τους ήταν η αγωγή του ανθρώπου, προκειμένου να βελτιώσει τη θέση του μέσα στην κοινωνία. Να εξηγήσετε εάν οι εκπρόσωποι της Δεύτερης Σοφιστικής είναι φορείς ενός ανάλογου πνεύματος.**
- 8. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της φιλοσοφικής**

σκέψης του Πλωτίνου που ανανέωσαν τη φιλοσοφία σύμφωνα με το παράθεμα 7;

9. Να μελετήσετε το παράθεμα 8 και να παρατηρήσετε τις εικόνες των σ. 221-222. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής και ποιες οι διαφορές της από την ελληνική; [Για τον εντοπισμό των διαφορών να συγκρίνετε το ναό της Απτέρου Νίκης (σ. 115) με το ναό της Fortuna Primigenia (σ. 221)].

Αναθηματικό ανάγλυφο που απεικονίζει τη Ζηνοβία και μία υπηρέτριά της. Στην εποχή της το βασίλειο της Παλμύρας έφτασε σε μεγάλη ακμή. (Δαμασκός, Εθνικό Μουσείο)

Η κρίση της αυτοκρατορίας τον 3ο αι. μ.Χ.

Από τις αρχές και σ' όλη τη διάρκεια τον 3ου αι. μ.Χ. η ρωμαϊκή αυτοκρατορία υφίσταται συνεχή φθορά που θα οδηγήσει στην παρακμή της και παράλληλα στο τέλος του αρχαίου κόσμου. Στη φθορά της αυτοκρατορίας συνέβαλαν ποικίλοι παράγοντες, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.

Στο εσωτερικό, το αυτοκρατορικό αξίωμα περνά κρίση άμεσα συνδεδεμένη με το ρόλο του στρατού. Επαρχίες ολόκληρες ανεξαρτητοποιούνται και επαναστάσεις ταρασσουν την τάξη και την ασφάλεια της «ρωμαϊκής ειρήνης». Έντονη κρίση παρατηρείται στον οικονομικό τομέα, αφού οι άνθρωποι εγκαταλείπουν το εμπόριο, τη βιοτεχνία και επιστρέφουν στην καλλιέργεια της γης. Η οικονομική κρίση είχε ως άμεσο επακόλουθο την κοινωνική κρίση.

Στο εξωτερικό, νέοι εχθροί απειλούν και πολλές φορές παραβιάζουν τα σύνορα. Έχει εκλείψει πλέον ο φόβος που προκαλούσε το ακατάλυτο μεγαλείο της Ρώμης.

2.1 Η κρίση του αυτοκρατορικού θεσμού

Η μορφή του πολιτεύματος που καθιέρωσε ο Αύγουστος, δηλαδή η συγκυβέρνηση του αυτοκράτορα και της συγκλήτου, διατηρήθηκε για δύο αιώνες. Έκτοτε όμως αυτή, η προβληματική από τη φύση της μορφή διοίκησης συνέβαλε στη φθορά του κράτους. Από τη μια πλευρά, ο πρώτος πολίτης (princeps) με τη συγκέντρωση του μεγαλύτερου μέρους των εξουσιών στο πρόσωπο του επιδίωκε να επιβάλει τη θέληση του· από την άλλη, η σύγκλητος, που εκπροσωπούσε ό,τι

είχε απομείνει από την περίοδο της Δημοκρατίας, προσπαθούσε να περιορίσει την αυτοκρατορική αυταρχικότητα.

Στη συμβίωση αυτή σημαντικός ήταν ο ρόλος του στρατού. Από τις αρχές μάλιστα του 3ου αι. μ.Χ. έγινε πρωταγωνιστικός, αφού ο αυτοκράτορας Σεπτίμιος Σεβήρος με την υποστήριξη του στρατού του παραμέρισε τη σύγκλητο.

Την κρίση ενίσχυσε η ανάμειξη του στρατού στην πολιτική. Η τάση του στρατού, είτε επρόκειτο για πραιτωριανούς είτε για επαρχιακές λεγεώνες, να επιβάλλει τον ηγέτη της αρεσκείας του, είχε ως αποτέλεσμα την ταυτόχρονη διεκδίκηση του θρόνου από πολλούς αυτοκράτορες και σε διαφορετικά σημεία της αυτοκρατορίας. Η κατάσταση αυτή είναι γνωστή ως στρατιωτική αναρχία.

Χρυσή προτομή τον Σεπτίμιου Σεβήρου (193-211 μ.Χ.) από το Διδυμότειχο. «Στρατιωτικός» αυτοκράτορας που προσπάθησε με τις ενέργειες του να συγκρατήσει την πτώση της αυτοκρατορίας. (Κομοτηνή, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Την ταραγμένη αυτή εποχή εξέλιπε η τάξη και η ασφάλεια που παρείχε το ρωμαϊκό κράτος στους υπηκόους του. Ακόμα και ορισμένες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες, όπως αυτή του Καρακάλλα που πολιτογράφησε όλους τους ελεύθερους κατοίκους της αυτοκρατορίας Ρωμαίους (212 μ.Χ.), δεν είχε αποτέλεσμα. Δυσανεστημένοι οι λαοί οδηγήθηκαν σε εξεγέρσεις. Πολλές επαρχίες σε παραμεθόριες περιοχές ανεξαρτητοποιήθηκαν. Είναι χαρακτηριστικό ότι επαρχίες, όπως η Γαλατία, η Ισπανία, η Παννονία και άλλες, λόγω του κινδύνου από βαρβαρικές επιδρομές, ανακήρυξαν δικό τους αυτοκράτορα και αποσπάστηκαν. Την εποχή αυτή σχηματίστηκε και το εφήμερο βασίλειο της Παλμύρας σε όαση της συριακής ερήμου. Τους χρόνους διακυβέρνησης του από τη Ζηνοβία (267-273 μ.Χ.), που διέθετε πολλές ικανότητες και ελληνική παιδεία, το βασίλειο επεκτάθηκε εδαφικά. Η δραστήρια βασίλισσα φιλοδόξησε να ανασυστήσει το κράτος των Σελευκιδών¹.

1. Μια περίοδος συγκρούσεων και αμφισβήτησης της αυτοκρατορικής εξουσίας

Η κρίση έκανε ολοφάνερα αισθητή την αντίθεση ανάμεσα στον αρχαίο μεσογειακό πυρήνα της αυτοκρατορίας και τον πιο πρωτόγονο κι εύθραυστο κόσμο κατά μήκος των συνόρων. Γύρω από τη Μεσόγειο, ο πόλεμος είχε γίνει ένα μακρινό ενδεχόμενο. Η απόλυτη κυριαρχία της παραδοσιακής αριστοκρατίας στην πολιτική και την πολιτιστική ζωή της αυτοκρατορίας βασιζόταν στη μακρόχρονη ειρήνη. Αντίθετα, στο Βορρά και κατά μήκος των ανατολικών συνόρων, που αντίκριζαν τα υψίπεδα της Αρμενίας και του Ιράν, η ειρήνη έμοιαζε

να αποτελεί μια στιγμιαία ανάπαυλα των νόμων της φύσης. Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία ήταν ένα από τα ελάχιστα μεγάλα κράτη της αρχαιότητας - μαζί με την Κίνα - που επιχείρησε να δημιουργήσει μια όαση ειρηνικής πολιτικής διακυβέρνησης ανάμεσα σε κοινωνίες που είχαν ζήσει πάντα από τον πόλεμο. Με την άνοδο της Περσίας το 224, τη δημιουργία της γοθτικής ομοσπονδίας στη λεκάνη του Δούναβη μετά το 248, και τον πολλαπλασιασμό των πολεμικών συμμοριών κατά μήκος του Ρήνου μετά το 260, η αυτοκρατορία είχε να αντιμετωπίσει πόλεμο σε όλα τα μέτωπα.

Ήταν φανερό ότι της έλειπαν τα εφόδια για κάτι τέτοιο. Από το 245 έως το 270, όλα τα μέτωπα κατέρρευσαν. Το 251 ο αυτοκράτορας Δέκιος χάθηκε με το στρατό του πολεμώντας τους Γότθους στα έλη της Δοβρουτζάς. Το 260, ο Σαπώρης Α' αιχμαλώτισε τον αυτοκράτορα Βαλεριανό με το στρατό του και κυρίευσε την Αντιόχεια. Βαρβαρικά πλοιάρια από τις εκβολές του Ρήνου και την Κριμαία προανήγγειλαν τα κατορθώματα των Βίκινγκ: λεηλάτησαν τις ακτές της Βρετανίας και της Γαλατίας και επέδραμαν στις αβοήθητες πόλεις του Αιγαίου. Το 271, ο αυτοκράτορας Αυρηλιανός αναγκάστηκε να περιβάλει την ίδια τη Ρώμη με ένα θλιβερό πολεμικό τείχος. Και η ίδια η ενότητα της αυτοκρατορίας απειλήθηκε από τοπικές «έκτακτες» αυτοκρατορίες: ο Πόστουμος κυβέρνησε τη Γαλατία, τη Βρετανία και την Ισπανία από το 260 έως το 268· η Ζηνοβία της Παλμύρας είχε υπό τον έλεγχο της τμήμα των ανατολικών επαρχιών από το 267 έως το 270.

P. Brown, Ο κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας 150-750 μ.Χ., μετ. Ελ. Σταμπόγλη, εκδ. Αλεξάνδρεια, σ. 27-29.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 3ου ΤΟΜΟΥ

1.4 Ο πολιτισμός των Ελλήνων της Δύσης.....	5
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	11
2. Η Καρχηδόνα.....	12
2.1 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση....	14
2.2 Η εξάπλωση των Καρχηδονίων.....	16
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	18
3. Οι λαοί της ιταλικής χερσονήσου και ο σχηματισμός του ρωμαϊκού κράτους.....	19
3.1 Η χώρα.....	20
3.2 Οι Ετρούσκοι.....	21
3.3 Η ίδρυση της Ρώμης και η οργάνωσή της.....	25
3.4 Η συγκρότηση της ρωμαϊκής πολιτείας - Res publica.....	30
3.5 Η ρωμαϊκή εξάπλωση.....	34
3.6 Ο ρωμαϊκός πολιτισμός.....	43
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	51
V. ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ.....	53
1. Η ολοκλήρωση της ρωμαϊκής επέκτασης (200-31 π. Χ.).....	54
1.1 Η επέκταση στην Ανατολή.....	54
1.2 Οι κατακτήσεις στη Δύση.....	61
1.3 Η διοίκηση των κατακτημένων περιοχών.....	62
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	66
2. Οι συνέπειες των κατακτήσεων.....	67
2.1 Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές αλλαγές.....	67
2.2 Οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες.....	77
2.3 Η ενοποίηση της Ιταλίας.....	82
2.4 Οι εμφύλιοι πόλεμοι.....	84
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	97

VI. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ (1ος αι. π.Χ.-3ος αι. μ.Χ.).....	100
1. Η περίοδος της ακμής (27 π.Χ.-193 μ.Χ.).....	101
1.1 Η εποχή του Αυγούστου (30 π.Χ.-14 μ.Χ.).....	103
1.2 Οι διάδοχοι του Αυγούστου (14-193 μ.Χ.).....	115
1.3 Ο Ελληνισμός και η Ρώμη.....	126
1.4 Η ρωμαϊκή τέχνη.....	133
Ασκήσεις – Δραστηριότητες.....	144
2. Η κρίση της αυτοκρατορίας τον 3ο αι. μ.Χ.....	146
2.1 Η κρίση του αυτοκρατορικού θεσμού.....	146

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.